

Добіжа Н. В. Формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови в процесі педагогічної практики: дис. ... канд. пед. наук: [спец.] 13.00.04 «Теорія і методика проф. освіти» / Добіжа Надія Вікторівна; Вінницький держ. пед. ун-т імені Михайла Коцюбинського. – Вінниця, 2016. – 296 с.

Автор

Добіжа, Н.В.
Добижа, Н.В.
Dobizha N.V.

Назва

Формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови в процесі педагогічної практики.

Формирование индивидуального стиля педагогического общения будущих учителей иностранного языка в процессе педагогической практики.

The formation of individual style of pedagogical communication of future foreign language teachers during the teaching practice

Ключові слова

Ключові слова: комунікативна компетентність, індивідуальний стиль педагогічного спілкування, професійна підготовка вчителя, організаційно-педагогічні умови, модель формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови в процесі педагогічної практики.

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, индивидуальный стиль педагогического общения, профессиональная подготовка учителя, организационно-педагогические условия, модель формирования индивидуального стиля педагогического общения будущих учителей иностранного языка в процессе педагогической практики.

Keywords: communicative competence, individual style of pedagogical communication, teacher training, organizational and pedagogical conditions, a model of the individual style of pedagogical communication of future foreign language teachers during the teaching practice.

АНОТАЦІЇ

У дисертації досліджено актуальну проблему формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови в процесі педагогічної практики. Шляхом аналізу філософської, соціологічної, психолого-педагогічної літератури розкрито сутність і зміст феномена «індивідуальний стиль

педагогічного спілкування». Уточнено сутність ключових для дослідження понять – «комунікативна компетентність», «професійне спілкування», «індивідуально-типологічні особливості». Визначено структурні компоненти індивідуального стилю педагогічного спілкування: мотиваційний, когнітивний, діяльнісний, емоційно-вольовий. У кожному з них визначено часткові цілі, завдання, результати і домінують певні методи, прийоми їх реалізації.

Розроблено модель формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови в процесі педагогічної практики, ефективність якої забезпечили педагогічні умови. Педагогічний експеримент підтвердив дієвість запропонованої моделі та педагогічних умов.

В диссертации исследованы актуальную проблему формирования индивидуального стиля педагогического общения будущих учителей иностранного языка в процессе педагогической практики. Путем анализа философской, социологической, психолого-педагогической литературы раскрыта сущность и содержание феномена «индивидуальный стиль педагогического общения». Уточнена сущность ключевых для исследования понятий - «коммуникативная компетентность», «профессиональное общение», «индивидуально-типологические особенности». Определены структурные компоненты индивидуального стиля педагогического общения: мотивационный, когнитивный, деятельностный, эмоционально-волевой. В каждом из них определено частичные цели, задачи, результаты и доминируют определенные методы, приемы их реализации.

Разработана модель формирования индивидуального стиля педагогического общения будущих учителей иностранного языка в процессе педагогической практики, эффективность которой обеспечили педагогические условия. Педагогический эксперимент подтвердил действенность предложенной модели и педагогических условий.

The research focuses on the problems of formation of the individual style of pedagogical communication of future foreign language teachers during the teaching practice. Due to the analysis of the philosophical, sociological, psychological and educational literature we have ostended the gist and the content of such a phenomenon as "individual style of pedagogical communication." We have clarified the meaning of those conceptions which have a special value for our research - "communicative competence", "professional communication", "individual-typological features." The structural components of the individual style of pedagogical communication are determined: motivational, cognitive, practical and emotional. Each of them has its defined goals, objectives, results and certain methods of its implementation.

In our research the role of pedagogical practice for communicative competence of teachers of foreign languages is examined. For this purpose, the goals, objectives, functions of the pedagogical practice are considered and it is described how they are

implemented in order to create the communicative competence of future teachers of foreign languages.

The key principles and features of the organization of a teacher and pupils interaction at the lesson of foreign language are also characterized.

We have analyzed the conditions that facilitate the formation of students' reflective abilities in the process of their professional education: development of motivational sphere of future teachers; mastering the techniques which help to control their own emotional state during the professional activities; development of communicative and organizational skills; increase of students' readiness for innovations and creativity; future teachers' awareness of professional tasks, individual mental qualities; formation of students' positive self - concept; providing opportunities for students' self-expression in communication.

We have worked out the model of formation of the individual style of pedagogical communication of future foreign language teachers during the teaching practice. Its effectiveness is provided by pedagogical conditions. The pedagogical experiment has proved the validity of the proposed model and pedagogical conditions.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ МИХАЙЛА
КОЦЮБИНСЬКОГО

На правах рукопису

ДОБІЖА НАДІЯ ВІКТОРІВНА

УДК.378.147.091.33–027.22:316.454.52(043.5)

**ФОРМУВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО СТИЛЮ ПЕДАГОГІЧНОГО
СПІЛКУВАННЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ
В ПРОЦЕСІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ**

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

**Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук**

Науковий керівник:
кандидат педагогічних наук, доцент

Хамська Неліна Болеславівна

Вінниця – 2016

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО СТИЛЮ ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ.....	12
1.1. Сутність індивідуального стилю педагогічного спілкування.....	12
1.2. Особливості педагогічного спілкування в процесі вивчення іноземної мови....	29
1.3.Критерії та рівні сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови	37
1.4. Роль педагогічної практики у формуванні індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови.....	50
Висновки до першого розділу.....	59
РОЗДІЛ 2. ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ТА МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО СТИЛЮ ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У ПРОЦЕСІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ.....	61
2.1. Забезпечення реалізації особистісного потенціалу майбутнього вчителя іноземної мови в процесі педагогічної практики	61
2.2.Урахування особливостей педагогічного спілкування в процесі навчання іноземної мови.....	69
2.3. Забезпечення психолого-педагогічної підтримки майбутніх учителів іноземної мови в процесі педагогічної практики.....	74
2.4.Розвиток у майбутніх учителів іноземної мови здатності до рефлексії індивідуального стилю педагогічного спілкування.....	82
2.5. Модель формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови в процесі педагогічної практики.....	88
Висновки до другого розділу.....	104
РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДНО – ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ З ФОРМУВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО СТИЛЮ ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ В ПРОЦЕСІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ.....	106

3.1. Реалізація педагогічної моделі формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови в процесі педагогічної практики	106
3.2. Аналіз результатів експерименту.....	173
Висновки до третього розділу.....	184
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	186
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	189
ДОДАТКИ.....	220

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВНЗ – вищий навчальний заклад;

ЗНЗ – загальноосвітній навчальний заклад;

ОКР – освітньо-кваліфікаційний рівень

ЕГ – експериментальна група

КГ – контрольна група

ВСТУП

Актуальність дослідження. Спрямування освітнього процесу на гуманістично орієнтовану взаємодію його учасників вимагає підготовки майбутнього вчителя з відповідним рівнем комунікативної компетентності, що, в свою чергу, забезпечує процес спілкування, як один із базових у сучасному шкільному середовищі й інформаційному просторі в цілому. В умовах гуманізації освіти педагогічне спілкування в системі «учитель – учень» має будуватися за суб'єкт-суб'єктною моделлю на рівності їхніх позицій, повазі й довірі, що забезпечить розвиток позитивного потенціалу і творчих можливостей особистості, її самовизначення, самореалізацію. Комунікативна діяльність учителя докорінним чином залежить від особливостей і акцентів його професійного спілкування, що характеризує стиль педагогічної взаємодії. З огляду на це особливої актуальності у професійній підготовці майбутнього вчителя набуває ключова проблема повноцінного і продуктивного використання стильових можливостей педагогічного спілкування.

Інтеграція України в Європейський освітній простір, прийняття Закону України «Про вищу освіту» зумовлюють необхідність реформування української національної освіти з метою підготовки майбутніх учителів як особистостей інноваційного типу, а тому особливо важливим нині є включення в соціально-психологічну взаємодію індивідуально-типологічних характеристик особистості, що нададуть цьому процесу самобутності, оригінальності, неповторності. Це і зробить комунікацію яскравою, привабливою, і викличе інтерес учасників освітнього процесу.

У професійній підготовці майбутніх учителів найвагомим є вироблення стилю педагогічного спілкування, який пронизує весь освітній процес, є найвищою здатністю фахівця і вимагає його постійного вдосконалення.

Саме тому проблема формування індивідуального стилю педагогічного спілкування набуває особливої актуальності як у теоретичному, так і в прикладному аспектах.

Особливо важливим є формування індивідуального стилю спілкування майбутнього вчителя іноземної мови, адже найвпливовішим важелем у її вивченні є комунікативний процес, особливе місце в якому відводиться особистості вчителя,

його індивідуальному стилю комунікації. Сформованість індивідуального стилю спілкування та його використання в різних видах мовленнєвої діяльності забезпечить продуктивність іншомовної комунікації, сприятиме розвитку мотивації до використання мови як засобу спілкування, стимулюватиме вироблення в учнів вербальних і невербальних умінь у ситуаціях, максимально наближених до іншомовного середовища, викличе зацікавленість у вивченні соціокультурних особливостей країни, мова якої вивчається, культурних цінностей і морально-етичних норм свого та інших народів.

Оскільки компоненти педагогічного спілкування своєрідно й неповторно проявляються в практичній діяльності вчителя (В. Кан-Калік), то педагогічна практика як важлива складова професійної підготовки майбутніх фахівців забезпечує пошук і формування в них індивідуального стилю спілкування. Під час її проведення є можливість оволодіти технологією взаємодії відповідно до сформованого стилю спілкування на основі індивідуальних особливостей особистості. Це відбувається шляхом поєднання теоретичних знань, умінь, набутих під час вивчення педагогічних, фахових дисциплін, з реальною практичною комунікативною діяльністю.

Підґрунтям для визначення сутності поняття «індивідуальний стиль педагогічного спілкування» слугують філософські засади спілкування, які висвітлено у працях В. Андрущенка, С. Гончаренка, І. Зязюна, В. Кременя, В. Табачковського.

Вагомий внесок у розроблення концептуальних засад комунікативної педагогіки зробили О. Бодальов, В. Кан-Калік, Т. Яценко та ін.

Науковці-психологи різнобічно досліджують проблематику спілкування крізь призму педагогічної діяльності (О. Леонтьєв), як соціальне явище (С. Максименко), як комунікативну діяльність (Д. Ельконін), як сторону однієї єдності людського буття (Б. Ломов), як елемент педагогічної майстерності (І. Зязюн), як особистісно-зорієнтований підхід до спілкування (І. Бех).

Комунікативний аспект професійної підготовки майбутнього педагога в рамках компетентнісного підходу висвітлюють Р. Гуревич – комунікативна компетентність учителя в умовах інформатизації освіти; Н. Ничкало – принципи

формування комунікативної компетентності майбутніх педагогів; С. Гончаренко, В. Шахов – методичні засади формування комунікативної компетентності в майбутніх учителів; О. Акімова, О. Куцевол – розвиток творчої індивідуальності майбутнього педагога.

Сучасні науковці Є. Єгорова, І. Зязюн, Г. Коджаспірова, В. Моргун, Л. Орбан-Лембрик, В. Панок, П. Перепелиця, Л. Савенкова, В. Семиченко розглядають індивідуальний стиль спілкування майбутнього вчителя як різновид стилів педагогічного спілкування.

У дослідженнях В. Галузяка, Л. Омельченко, В. Теслюк представлено та схарактеризовано різні види класифікацій стилів спілкування; шляхи формування індивідуального стилю спілкування висвітлено в працях Г. Мешко, Н. Голярдик, Н. Савенкової; особистісні детермінанти формування стилю педагогічного спілкування досліджувала Ю. Уварова.

Українські науковці В. Галузяк, М. Заброцький, Г. Мешко, В. Трохименко, Г. Хомич визначають стиль спілкування як індивідуально стабільну форму комунікативної поведінки людини, що проявляється в будь-яких умовах взаємодії.

У працях зарубіжних учених висвітлено різні погляди на проблему вироблення індивідуального стилю спілкування вчителя. Зокрема, в дослідженнях американського вченого Г. Грегорі зазначено, що в основі формування стилю молодого вчителя лежить його здатність до самоідентифікації в різних рольових моделях спілкування (активної, диференційно-ситуативної, авторитарної, гіпер-рефлексивної взаємодії тощо); Дж. Хаймліх та Е. Норланд розглядають формування цієї здатності з точки зору конгруентності; Р. Марцано – крізь призму менеджерських умінь; Р. Кетейін стверджує, що основний фактор, який впливає на формування індивідуального стилю спілкування, – це особливості темпераменту й характеру особистості.

Вищезазначені наукові праці мають суттєве теоретичне й практичне значення. Проте в сучасній педагогіці недостатньо висвітлені шляхи формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя з огляду на його індивідуально-типологічні особливості. Поза увагою педагогічних досліджень залишилася проблема індивідуально орієнтованого підходу як основи формування стилю педагогічного

спілкування майбутнього вчителя. Недослідженою поки що є проблема формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови в процесі педагогічної практики.

Отже, актуальність дослідження визначається низкою суперечностей між:

- потребами навчальних закладів у фахівців, які володіють ефективним індивідуальним стилем педагогічного спілкування з учнями, і недостатнім відображенням цієї проблематики в педагогічній теорії і практиці;

- актуальним прагненням вчителя іноземної мови до мети стати яскраво вираженою індивідуальністю й недостатнім рівнем розроблення методики формування індивідуального стилю спілкування майбутнього педагога;

- потенційними можливостями формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови в процесі педагогічної практики й необґрунтованістю педагогічних умов їх реалізації.

Ці суперечності зумовили актуальність проблематики дослідження й визначили вибір теми дисертаційної роботи – «Формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови в процесі педагогічної практики».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане відповідно до тематичного плану науково-дослідної роботи кафедри педагогіки та професійної освіти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського «Теоретико-методологічні основи педагогічної підготовки майбутніх учителів» (№0101U007274). Тему дослідження затверджено Вченою радою Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (протокол № 10 від 23 червня 2010 року) й узгоджено в Міжвідомчій Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології України (протокол № 7 від 26.10.2010 р).

Мета дослідження полягає в розробленні, теоретичному обґрунтуванні й експериментальній перевірці педагогічних умов, що забезпечують формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови в процесі педагогічної практики.

Об'єкт дослідження – професійна педагогічна підготовка майбутнього вчителя іноземної мови.

Предмет дослідження–педагогічні умови формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови в процесі педагогічної практики.

Завдання дослідження:

1. З'ясувати сутнісні характеристики індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови в процесі педагогічної практики.

2. Визначити критерії, показники та рівні сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови.

3. Розкрити роль педагогічної практики у формуванні індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови.

4. Обґрунтувати й експериментально перевірити педагогічні умови, що забезпечать ефективне формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови в процесі педагогічної практики.

5. Розробити та апробувати модель формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови, рекомендації для викладачів і студентів ВНЗ.

Гіпотеза дослідження ґрунтується на припущенні, що формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови в процесі педагогічної практики буде успішним за таких педагогічних умов:

- забезпечення реалізації особистісного потенціалу майбутнього вчителя іноземної мови в процесі педагогічної практики;
- урахування особливостей педагогічного спілкування в процесі навчання іноземної мови;
- забезпечення психолого-педагогічної підтримки майбутніх учителів іноземної мови в процесі педагогічної практики;
- розвиток у майбутніх учителів іноземної мови здатності до рефлексії індивідуального стилю педагогічного спілкування.

Методи дослідження:

- теоретичні: аналіз філософської, соціологічної, психолого-педагогічної літератури, нормативних документів для з'ясування сутнісних характеристик індивідуального стилю педагогічного спілкування як професійної якості педагога; узагальнення та систематизація для обґрунтування теоретичної бази дослідження; контент-аналіз для уточнення вихідних понять дослідження: «стиль», «індивідуальність», «індивідуально-типологічні особливості», «комунікативна компетентність»; моделювання з метою створення моделі формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови в процесі педагогічної практики;

- емпіричні: спостереження, бесіда, інтерв'ю, анкетування, тестування, аналіз продуктів діяльності, метод експертних оцінок і самооцінок, педагогічний експеримент використані з метою визначення показників та рівнів сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови, перевірки ефективності педагогічних умов формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови в процесі педагогічної практики;

- математичної статистики для опрацювання одержаних результатів і встановлення кількісних залежностей між досліджуваними явищами та процесами.

Наукова новизна теоретичне значення одержаних результатів полягають у тому, що:

вперше:

- теоретично обґрунтовано педагогічні умови формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови в процесі педагогічної практики (забезпечення реалізації особистісного потенціалу майбутнього вчителя іноземної мови в процесі педагогічної практики; врахування особливостей педагогічного спілкування в процесі навчання іноземної мови; забезпечення психолого-педагогічної підтримки майбутніх учителів іноземної мови в процесі педагогічної практики; розвиток у майбутніх учителів іноземної мови здатності до рефлексії індивідуального стилю педагогічного спілкування);

- розкрито роль педагогічної практики у формуванні індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови;
- визначено критерії, показники та рівні сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування з урахуванням специфіки вивчення іноземної мови;
- розроблено модель формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови;

уточнено: класифікацію індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя;

дістали подальшого розвитку теоретичні засади про сутність формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови в процесі педагогічної практики в контексті компетентнісного, діяльнісного, особистісно-зорієнтованого, діалогічного, антропологічного підходів до навчання.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що розроблено та впроваджено методика формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови в процесі педагогічної практики, методика діагностики рівня сформованості даного феномену, програму – тренажер «Твори себе сам» для розвитку індивідуального стилю педагогічного спілкування, методичні рекомендації щодо використання програми-тренажеру «Твори себе сам».

Теоретичні засади і методика апробовані в дисертаційному дослідженні й можуть бути використані у процесі вивчення циклу педагогічних дисциплін, під час педагогічної практики у ВНЗ та в процесі розроблення навчально-методичного забезпечення.

Результати дослідження впроваджено в навчальний процес Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (довідка № 06/3 від 04.02.2015 р.), Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського (довідка № 1215-33/06 від 25.05.2015 р.), Вінницької академії неперервної освіти (довідка № 01/21-342 від 12.06.2015 р.), Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (довідка № 07/10/1748/ від 7.10.2016 р.), Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка (довідка № 54 від 21.12.2015 р.), середніх

загальноосвітніх шкіл I – III ступенів та державних навчальних закладів 2-го рівня акредитації м. Вінниці та Вінницького району (гуманітарна гімназія № 1 ім. М. І. Пирогова, школа-ліцей №7, технічний ліцей, Вороновицька ЗОШ № 1, технічний коледж) (довідка № 34-4-06/4049 від 17.10.2016).

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні положення та висновки дисертації доповідалися та обговорювалися на міжнародних і всеукраїнських наукових заходах, зокрема: Міжнародній науково-практичній конференції «Місце та роль України в глобалізованому світі: економічні, політичні, культурні аспекти» (Вінниця, 2009); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Економічні, правові, інформаційні та гуманітарні проблеми розвитку України в умовах економічної нестабільності» (Вінниця, 2010); Міжнародній науково-практичній конференції «Педагогіка і життя» (Москва, 2012); Регіональній науково-практичній конференції студентів магістратури, аспірантів, здобувачів і докторантів «Актуальні проблеми сучасної науки та наукових досліджень» (Вінниця, 2012); Всеукраїнському науково-практичному семінарі «Психолого-педагогічні засади патріотичного виховання: досвід, проблеми, перспективи» (Вінниця, 2015); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Перспективні напрямки вітчизняної науки» (Запоріжжя, 2016); на засіданнях кафедр педагогіки та професійної освіти й англійської філології Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Публікації. Основні положення та результати дослідження викладені в 16 одноосібних публікаціях, з них – 6 статей у провідних наукових фахових виданнях, затверджених ВАК України, 4 – у зарубіжних виданнях, 6 – у збірниках наукових праць і матеріалів конференцій.

Структура й обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, переліку умовних позначень, скорочень, символів і термінів, списку використаних джерел (257 найменувань), додатків (13). Загальний обсяг дисертації становить 296 сторінок, із них основного тексту – 186 сторінок. Дисертація містить – 6 таблиць на 10 сторінках і 10 рисунків на 10 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО СТИЛЮ ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

1.1. Сутність індивідуального стилю педагогічного спілкування

У професійній діяльності вчителя педагогічне спілкування виступає як визначальний чинник, який забезпечує розв'язання дидактичних, виховних завдань, слугує способом взаємодії учасників освітнього процесу, а тому увага багатьох вітчизняних та зарубіжних філософів, соціологів, психологів, педагогів була зосереджена на дослідженні сутності, особливостей, функцій, структури, ролі цього феномена (О. Бодальов, В. Кан-Калік, О. Леонт'єв, Б. Ломов).

Підґрунтям для розробки теоретичних засад спілкування є погляди філософів різних часів і народів. Ще древній китайський мислитель Конфуцій доводив, що основою взаємин людей має бути гуманність, людяність, людинолюбство, шанування рідних і старших. Відомі давньогрецькі філософи Сократ, Платон стверджували, що пізнання істини досягається через діалог. Дотепер людство черпає мудрість з їх філософських поглядів.

Мислитель епохи Відродження, зокрема Ф. Бекон спрямував свої ідеї в один із таких напрямків, як виявлення причин помилок людей і вироблення рекомендацій їх подолання. Однією із чотирьох перешкод у пізнанні світу є забобони щодо суспільних відносин, які виникають внаслідок спілкування людей («Ідоли–ринку»). Ф. Бекон піддавав критиці спілкування, яке базується на словоблудді, схоластиці, пустослів'ї.

Філософи Середньовіччя розглядали спілкування крізь призму релігійної етики. У людських стосунках людина має дотримуватися заповіді «Возлюби ближнього твого як самого себе» (Мф. 22. 38 – 40).

Представники епохи Відродження переймалися проблемами індивідуальності, самоцінності людини і разом з тим розглядали спілкування як характеристику людського буття. Французький філософ Монтень у книзі «Досліди», в главі «Три типи спілкування» висловив думку, яка характеризує цілу епоху «... моє справжнє

покликання – спілкуватися з людьми і творити. Я звернений до зовнішнього світу, весь на виду і народжений для суспільства і для дружби» [138, с. 807].

Видатний філософ періоду просвітництва Д. Локк видав знаменитий трактат «Про виховання» і висвітлив роль спілкування у вихованні особистості. Автор стверджував, що спілкування сприяє виробленню впевненості, зціленню людини від її недоліків [122].

Група українських науковців С. Заветний, О. Пономарьов, С. Пазинич, Н. Імоісеєва, досліджуючи філософію спілкування, зазначають, що до філософського аналізу історично першими увійшли психологічні засади контактування, а саме: психологія народів (Г. Гегель), психологія мас (Г. Лебон), інстинкти соціальної поведінки (В. Мак-Дугалл), теорія механізмів психологічного захисту (З. Фройд) [80].

Український філософ Г. Сковорода вважав, що суспільство, де кожен, спілкуючись з іншими, реалізує свої природні обдарування, можна побудувати тільки за допомогою освіти і самопізнання [172].

Мислитель В. Біблер розробив філософію міжлюдського діалогу. Її сутність в тому, що мислення людини має вступати в діалогічне спілкування з попередніми формами культури та з представниками різних поколінь, які взаємодіють у єдиному часовому просторі. Це стало поштовхом до розробки концепції освітньої технології школи діалогу культур [26].

Гуманіст сучасної філософії Е. Фромм аналізує два способи існування людини «володіння та буття». Буття – життєлюбність і справжня причетність до світу будується на принципах активності особистості, альтруїзму, солідарності. Спілкування забезпечує реалізацію цих принципів. Як підкреслює автор, ніщо так не об'єднує людей, як спільне захоплення людиною чи спільна любов до неї, насолода одним і тим же твором чи картиною тощо. Такі спільні переживання створюють і підтримують живі взаємини між двома індивідами, на них базуються всі великі релігійні, політичні рухи. Все це справедливо лише за умови, якщо ці захоплення щирі і непідкупні [166]. Ідеї Е.Фромма є підвалинами на яких розроблено теорію гуманістичного спілкування.

Філософський аналіз феномену спілкування дозволяє розглядати спілкування з точки зору людського буття, як умову людського існування.

Сучасні філософи Є. Андрос, Н. Грабар, Н. Моїсеєва, В. Табачковський встановлюють зв'язок базових положень філософії спілкування з розвитком комунікаційної функції спілкування в умовах становлення та розвитку інформаційного простору.

Досить різнобічно проблематику спілкування досліджують психологи.

Когнітивна психологія спілкування (В. Казміренко, В. Духневич, О. Осадько, М. Філоненко; Т. Щербан) – психологія навчального спілкування; З. Ковальчук психологічний аналіз міжособистісної взаємодії вчителя зі старшокласниками; М. Назар – дослідження спілкування засобами мережі Інтернет [97].

Зокрема, Б. Ломов розглядає спілкування як специфічну форму взаємодії людини з іншими людьми, під час якого здійснюється обмін думками, уявленнями, ідеями, інтересами, прагненнями, настроями, настановами. У спілкуванні конкретний індивід оволодіває «фондом духовного багатства», створеним іншими людьми, і завдяки цьому збагачується його індивідуальний досвід. Разом з тим через спілкування він робить внесок у цей «фонд», те, що створено ним. Саме цим і визначається значення спілкування в життя індивіда [120, с. 45 – 46].

Цілком закономірним є те, що педагогічне спілкування має певні особливості. Педагогічне спілкування науковці розглядають, як різновид професійного, систему органічної соціально-психологічної взаємодії педагога і вихованців, змістом якого є обмін інформацією, здійснення виховного впливу, організація взаємин за допомогою комунікативних засобів [92, с. 12]. Науковець розглядає педагогічне спілкування, як його комунікативну (формуотворювальну) підсистему, через яку реалізовується змістовий компонент дидактичних і виховних підсистем, а їх сукупність створює цілісну систему. Тобто кожна навчальна, виховна взаємодія має певне комунікативне забезпечення.

Вагомий внесок у подальший розвиток педагогічного спілкування, визначення його місця і ролі в освітньому процесі зробили сучасні науковці І. Зязюн, Л. Нечепоренко, Н. Тарасевич, досліджуючи його в аспекті педагогічної

майстерності. Науковці стверджують, що рівень сформованості педагогічної майстерності залежить від рівня сформованості педагогічного спілкування.

В умовах гуманізації освітнього процесу змінюється характер взаємин учителя і учнів. Основним принципом ефективної організації спілкування є його суб'єкт-суб'єктний характер. Його основні ознаки окреслює І. Зязюн, зокрема, спрямованість на співрозмовника: розуміння і сприйняття іншого, самоцінне ставлення до іншого, врахування права кожного під час розв'язання проблем; рівність психологічних позицій; проникнення у світ почуттів і переживань, готовність стати на позицію співрозмовника; нестандартні прийоми спілкування [86, с. 458].

Побудова освітнього процесу на основі особистісно зорієнтованого підходу до виховання (І. Бех) змінює орієнтири спілкування з деструктивного (коли дорослий маніпулює, навіює, змушує до чогось дитину) на конструктивний (дорослий знає психологічні особливості дитини і об'єктивно оцінює її індивідуальні якості; адекватно емоційно відгукується на поведінкові реакції дитини та її актуальні психічні стани; вибирає стосовно кожної дитини такий спосіб поведінки з нею, який би найкращим чином відповідав її індивідуальним особливостям) [20, с. 53 – 54].

В умовах глобалізаційних процесів соціокультурного простору стрімкого розвитку інформаційного суспільства, педагогічне спілкування виступає в новій його ролі і значенні. У зв'язку з цим групою українських науковців (В. Кремень, Д. Мазоренко, С. Заветний, С. Пазинич, О. Пономарьов) розроблено сучасну філософію спілкування, на якій має базуватися освітній процес.

Автор багатьох праць з проблем філософського аналізу феномену педагогічного спілкування О. Пономарьов досить ґрунтовно і різнобічно обґрунтував його значимість з огляду на сучасні тенденції розвитку освітнього простору. В онтологічному аспекті науковець розглядає педагогічне спілкування, як один із проявів буття освіти, основний засіб, за допомогою якого здійснюється освітній процес, реалізуються функції навчання та виховання молодого покоління. З позиції гносеології автор доводить, що педагогічне спілкування забезпечує самопізнання, пізнання та взаємопізнання суб'єктів взаємодії, критичне осмислення

власної діяльності і її учасників, належної їх корекції. Аксіологічні аспекти педагогічного спілкування торкаються розвитку особистісних якостей студента, формування духовного світу, морально-етичних принципів і світоглядних позицій, прищеплення йому почуття відповідальності. Теологічна цінність педагогічного спілкування полягає у тому, що воно сприяє забезпеченню самовизначення, самовираження, самореалізації особистості для її успішного життя. Праксеологічна роль педагогічного спілкування полягає у набутті досвіду учасниками освітнього процесу цілеспрямованої, послідовної організації праці [165]. Наукові доробки науковця дають орієнтири у визначенні ролі педагогічного спілкування, його призначення в сучасному освітньому процесі.

З огляду на стрімкий розвиток інформаційного суспільства зарубіжні філософи Ю. Хабермас, К. Апель, К. Ясперс визначили зміст нового варіанту філософії – комунікативна.

Інформаційна цивілізація, як зазначає О. Солдатова, спричиняє появу такого феномена, як «людина маси», завдяки чому формується уніфікований стиль мислення і поведінки. Під впливом сприйняття великого об'єму інформації, яка зачасту відводить людину від реального світу в світ ілюзій, фантазій, втрачаються реальні стосунки між людьми. Такі тенденції негативно відображаються на психічному здоров'ї людини.

На противагу розгубленості, невизначеності позиціїї оремих учителв щодо ролі педагогічного спілкування в освітньому інформаційному просторі В. Кремень висловлює чітку позицію, а саме: «навіть якщо застосовувати найсучасніші комп'ютерні системи, високі комунікаційні технології, які, без жодного сумніву, стимулюють динаміку і ефективність освітнього процесу, підвищують інтерактивність освітнього середовища, ніхто і ніщо не зможе повністю витіснити і замінити мистецтво безпосереднього педагогічного діалогу «вчитель-учень». Тому особливо важливою є підготовка високопрофесійних педагогічних і науково-педагогічних працівників, що відповідають інтеграційному критерію «*педагогічна майстерність = мистецтво комунікації + нові технології*» [111, с. 16].

Проведений аналіз педагогічного спілкування свідчить, що у виборі системи оптимальних засобів комунікації важливу роль відіграє стиль, який використовує

вчитель у взаєминах з учнями. Результати багатьох наукових досліджень, практичний досвід підтверджують думку про те, що стиль спілкування вчителя суттєвим чином впливає на особистісний розвиток учнів.

У зв'язку з фундаментальним значенням стильових особливостей педагогічного спілкування у забезпеченні ефективності педагогічної взаємодії закономірно постає питання про можливість цілеспрямованого формування продуктивних і корекції неадекватних стилів педагогічного спілкування. Саме тому увага багатьох науковців зосереджена на дослідженні стильових характеристик майбутнього вчителя як у теоретичному, так і в прикладному аспектах.

Опанування основ педагогічного спілкування майбутнім учителем має відбуватися на індивідуально-творчому рівні [19, с. 105]. Сучасній школі потрібен вчитель з яскраво вираженою індивідуальністю, значним творчим потенціалом, емоційно стійкий, контактний, гуманний, гнучкий та креативний. Лише такий вчитель здатний завоювати повагу дітей, пробудити інтерес до навчання, розвивати та підтримувати творчість і допитливість учнів. Мова йде про формування індивідуального стилю педагогічного спілкування.

Висхідним пунктом аналізу поняття «індивідуальний стиль педагогічного спілкування» стає термін «стиль». Це поняття використовують у різних галузях: мистецтві, мові, літературі, діяльності, спілкуванні тощо

Досліджуючи характеристику стилю, Г. Сюта узагальнює його таким чином : для трактування стилю в різногалузевих парадигмах є його розуміння як: а) сукупності засобів, особливостей форми та змісту, які характеризують вартісні твори певного часу, школи, напрями, епохи, пов'язані з естетичними поглядами автора, з історичним та соціальним контекстом; б) історично або часово маркований пласт культури (бароко, романтизм, реалізм); парадигма епохи. Ці тлумачення об'єднує загальна інваріантна ознака – стиль характеризується принципом відбору й комбінації засобів, а також підпорядкованої соціокультурній ситуації їх трансформації.

У великому тлумачному словнику сучасної української мови є різні визначення стилю, який характеризує мистецтво, зовнішній вигляд, сукупність прийомів у використанні мови тощо [32, с. 1393].

Поняття стилю Н. Щербакова розглядає, як єдність будь-яких явищ життя людини, типову форму її зовнішнього виявлення в різноманітних сферах людської діяльності

У психологічному контексті дослідження стилю в ХХ ст., зазначає М. Холодна, проводили у трьох напрямках, використовуючи різні вихідні системи координат: особистісні диспозиції (А. Адлер, Г. Олпорт, Дж. Ройс, А. Повел); характеристики когнітивних процесів (Р. Гарднер, Г. Віткін, Ч. Нозал); параметри поведінки (А. Томас, С. Чес, Р. Лазарус, С. Фолкман) і діяльності (В. Мерлін, Є. Климов). З часом вживання поняття «стилю» значно розширюється. Його починають застосовувати у всіх сферах діяльності людини, зокрема, стиль активності, стиль життя, стиль поведінки, стиль педагогічного спілкування тощо (О. Григоренко, Д. Роулс, Б. Вяткін).

Сучасний французький філософ Ж. Дерріда писав: «Питання про стиль— це завжди питання про витонченість. Інколи це тільки перо, яке при нагоді стає стилетом ...»

Найбільш прийнятним є визначення стилю наведене в українському педагогічному словнику С. Гончаренка, відповідно до якого стиль виробляється в ході теоретичного і практичного освоєння людьми навколишньої дійсності і передбачає, з одного боку, гнучке пристосування до неї, а з другого, її революційну зміну. У стилі відбиваються потенції, схильності, здібності, характерологічні риси особистості [48, с. 320].

Узагальнюючи вищезазначене, можна характеризувати поняття «стиль», як сукупність прийомів, характерних рис якої-небудь діяльності, комунікації, взаємин людей та форми їх вираження.

На основі аналізу наукових праць видатних психологів таких, як Б. Ананьєв, І. Шкуратова, В. Франкл, К. Хорні, Х. Грегорі, ми можемо зауважити, що стиль розглядається крізь призму діяльності та індивідуальності особистості, тобто простежується наступна послідовність: діяльність - стиль - індивідуальність [9; 216; 240; 242; 244].

Дослідники розкривають функції стилю, взаємозалежність стилю та особистісних характеристик індивіда, залежність індивідуального стилю від різних факторів як зовнішніх, так і внутрішніх.

Починаючи з ХХ ст., проблема стилю інтенсивно досліджується в сфері лінгвістики. Сучасні зарубіжні науковці Т. Беннет, М. Бернс, Г. Грегори, Р. Кетейан, Р. Лонгман, Р. Морцано розглядають дане поняття в соціолінгвістичному аспекті з точки зору міжособистісного, соціального та прагматичного [226; 227; 244; 254; 255; 256].

Поняття "стиль" широко використовується у галузі педагогіки. Науковці приділяють велику увагу вивченню такого явища, як стиль педагогічної діяльності та стиль педагогічного спілкування.

Сучасні українські науковці Г. Галузяк, М. Заброцький, Г. Мешко, Г. Хомич визначають стиль спілкування як індивідуально стабільну форму комунікативної поведінки людини, яка проявляється в будь-яких умовах взаємодії [41; 79; 135; 211].

Зокрема, Г. Мешко зазначає, що стиль педагогічного спілкування – усталена система способів і прийомів, які використовує вчитель під час взаємодії з учнями, їхніми батьками, колегами по роботі [136].

М. Заброцький, В. Трохименко стверджують, що стиль педагогічного спілкування є складною і внутрішньо суперечливою єдністю перцептивних, комунікативних, інтерактивних компонентів, суб'єкт-об'єктною і суб'єкт-суб'єктною формою спілкування [79].

На сьогоднішній день існує велика кількість класифікацій стилів педагогічного спілкування, що пов'язано із відмінністю параметрів та стильових детермінантів, які науковці беруть за основу.

Оскільки у стилі педагогічного спілкування знаходять своє вираження індивідуально-психологічні особливості педагога, важливо проаналізувати таке поняття, як "індивідуальність".

У великому психологічному словнику це поняття визначається як сукупність рис, що визнають самотність людини, її відмінність від інших людей, своєрідність психіки та особистості індивіда, її неповторність. Індивідуальність проявляється в рисах темпераменту, характеру, у специфіці інтересів, якостей перцептивних

процесів і інтелекту, потреб та здібностей індивіда. У психології індивідуальність виступає, як цілісна характеристика окремої людини, оригінальність, самобутність її психологічної структури [195, с. 144].

Поняття "стиль" та "індивідуальність" у контексті педагогічного спілкування знаходять своє вираження у такому феномені, як індивідуальний стиль педагогічного спілкування. У психолого-педагогічній літературі простежується два підходи до вивчення індивідуального стилю спілкування: діяльнісний та інтерактивний [215, с. 20]. Варто зупинитися на характеристиці цих підходів. В рамках діяльнісного підходу індивідуальний стиль педагогічного спілкування постає як різновид стилю діяльності (В. Мерлін та його послідовники).

Для нашого дослідження значущою виявилася концепція індивідуального стилю діяльності В. Мерліна, який визначав стиль, як індивідуально-своєрідне сполучення прийомів та засобів діяльності, які забезпечують досягнення певної мети. На думку автора, стиль педагогічного спілкування є компонентом стилю діяльності. Розглядаючи індивідуальний стиль педагогічного спілкування у світлі теорії інтегральної особистості, В. Мерлін пояснює його, як систему, яка включає ставлення педагога до учнів і певні установки щодо вибору способів спілкування з ними, внутрішні засоби комунікативної орієнтації (уміння оцінити й інтерпретувати ситуацію, знання своїх індивідуальних особливостей і особливостей школярів), систему комунікативних операцій і прийомів, лінгвістичні особливості спілкування (синтаксичні, лексичні та інші виразні засоби) [133, с. 67]. Як стверджує науковець, індивідуальний стиль педагогічного спілкування відрізняється від всіх інших різновидів стилю, перш за все, своїми пристосувальними і компенсаторними функціями. Останні полягають у тому, що індивідуальний стиль дозволяє педагогу компенсувати окремі негативні прояви своїх типологічних властивостей і максимально використовувати їх переваги [134].

Стиль педагогічного спілкування І. Зимняя визначає, як компонент стилю педагогічної діяльності, що охоплює стиль управління, стиль саморегуляції і когнітивний стиль педагога [84, с. 333].

У рамках інтерактивного підходу такі науковці як А. Коротаєв, Т. Тамбовцев, Д. Леонтєв, І. Руденко трактують індивідуальний стиль спілкування, як спосіб

взаємодії з партнером. На думку науковців, цей феномен є самостійним, має власну специфіку порівняно зі стилями діяльності, і його необхідно розглядати як результат взаємодії, взаємовпливу, взаємопізнання, взаємовідносин учасників педагогічного спілкування [108; 174]

Згідно з визначенням Г. Мешко, індивідуальний стиль педагогічного спілкування – це обумовлена цілями педагогічної діяльності та особливостями індивідуальності педагога своєрідність притаманної йому стійкої системи засобів і способів комунікативної взаємодії з учнями [136].

Цікавим для нас є трактування індивідуального стилю педагогічного спілкування, запропоноване О. Яфаровою – відносно стійка індивідуально - своєрідна система методів, прийомів, способів вирішення педагогічних завдань, до якої свідомо чи стихійно вдається вчитель з метою досягнення оптимальної відповідності своєї індивідуальності реальним цілям, умовам і завданням педагогічного спілкування [222].

Л. Савенкова трактує індивідуальний стиль педагогічного спілкування, як спосіб комунікативної взаємодії з метою встановлення психологічного контакту і взаєморозуміння з учнями, що характеризується спонтанністю, легкістю та забезпечується уміннями і розвинутою саморегуляцією [179].

З метою усвідомлення сутності та процесу формування індивідуального стилю педагогічного спілкування необхідно чітко визначити, з яких структурних компонентів складається даний феномен, дослідити його структуру та стильові детермінанти.

Відповідно до аналізу психолого-педагогічної літератури, науковці виділяють наступні детермінанти індивідуального стилю педагогічного спілкування: особистісна опосередкованість – особистісні риси – спрямованість, за якої інші люди були б не на периферії, а в центрі системи цінностей особистості (О. Бодальов) [25]; ставлення до людини як до самоцінності (Л. Рувінський) [175]; діалог як вільне спілкування рівних партнерів (С.Л. Братченко) [29]; мотиваційно-ціннісна підструктура особистості, яка реалізується через потреби, інтереси, ціннісні орієнтації, соціальні установки вчителя тощо (В. Галузьяк) [40]; ставлення вчителя до дітей – активно-позитивне, пасивно-позитивне, ситуативно-негативне, стійке

негативне (Г. Мешко) [135]; самооцінка (як компонент Я-концепції особистості), рівень самоактуалізації особистості та особистісна зрілість (Ю. Уварова) [202]; у вигляді наступних блоків: мотиваційний, когнітивний, діяльнісний, при цьому необхідною базою всіх структурних блоків є позитивна Я-Концепція особистості вчителя (О. Яфарова) [222].

Науковець Г. Мешко у дисертаційній роботі «Формування індивідуального стилю педагогічного спілкування у майбутніх учителів» виділяє та обґрунтовує три найбільш поширені стилі педагогічного спілкування: особистісно-м'який (операційна система спілкування має ознаки м'якості й делікатності, що зумовлено демократичними педагогічними установками), формально-жорсткий (індивідуальна стратегія спілкування має риси жорсткості, авторитарності), системно-цілісний (гнучка система взаємовідносин з учнями, на рівні емоційно-особистісного спілкування, використовуються так звані його м'які операції, а на рівні ділової комунікації – жорсткі; мовленню викладача притаманні гумор, жарти) [135, с. 34-37].

Цікавою є праця В. Галузяка «Мотиваційно-ціннісні детермінанти індивідуального стилю педагогічного спілкування.». Автор визначає такі стилі спілкування: діловий, зверхній, комфортний, авторитетний, байдужий, відчужений, формально-толерантний, агресивний. Представлена ним класифікація передбачає поєднання трьох відносно самостійних параметрів педагогічного спілкування: «домінантність-залежність», «доброзичливість-ворожість», «дистантність-контактність» [41].

З позиції спрямованості особистості вчителя на комунікативну взаємодію Л. Омельченко виділяє стилі педагогічного спілкування: діалогічна спрямованість особистості у спілкуванні, авторитарна, маніпулятивна, альтероцентрична, конформна, індіферентна та монологічна [149, с. 229].

Індивідуальний стиль педагогічного спілкування як продуктивний спосіб комунікативної взаємодії, який передбачає спонтанність, легкість, що забезпечується уміннями й розвинутою саморегуляцією; задоволенням цим спілкуванням, досліджує Л. Савенкова [178, с. 67]. Науковець на основі класифікації стилів педагогічного спілкування, розроблених В. Куніциною, О. Бодальовим,

В. Горяніною розподіляє їх за ознакою продуктивності (майстерність і свобода, лідерський, радикально-партнерський) та непродуктивності (раціонально-консервативний, агресивно-авторитарний) [179].

У дисертаційному дослідженні на тему «Психологічні засади формування індивідуального стилю професійно-педагогічного спілкування у майбутніх викладачів вищого аграрного навчального закладу» В. Теслюк виділяє три параметри, за якими розрізняють поведінкові прояви професійно-педагогічного спілкування: «домінантність – залежність», «доброзичливість – ворожість», «формальність – особистісність». За даними параметрами науковець виділяє сім стилів професійно-педагогічного спілкування: авторитарний, м'який, доброзичливий, агресивний, формальний, конформний та збалансований [200]. Автор підкреслює, що найбільш оптимальним для ефективної професійно-педагогічної взаємодії є стиль професійно-педагогічного спілкування, в якому вимогливість, певна міра домінантності педагога поєднуються із доброзичливістю, прийняттям вихованців та особистісною відкритістю, конгруентністю [200, с. 254].

В основі стилю спілкування вчителя, як зазначають Н. Голярдик та Л. Дика, лежить його загальне ставлення до учнів і професійної діяльності в цілому. Воно може бути активно-позитивним, пасивно-позитивним, ситуативно-негативним, стійким негативним [49, с. 67].

На думку авторів, якщо у педагога стабільне активно-позитивне ставлення до учнів, то він виявляє ділову реакцію на їхню діяльність, допомагає у важку хвилину, відчуває потребу в неформальному спілкуванні. Пасивно-позитивне ставлення вчителя визначається установкою лише на вимогливість та суто ділові стосунки, які можуть забезпечити успіх у навчанні. Звідси – сухий, офіційний тон, брак емоційного забарвлення взаємин, що збіднює спілкування і гальмує творчий розвиток учнів [49, с. 69 – 70].

Особистісні детермінанти формування стилю педагогічного спілкування у майбутніх учителів досліджувала Ю. Уварова. Автор виявила стильові особливості педагогічного спілкування у студентів педагогічного вищого навчального закладу, особистісні детермінанти стилю спілкування, шляхи, засоби і прийоми формування окремих компонентів стилю педагогічного спілкування в процесі професійної

підготовки. У дослідженні виділено наступні стилі педагогічного спілкування: домінантно-дружелюбний, м'який; домінантно-дружелюбний, жорстокий; домінантно-агресивний; підкорено-дружелюбний; підкорено-агресивний [202].

У працях зарубіжних учених висвітлено різні погляди на проблему вироблення індивідуального стилю спілкування вчителя. Так, наприклад, американський учений Г. Грегорі зазначає, що в основі формування стилю молодого вчителя лежить його здатність до самоідентифікації у різних рольових моделях спілкування (активної взаємодії, диференційно-ситуативної, авторитарної, гіперрефлексивної тощо), спроможність проявити найкращі якості своєї особистості попри соціальний тиск та постійно зростаючі вимоги до професії педагога [244, с. 98 – 100].

Проблеми психології ідентичності та ідентифікації вчителя досліджували також німецькі вчені С. Філюф, Е. Клім, С. Байер. На думку науковців, індивідуальний стиль спілкування вчителя буде продуктивним за умов, коли педагог буде прагнути до постійного самовизначення, самоорганізації та персоналізації на основі своїх природних задатків [274, с. 98 –100]. Проте головна проблема полягає в тому, що більшість молодих учителів піддаються великому стресу в процесі адаптації до умов професійної діяльності, витрачають багато енергоресурсів, нездатні впоратись із стресом. Як наслідок, виникає проблема професійної дезадаптації і запускаються "механізми психологічного захисту" у формі повного або часткового переключення емоцій на психотравмуючі чинники [274, с. 108 – 111]. До таких механізмів відносяться, наприклад, раціоналізація, витіснення і заміщення, які пов'язані із виключенням із свідомості вчителя інформації, яка не відповідає позитивним уявленням про себе [274, с. 108-111]. За таких умов у педагога не буде формуватися мотивація на вироблення індивідуального стилю професійного спілкування, відповідно, виникатиме криза ідентичності та непродуктивний стиль взаємодії з учнями [274, с.101].

Ю. Квец досліджував проблему ідентифікації у структурі особистості вчителя як чинник, який впливає на вироблення індивідуального стилю спілкування. Вчений робив акцент на її мотиваційних та емоційних компонентах, наголошуючи на необхідності емоційного підкріплення процесу ототожнення молодого вчителя із

новою соціальною роллю. Особливу увагу Ю. Квец звертав на проблему формування творчих здібностей майбутнього вчителя та відзначав, що креативна особистість відчуває підвищений інтерес до навчально-виховного процесу, володіє незалежністю когнітивного і соціального мислення в поєднанні з яскраво вираженою здатністю до самокритики [264, с. 29].

Дж. Хаймліх та Е. Норланд розглядають проблему формування стилю учителя з точки зору конгруентності – співвіднесення різноманітних елементів, які його виробляють [249, с. 24]. На їхню думку, формування індивідуального стилю вчителя має відбуватися у наступній послідовності: пізнання власних здібностей, задатків та особливостей – їх найменування та категоризація – визначення можливостей їх реалізації – практичне застосування – оцінка ефективності співвіднесення індивідуальних особливостей із соціальними вимогами до професії вчителя.

Таким чином, досягти конгруентності можна шляхом приведення у відповідність відповідності Я-реального та Я-ідеального у процесі професійної комунікації та діяльності [249, с. 28 – 34].

Учений Р. Марцано у своїй книзі "Мистецтво і наука учіння" підкреслює, що у формуванні індивідуального стилю спілкування учителя важливого значення набувають менеджерські уміння: управлінські, організаторські тощо. Зокрема, він пропонує модель формування управлінських та організаційних умінь майбутнього вчителя, в основі якої лежить розвиток особистісного потенціалу студента, що забезпечується створенням ситуації успіху [256].

Цікавими є погляди на формування індивідуального стилю комунікації, які запропонував Р. Кетейіан. На його думку, основний фактор, який впливає на стиль спілкування особистості, – це вроджені особливості темпераменту та характер [254, с. 12]. Проте стиль спілкування можна та потрібно розвивати шляхом вдосконалення вербальних та невербальних умінь, здатності до рефлексії, демонстрації своїх найкращих особистісних проявів.

Цінними для нашого дослідження є погляди сучасного німецького педагога Т. Вітакера. Автор акцентує увагу на розвитку індивідуального стилю вчителя, тобто його своєрідності та неповторності. Як зазначає науковець, ефективного вчителя від неефективного відрізняє його неповторний стиль спілкування та

поведінки, "родзинка", яка відрізняє його від рутинних педагогів, нешаблонність поведінки у різних ситуаціях взаємодії, здатність бути щирим та відкритим у своїх емоціях та ставленні до дітей. Т. Вітакер приділяє особливу увагу аналізу такого явища, як "авторитет учителя" і описує його, як складний феномен, який якісно характеризує систему ставлення учнів до педагога та емоційно насичує, забарвлює процес педагогічної комунікації [276, с. 65 – 66]. При цьому науковець аналізує різницю між авторитетним та авторитарним педагогом і характеризує шляхи завоювання "уявного" авторитету, дає практичні поради щодо розвитку професійних та особистісних якостей, які лежать в основі побудови ефективних взаємин учителя та учнів.

Важливими для дослідження проблеми формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя є напрацювання сучасних німецьких учених – Г. Бове, С. Далтона, Е. Ройбера [256]. Запропонована ними модель організації педагогічної практики передбачає різноплановість взаємодії студентів-практикантів та керівників практики, розробку індивідуальних завдань для майбутнього учителя відповідно до його індивідуальних особливостей та їх системне виконання. Велику увагу німецькі педагоги приділяють створенню умов для саморозвитку та самовдосконалення студента в процесі педагогічної практики.

Американські педагоги Е. Барклі, Ш. Деніелсон також наголошують на необхідності забезпечення психолого-педагогічної, соціально-педагогічної та методичної підтримки студентів протягом всього періоду навчання, проте в процесі педагогічної практики ця допомога повинна набувати індивідуального характеру, орієнтуватися на перспективу розвитку та самовдосконалення майбутнього вчителя, забезпечення індивідуального розвитку та адекватної самооцінки студентом свої можливостей [226; 217].

Новий погляд на проблему розвитку у майбутніх учителів здатності до рефлексії запропонували американські психологи Дж. Пфедфер та Р. Саттон, які стверджують, що головним бар'єром у формуванні даного феномену є розрив між знанням та його втіленням на практиці, іншими словами, невміння вчителя в процесі організації навчально-виховної діяльності слідувати принципу: думка – дія – аналіз – корекція [263, с. 47]. Складність у формуванні рефлексивних умінь у майбутніх

педагогів полягає в тому, що це не конкретне знання, а гнучка та неоднозначна здатність свідомості шукати альтернативні відповіді, аналізувати власне Я, що вимагає надзвичайно високої самосвідомості та самодисципліни особистості [263, с. 51].

На основі проаналізованих феноменів, понять «спілкування», «педагогічне спілкування», «стиль», «індивідуальність» ми розглядаємо індивідуальний стиль педагогічного спілкування як такий спосіб взаємодії, взаємовпливу вчителя і учня, який відрізняє його від способу взаємодії, взаємовпливу інших учителів. У педагога з'являється індивідуальний стиль педагогічного спілкування, коли він перестає наслідувати іншого і створює свій власний.

Аналіз вищезазначених наукових досліджень дозволяє нам визначити певну систему формування індивідуального стилю педагогічного спілкування у майбутніх учителів:

- вивчення індивідуально-типологічних особливостей студента;
- визначення позитивних домінант у проявах індивідуального стилю спілкування та подолання негативних;
- оволодіння елементами педагогічного спілкування на основі власних індивідуально-типологічних особливостей та творчого потенціалу;
- організація педагогічного спілкування відповідно до індивідуального стилю у практичній діяльності;
- оцінка ефективності індивідуального стилю педагогічного спілкування та його корекція.

Узагальнюючи вищезазначене, можна зазначити, що на сучасному етапі питання дефініції індивідуального стилю педагогічного спілкування, його структури, етапів та детермінантів є дослідженими вітчизняними та зарубіжними науковцями і представляють наукову цінність, проте недостатньо дослідженими є питання психологічних механізмів формування індивідуального стилю педагогічного спілкування, психолого-педагогічних умов, які сприяють цьому процесу, специфіки індивідуального стилю педагогічного спілкування вчителів-предметників, зокрема іноземної мови. На сучасному етапі педагогічної науки немає чітко сформованих вимог до сформованості індивідуального стилю педагогічного

спілкування вчителя в умовах глобалізації та Європейської інтеграції освіти, особистісно-зорієнтованого підходу до освітнього процесу.

1.2. Особливості педагогічного спілкування в процесі навчання іноземної мови

Нові освітні процеси в Україні в умовах глобалізації та євроінтеграції передбачають підвищення мотивації іншомовної освіти. Очевидно, що в період наукових інновацій, розширення міжкультурних зв'язків, зростаючої комп'ютеризації володіння іноземною мовою надає сучасній людині багато переваг. Відомий американський науковець Дж. Уезерфорд та його послідовники провели низку експериментів, які підтверджують, що вивчення іноземної мови сприяє досягненню особистістю значних академічних, когнітивних та соціальних здобутків [275]. На сьогоднішній день вивчення іноземної мови вже стало необхідністю, важливою умовою успішної соціалізації, особистісного зростання та професійної самореалізації у сучасному взаємозалежному світі.

У сучасних умовах зростають вимоги і до рівня навчання іноземних мов у школі, до особистості та професійної підготовленості вчителя. У матеріалах Всесвітньої програми освіти в галузі прав людини ООН 2012 р. зазначається, що інтегративні процеси в розвитку теорії і практики підготовки викладачів іноземних мов у Європі розвиваються на основі принципів суб'єктної орієнтації, наступності, культуровідповідності, варіативності [77, с. 23 – 24]. Вчителів іноземної мови повинні бути притаманні висока професійна компетентність, що передбачає глибокі знання та ерудицію в науково-предметній галузі, нестандартне мислення, володіння інноваційною тактикою і стратегією, методами вирішення творчих завдань; педагогічна компетентність, яка включає знання основ педагогіки та психології, володіння сучасними формами, методами, засобами, технологіями навчання; комунікативна компетентність, що передбачає розвинене літературне усне і письмове мовлення, досконале володіння іноземними мовами, сучасними інформаційними технологіями, ефективними методами і прийомами міжособистісного спілкування [79, с. 7 – 8].

Перед сучасним педагогом постає ціла низка важливих завдань, а саме: підвищення мотивації вивчення іноземних мов; ефективна організація навчального

процесу за принципами комунікативності, індивідуалізації та ситуативності навчання; встановлення сприятливого психологічного мікроклімату на уроці, який спонукає учнів до добровільного спілкування, творчості; підбір навчального матеріалу, який близький інтересам учнів; організація педагогічного спілкування на принципах гуманістичного та особистісно-орієнтованого підходу; прищеплення учням стійкої системи духовних, культурних, моральних та інших цінностей у їх національному і загальнолюдському розумінні.

Одним із перших у педагогічній науці особливості організації уроку іноземної мови досліджував Є. Пассов. Науковець виділяв чотири характеристики: діяльнісний характер мовленнєвої поведінки учасників спілкування; предметність процесу комунікації, що моделюється набором предметів обговорення в рамках проблеми; ситуативність спілкування, яка моделюється як сукупність найбільш типових варіантів взаємин учасників спілкування; реальність системи мовних засобів, які можуть спрощуватись, але повинні забезпечувати процес спілкування та навчання [160, с. 117 – 121].

Особливості педагогічного спілкування на уроках іноземної мови досліджувала Н. Байдикова. На думку автора, учні набувають вміння міжособистісного іншомовного спілкування, якщо урок побудований, як процес безперервної полілогічної співпраці, коли в слуханні і говорінні одночасно беруть участь всі партнери спілкування [15, с. 5 – 6].

Н. Байдикова визначає такі особливості педагогічного спілкування на уроці іноземної мови, як: цільовий характер педагогічного спілкування, двомовність вербальної взаємодії, навчально-комунікативний характер спілкування, різноманітність навчальних ситуацій спілкування, максимальне включення учнів у спілкування [15, с. 47 – 48].

Особливості педагогічного спілкування майбутніх вчителів іноземної мови крізь призму комунікативної компетентності розглядали О. Касаткіна, І. Олійник, Л. Онуфрієва. Науковці наголошують на необхідності застосування діяльнісного, особистісно-орієнтованого та компетентнісного підходів при навчанні іноземної мови, визначають комунікативність як головну особливість взаємодії на уроці іноземної мови [148, с. 2].

З методичної точки зору особливості уроку іноземної мови досліджували О. Коваленко, С. Ніколаєва, Т. Полякова, М. Скуратівська, Ф. Хасс, Е. Хорвіц, Ч. Фриз та ін.

Узагальнюючи здобутки зазначених науковців, можна визначити такі основні характеристики іншомовної комунікативної взаємодії, як предметна змістовність мовлення та емоційно-ціннісне ставлення до нього; різноманітність видів мовленнєвої діяльності (говоріння, читання, аудіювання, письмо); іноземна мова як ціль та засіб навчання; цілісність, динаміка та зв'язність уроку; створення атмосфери спілкування та емоційного комфорту; функціональна відповідність елементів рідної та іноземної мов; рівна семантична насиченість елементів; зіставне позначення реалій об'єктивного світу [97; 144; 187; 247; 251].

Психологічні аспекти навчання іноземної мови досліджували І. Зимняя, Г. Лозанов, Дж. Річардс та Р. Шмідт, Е. Хорвіц, Д. Фріман.

На основі усіх вищезазначених наукових точок зору на проблему педагогічних, психологічних та методичних особливостей навчання іноземної мови ми спробуємо визначити найхарактерніші особливості педагогічного спілкування, які необхідно враховувати в процесі навчання іноземної мови.

Навчання іноземної мови викликає певні труднощі, оскільки ця навчальна дисципліна відрізняється від інших предметів, які входять до шкільної програми. Це пов'язано перед усім з тим, що основним завданням іноземної мови як навчальної дисципліни є оволодіння здатністю брати участь у міжкультурному спілкуванні, тобто формування мовленнєвих умінь, які пов'язані з мовленнєво-мисленнєвою діяльністю учня, а не засвоєння знань про природу або суспільство, що є характерним для інших навчальних предметів.

Специфіка іноземної мови як навчальної дисципліни визначається тим, що вона, характеризуючись ознаками, властивими взагалі мові як знаковій системі, в той же час визначається цілою низкою відмінних від рідної мови особливостей оволодіння і володіння нею. Іноземна мова, на відміну від інших навчальних предметів, є одночасно і метою, і засобом спілкування. Труднощі полягають в тому, щоб точно визначити перехід від того, що в даний момент є метою, а завтра стане засобом досягнення інших більш важких цілей [36, с. 5]. Іноземна мова є важливим

засобом міжкультурного спілкування. Вона сприяє вербальному порозумінню громадян різних країн, забезпечує такий рівень їхнього культурного розвитку, який дає змогу вільно орієнтуватися й комфортно почуватися в країні, мова якої вивчається. Є. Веневцева зазначає, що з огляду на це стає актуальною позиція, за якої здатність зрозуміти представника іншої культури залежить не тільки від коректного використання мовних одиниць, а й від особливих умінь розуміти норми його культури, зокрема мовленнєвої поведінки у різноманітних ситуаціях спілкування. Це зобов'язує розглядати іноземну мову не лише як засіб міжкультурного спілкування, а й як своєрідний інструмент пізнання іншої культури та пропаганди власної сприяє духовному взаємозбагаченню, підвищує рівень гуманітарної освіти. Зазначене зумовлює необхідність уточнень функцій іноземної мови, як шкільного предмета, визначення нових стратегічних напрямів процесу її опанування, перегляду цілей, змісту, методів, прийомів і засобів навчання [36, с. 5 – 6].

Основною метою навчання іноземної мови є формування в учнів комунікативної компетенції, що означає опанування мови як засобу міжкультурного спілкування; розвиток умінь використовувати іноземну мову, як інструмент у діалозі культур і цивілізацій сучасного світу.

Ця мета передбачає досягнення школярами такого рівня комунікативної компетенції, який був би достатнім для здійснення спілкування в усній (говоріння, аудіювання) та писемній (читання, письмо) формах у межах певних комунікативних сфер, тематики ситуативного мовлення та на основі вивченого мовного і мовленнєвого матеріалу. Результатом багаторічної праці десятків науковців, під керівництвом ради Європи, стали лінгводидактичні засади вивчення європейських мов, у контексті комунікативно-орієнтованого навчання іноземних мов. Упровадження в практику навчання іноземних мов з позицій комунікативно-орієнтованого підходу було здійснено з метою збереження і збагачення багатоймовної і культурної спадщини різних народів для інтенсивного обміну науково-технічною інформацією, досягненнями в галузі культури, підвищення мобільності людей. Визначальним принципом цього підходу є орієнтація на оволодіння мовою як засобом спілкування в реальних життєвих ситуаціях, актуальних саме для учнів, а

не для вчителів та авторів підручників [89, с. 112]. Останнім часом відбір дидактичних одиниць у рамках змісту навчання проводиться на основі комунікативно-орієнтованого та компетентнісного підходів.

Комунікативна компетенція не розглядається як особистісна характеристика учня, її сформованість проявляється в процесі спілкування. Л. Новік та О. Коваленко зазначають, що комунікативна компетенція складається з кількох компонентів:

- мовної компетенції (лінгвістичної компетенції, яка забезпечує опанування учнями мовного матеріалу з метою використання його в усному і писемному мовленні. Тобто це здатність будувати граматично правильні форми і синтаксичні структури, а також розуміти змістові відрізки мови та використовувати їх в тому значенні, в якому вони використовуються носіями мови);
- мовленнєвої компетенції – здатність побудови цілісних, зв'язних та логічних висловлювань різних функціональних стилів в усній та писемній мові на основі розуміння різноманітних видів текстів при читанні та аудіюванні, вона пов'язана з формуванням в учнів умінь і навичок спілкуватися в чотирьох видах мовленнєвої діяльності: в аудіюванні (розуміти на слух зміст автентичного текстового матеріалу); в говорінні (здійснювати усне спілкування у формі монологу, діалогу); в читанні (декодувати графічні символи та розуміти матеріал текстів та писемного мовлення); в письмі (фіксувати інформацію і передавати її в письмовій формі);
- соціокультурної компетенції, яка передбачає засвоєння учнями знань соціокультурних особливостей країни, мова якої вивчається, культурних цінностей та морально-етичних норм свого та інших народів, а також формування умінь їх використовувати у практичній діяльності;
- соціолінгвістичної компетенції, яка забезпечує формування умінь користуватися у процесі спілкування мовленнєвими реаліями (зразками), особливими правилами мовленнєвої поведінки, характерними для країни, мова якої вивчається;

- загальнонавчальних (стратегічних) компетенцій, що сприяють опануванню учнями стратегій мовленнєвої діяльності, спрямованої на розв'язання навчальних завдань та життєвих проблем.

Зазначені складові комунікативної компетентності передбачають використання методично раціональних прийомів, форм та засобів навчання іноземної мови; а також дозволяють нам визначити особливості педагогічного спілкування характерні саме для процесу навчання іноземної мови.

Метою навчання іноземних мов є формування в учнів мовленнєвих умінь, які можна застосувати в практичній діяльності. Необхідною умовою організації рівноправної міжособистісної партнерської взаємодії є діалогічність педагогічного спілкування [24, с. 18].

У психолого-педагогічній літературі існує ціла низка досліджень, які доводять, що діалогічна форма взаємодії на уроці є чинником розумового та соціального розвитку учнів. Зокрема, проблематику діалогу як провідного принципу педагогічного спілкування досліджували Ш. Амоношвілі, О. Бодальов, В. Кан-Калік, М. Бернс, С. Далтон та ін. Особливості організації навчального діалогу на уроках іноземної мови розглядали І. Зимня, Є. Пассов, Е. Хорвіц, Й. Кветц та ін.

Науковці єдині у думці, що урок іноземної мови повинен перетворитися на безперервну взаємодію вчителя і учня між собою як рівноправних учасників спілкування [11; 92; 159; 233; 264].

Ми вже зазначали, що головне для учнів – не тільки знати мову, а й володіти нею. Саме тому навчальний аспект педагогічного спілкування тісно переплітається з комунікативним.

Багато сучасних вітчизняних та зарубіжних науковців є прихильниками даного підходу і стверджують, що в основі навчання іноземної мови лежить комунікативний підхід (Р. Мартинова, Л. Новік, Л. Онуфрієва, К. Айхорн, Е. Райнер та ін.). При цьому комунікативність постає, як мовленнєва направленість навчального процесу, яка включає в себе принципи: індивідуалізації, функціональності, ситуативності та інші [130; 146; 152; 239; 265].

Р. Мартинова зазначає, що комунікативна спрямованість уроку іноземної мови реалізується шляхом комунікативного подання мовного матеріалу; комунікативної

форми опрацювання всіх мовленнєвих зразків; опанування говоріння в ситуаціях, наближених до реального мовленнєвого спілкування; мотивації всіх мовленнєвих вчинків, що передбачає обов'язкову наявність адресата мовлення (навіть монологічного: усного і писемного) [130].

Втілення комунікативного підходу в процесі іншомовного педагогічного спілкування передбачає модель реального спілкування як процес навчання. При цьому завдання вчителя полягає в тому, щоб навчити учнів вільно орієнтуватися в іншомовному середовищі, а також вміти адекватно реагувати в різних мовних ситуаціях.

Щоб залучити якомога більше учнів до іншомовної комунікативної взаємодії вчитель може застосовувати широкий спектр групових форм: робота в парах, трійках, малих групах зі змінним складом, командах, в режимах «інтерв'ю» та «мозковий штурм», коли кожен член групи спілкується по черзі з багатьма або всіма учнями.

Наступною особливістю педагогічного спілкування в процесі навчання іноземної мови є його практична направленість. Н. Байдикова зазначає, що на уроках іноземної мови педагогічне спілкування орієнтоване на зміст навчання та носить цільовий характер. На уроці з будь-якого іншого шкільного предмету спілкування вчителя виступає засобом педагогічного впливу, тоді як на уроці іноземної мови іншомовне спілкування виступає ще і метою навчання [15, с. 57]. Відповідно, змістом навчання іноземної мови є формування в учнів мовленнєвих умінь. Це засвідчує також пояснювальна записка до навчальної програми з іноземних мов для учнів загальноосвітніх навчальних закладів: "основне призначення іноземної мови як предметної галузі шкільного навчання – сприяти в оволодінні учнями уміннями і навичками спілкуватися в усній і писемній формах відповідно до мотивів, цілей і соціальних норм мовленнєвої поведінки у типових сферах і ситуаціях" [15, с. 58].

Таким чином, завдання вчителя – формувати в учнів навички та вміння використовувати іноземну мову як засіб спілкування.

Четверта особливість педагогічного спілкування в процесі навчання іноземної мови – це різноманітність мовленнєвої діяльності. Ця особливість впливає із комплексного характеру уроку, що зумовлено природою мовлення: у мовленні всі види діяльності взаємодіють, сприяють формуванню один одного. Отже, на уроці

іноземної мови всі аспекти мови – фонетичний, лексичний, граматичний – вивчаються взаємопов'язано, взаємозумовленим є й навчання видів мовленнєвої діяльності [143, с. 239]. Види мовленнєвої діяльності на уроках іноземної мови – говоріння, аудіювання, читання та письмо. Проте, як зазначає С. Ю. Ніколаєва, метою навчання іноземної мови у середніх загальноосвітніх навчальних закладах є не сама мовленнєва діяльність, а спілкування мовою, що вивчається. Спілкування виступає як форма взаємодії суб'єктів і реалізує їх суспільно-комунікативну діяльність, тоді як види мовленнєвої діяльності виступають вербальними засобами спілкування [143, с. 60].

П'ята специфічна характерна риса педагогічного спілкування в процесі навчання іноземної мови – двомовність вербальної взаємодії педагога і учнів. Частка рідної мови на уроці іноземної мови залежить від ступеня навчання, рівня розвитку учнів, складності змісту навчання. Найголовніше завдання вчителя – прагнути до мінімального вживання рідної мови у спілкуванні, особливо на старшому ступені навчання. Рідна мова може слугувати на уроці іноземної мови засобом контролю нових лексичних одиниць або граматичних явищ, формулювання ситуацій спілкування тощо.

У навчальній програмі загальноосвітньої школи з іноземних мов зазначається, що основна мета навчання іноземної мови – формування в учнів іншомовної комунікативної компетенції, тобто здатності здійснювати міжособистісне іншомовне та міжкультурне спілкування. Відповідно до зазначеної мети вчитель повинен організувати педагогічне спілкування таким чином, щоб стимулювати мовленнєву та соціальну активність учнів, активізувати їхні творчі задатки, прищепити почуття толерантності, допомогти подолати міжкультурний бар'єр.

Отже, до особливостей педагогічного спілкування на уроках іноземної мови відносимо: діалогічність мовлення, іншомовну комунікативну взаємодію, комунікативну спрямованість уроку, різноманітність мовленнєвої діяльності, двомовність вербальної взаємодії педагога і учнів, практичну спрямованість. У процесі формування індивідуального стилю майбутнього вчителя іноземної мови одним із головних завдань є допомогти йому співвіднести свої індивідуально-типологічні особливості зі змістом навчальної діяльності. Саме тому врахування особливостей педагогічного спілкування в процесі навчання іноземної мови є

необхідною умовою формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови.

1.3. Критерії та рівні сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх вчителів іноземної мови Діагностика сформованості індивідуального стилю спілкування у майбутніх учителів є надзвичайно важливим етапом формування цього утворення, оскільки, по-перше, слугує основною інформацією для аналізу рівня сформованості цієї особистісної характеристики. По-друге, діагностика сприяє усвідомленню майбутнім учителем іноземної мови своїх індивідуально-типологічних особливостей та рівня власної готовності до педагогічного спілкування. По-третє, запропонована діагностика є необхідним етапом для визначення стратегічних напрямків роботи з формування індивідуального стилю педагогічного спілкування у майбутніх вчителів іноземних мов та перевірки їх ефективності. Вивчення стану сформованості досліджуваної характеристики у майбутніх учителів іноземної мови дає можливість визначити педагогічні умови, які сприятимуть ефективному формуванню індивідуального стилю педагогічного спілкування в процесі педагогічної практики.

На етапі діагностики першочерговим завданням є визначити критерії та рівні сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземних мов.

На основі загального визначення поняття критерію, запропонованого в академічному тлумачному словнику української мови, ми визначаємо це поняття як ознаку, на підставі якої проводиться оцінка, визначення або класифікація цієї індивідуальної якості особистості [238, с. 1027].

Серед вітчизняних науковців питання критеріїв сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування досліджували Л. Омельченко, Н. Соболюк, В. Теслюк та ін.

Так, Л. Омельченко виділяє наступні критерії сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування: переважаючий стиль, рівень емпатії, поведінка в конфліктній ситуації, рівень комунікативних умінь та організаторських здібностей [149]; Н. Соболюк пропонує діагностувати сформованість індивідуального стилю професійного спілкування за когнітивним, мотиваційно-ціннісним та поведінковим

компонентами. [190]; В. Теслюк виділяє такі основні критерії сформованості індивідуальних стилів спілкування: домінантність, залежність, формальність, особистісність, доброзичливість, ворожість, гнучкість [200].

Серед російських наукових досліджень цікавим для нас є дослідження О. Яфарової, яка виділяє мотиваційний, когнітивний та діяльнісний критерії сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування [222, с. 54 – 56].

Визначаючи критерії сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування, ми спирались на сутність та структуру індивідуального стилю.

Враховуючи змістову характеристику мотиваційного компоненту, ми визначаємо мотиваційний критерій сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя.

Сутність індивідуального стилю педагогічного спілкування полягає, в першу чергу, в утворенні стійких зв'язків між домінуючими потребами, цілями та способами спілкування [178, с. 57]. Звідси випливає, що ефективність формування індивідуального стилю педагогічного спілкування залежить від особистого прагнення вчителя застосувати свої знання, уміння, навички в реальній комунікативній діяльності, від його зацікавленості у максимальному використанні своїх індивідуально-типологічних особливостей у процесі організації спілкування, від усвідомлення вчителем необхідності вдосконалення власної комунікативної компетентності.

Якщо розглядати мотивацію майбутнього вчителя іноземної мови як потреби, наміри, схильності особистості, відповідно до яких він діє, то варто зазначити, що в основі його професійної діяльності можуть лежати як зовнішні, так і внутрішні мотиви. Діагностуючи рівень сформованості індивідуального стилю майбутнього вчителя за мотиваційним критерієм, необхідно виявити, які мотиви керують студентом, коли він розпочинає педагогічну практику: наскільки він прагне випробувати себе у новій професійній ролі, самоствердитися, стати соціально значущим, чи відчуває задоволення від спілкування іноземною мовою з дітьми, чи прагне реалізувати свою індивідуальність у процесі навчання іноземної мови.

У ролі мотивів у педагогічному спілкуванні виступає також позитивна чи негативна установка майбутнього вчителя іноземної мови на іншомовне спілкування, віра у власні комунікативні можливості.

Більшість дослідників наголошують, що в основі формування індивідуального стилю педагогічного спілкування лежить Я-Концепція особистості – відносно стійка, більш-менш усвідомлена неповторна система уявлень індивіда про себе, на основі якої він буде взаємодію з іншими людьми і ставиться до себе [218]. Це дає підстави стверджувати, що в основі мотивації формування індивідуального стилю лежить така характеристика самосвідомості як усвідомленість Я-концепції. Цей термін був уперше введений Дж. Кемпбеллом, який стверджував, що «усвідомлене уявлення про себе відображає те, наскільки чіткі і визначені уявлення людини про себе, наскільки вони внутрішньо узгоджені і стабільні» [30, с. 394]. У процесі формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови відбувається зіставлення Я-реального (уявлення про себе) та Я-ідеального (бажаний образ учителя).

Отже, показниками мотиваційного критерію є прагнення до самовдосконалення індивідуального стилю педагогічного спілкування, почуття відповідальності за результати власної комунікативної діяльності, потреба у реалізації особистісного потенціалу, позитивна установка на комунікативну діяльність, оптимальний рівень самосвідомості, прагнення до формування іншомовної професійної комунікативної компетентності – здатності використовувати засоби іноземної мови для налагодження ефективної комунікативної взаємодії з учнями [245, с. 34].

Виходячи із сутності індивідуального стилю у майбутнього вчителя іноземної мови, формується стійка система засобів і способів комунікативної взаємодії з учнями. В її основі лежить комплекс знань та уявлень, які забезпечують вибір індивідуальних способів комунікативної взаємодії на основі усвідомлення вчителем своїх індивідуально-типологічних особливостей. Мова йде про когнітивний критерій сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування. На етапі діагностики сформованості індивідуального стилю за цим критерієм необхідним є визначення не лише теоретичних знань, а й їх усвідомлення глибини, принципів мислення, які дозволяють вчителю ефективно використати свій індивідуальний

комунікативний потенціал. Доцільним є визначення показників когнітивного критерію на основі таксономії педагогічних цілей у пізнавальній сфері, запропоноване Б. Блумом та Р. Морцано [257].

Перш за все, майбутній учитель іноземної мови повинен знати сутність поняття «індивідуальний стиль педагогічного спілкування», його структуру та функції, свої індивідуально-типологічні особливості, основні принципи підвищення ефективності педагогічного спілкування, засоби та способи налагодження педагогічної взаємодії у процесі вивчення іноземної мови.

Проте недостатньо володіти набором теоретичних знань, необхідно розуміти, який зв'язок існує між цими знаннями, як їх інтерпретувати та прогнозувати можливості їх застосування [257, с. 12]. Категорії "розуміння" та "застосування" передбачають усвідомлення майбутнім учителем можливостей вирішення професійно-значущих завдань засобами іноземної мови з урахуванням індивідуальних особливостей [257, с. 12-14].

На етапі "аналізу" відбувається осмислення процесу формування індивідуального стилю педагогічного спілкування, майбутній учитель іноземної мови виокремлює окремі сутнісні характеристики та структурні елементи індивідуального стилю, оцінює їх значимість для власного особистісного потенціалу, виділяє взаємозв'язки між різними структурними компонентами індивідуального стилю, визначає принципи організації педагогічного спілкування, в тому числі іншомовного, відповідно до своїх індивідуально-типологічних особливостей порівнює та аналізує різноманітні засоби та методи педагогічного спілкування у стандартних та нестандартних педагогічних ситуаціях, прогнозує наслідки своєї комунікативної діяльності.

Категорія "синтез" характеризує вміння комбінувати елементи таким чином, щоб кінцевий продукт був єдиним цілим з елементами новизни [233, с. 64]. Майбутній учитель іноземної мови систематизує наявні у нього знання про сутність та структуру індивідуального стилю педагогічного спілкування, здійснює пошук шляхів організації педагогічного спілкування з опорою на власні індивідуально-типологічні особливості, досліджує можливості особистісного

потенціалу з метою компенсації певних негативних проявів індивідуального стилю педагогічного спілкування.

Категорія "оцінка" передбачає здійснення майбутнім учителем іноземної мови рефлексії, самооцінки комунікативної діяльності; здатність усвідомити ефективність власного стилю педагогічного спілкування; вміння оцінити логіку організації педагогічного спілкування відповідно до своїх індивідуально-типологічних особливостей; виділити для себе критерії сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування; визначити переваги та недоліки власного комунікативного потенціалу [233, с. 66].

Отже, показниками когнітивного критерію є обізнаність майбутнього вчителя іноземної мови в сутнісних характеристиках, структурі та функціях індивідуального стилю педагогічного спілкування; усвідомлення індивідуально-типологічних особливостей; розуміння можливостей застосування наявних знань, їх інтерпретація у взаємозв'язку з власним особистісним потенціалом; здатність до аналізу та синтезу наявних знань у контексті навчання іноземної мови; уміння здійснювати рефлексію власної комунікативної діяльності та об'єктивно оцінювати ефективність формування свого індивідуального стилю педагогічного спілкування.

У психолого-педагогічній літературі індивідуальний стиль педагогічного спілкування постає, як результат взаємодії, взаємовпливу; як індивідуально-своєрідна систему методів, прийомів, способів психолого-педагогічного впливу вчителя на партнерів по професійній комунікації (вербального, невербального, паралінгвістичного впливу) [222, с. 56]. Звідси випливає наступний критерій діагностики сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування – діяльнісний.

Показниками діяльнісного критерію є здатність вчителя моделювати педагогічне спілкування спираючись на свій індивідуальний стиль, володіння уміннями педагогічного спілкування, усвідомлення можливостей використання особистісного потенціалу в реальній комунікативній діяльності, розвинена іншомовна компетентність (її лінгвістична, прагматична, соціокультурна, стратегічна складові) [245, с. 56].

Індивідуальний стиль педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови великою мірою визначають такі складові невербальної поведінки, як: міміка (статична, виразна, динамічна), контакт очей, інтонація (різноманітна, монотонна, динамічна), дикція (яскрава, нечітка), темп мовлення (швидкий, помірний, повільний), сила голосу (сильний, слабкий, помірний), регістр звучання голосу (оптимальний, низький, середній), тембр голосу (благозвучний, голосний, дзвінкий), домінуючі фізіологічні маски (усміхненість, доброзичливість), жестикулювання (стримане, надмірне, помірне), поза (розслаблена, напружена, скута, вільна, природна), дистанція (дотримання або недотримання), адекватність використання експресії під час спілкування, артистизм (естетика манер, зовнішність), національні особливості [112; 135; 156; 178; 226; 252; 265; 275].

Важливим регулятором проявів індивідуального стилю педагогічного спілкування є емоційна сфера особистості [256, с. 28]. Тому, ми визначаємо емоційно-вольовий критерій сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя.

Його показниками є: розуміння індивідуальних особливостей своєї емоційної сфери, прагнення використати позитивні емоції і стани в процесі організації педагогічного спілкування, вдосконалити рівень розвитку своєї емоційної сфери, вміння регулювати свій емоційний стан, уміння використовувати емоції як засіб прояву своєї особистісної своєрідності, прагнення до гармонії в емоційно-почуттєвій сфері в процесі формування індивідуального стилю педагогічного спілкування, наполегливість у досягненні успіху у комунікативній діяльності, рішучість, самовладання, енергійність. Саме воля дозволяє людині управляти своїми почуттями, емоціями, діями, пізнавальними процесами. Важливим показником сформованого індивідуального стилю педагогічного спілкування є емоційна стійкість. Це поняття означає інтегральну властивість особистості, що характеризується такою взаємодією емоційних, вольових, інтелектуальних, мотиваційних компонентів психологічної діяльності індивіда, яка забезпечує оптимальне, успішне досягнення мети діяльності, та ефективна соціально-рольова поведінка в складній емотивній обстановці [13, с.14].

Проаналізувавши сутність критеріїв, за якими відбувається діагностика рівня сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування у рамках констатувального експерименту, нами було здійснено діагностику рівня сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування студентів 2-4 курсів, які навчаються за напрямом підготовки «Філологія. Мова і література (англійська)», за допомогою програми – тренажеру.

Програма – тренажер, розроблена нами, передбачала методичні діагностики, які б дали нам можливість з'ясувати стан сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування студента.

З цією метою нами були підібрані та розроблені різноманітні допоміжні діагностичні засоби. На практиці це допомагає майбутньому вчителю іноземної мови об'єктивно оцінити себе за кожним критерієм та, одночасно, краще пізнати індивідуально-типологічні особливості.

Наприклад, заповнюючи загальний бланк оцінки рівня сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування за емоційно-вольовим критерієм, майбутній учитель не знає, як визначити свій рівень імпульсивності, стресостійкості чи рівень вираженості сили волі. Студент має можливість перевірити себе, використавши відповідне гіперпосилання та виконавши тест на самооцінку стресостійкості особистості, на визначення сили волі чи рівня імпульсивності тощо.

Для того, щоб надати майбутнім учителям іноземної мови можливість для самопізнання та об'єктивної оцінки стану сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування за визначеними критеріями, нами підібрані допоміжні діагностичні засоби: за мотиваційним критерієм – анкета на виявлення ставлення майбутнього вчителя іноземної мови до формування індивідуального стилю педагогічного спілкування, тест О. Реана «Мотивація успіху чи страх невдачі», методика ранжування професійних цінностей, самооцінка іміджу, методика Дж. Кемпбелла на визначення ясності Я-Концепції; за когнітивним критерієм – анкета для студентів на знання сутності та функцій індивідуального стилю педагогічного спілкування, методика визначення рівня рефлексивності (А. Карпов, В. Пономарьова), анкета на виявлення готовності майбутнього вчителя іноземної мови до педагогічного спілкування, анкета на знання особливостей комунікативної

взаємодії в процесі вивчення іноземної мови; за діяльнісним критерієм – тест «Який Ваш творчий потенціал», тест В. Макліні «Мовні бар'єри у спілкуванні», методика оцінки умінь педагогічного спілкування, експертна оцінка сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови; за емоційно-вольовим критерієм – тест Т. Дзюби на оцінку рівня конфліктності особистості, тест на визначення сили волі та рівня імпульсивності, тест на самооцінку стресостійкості особистості, анкета для виявлення типових емоційних проявів майбутніх учителів іноземної мови у процесі комунікативної взаємодії.

Як свідчить аналіз анкет майбутніх учителів іноземної мови на знання сутності та функцій індивідуального стилю педагогічного спілкування (дод. А), лише 2% студентів змогли дати чітке визначення даного феномену, 5,5% студентів окреслили більшість функцій індивідуального стилю педагогічного спілкування, 7% студентів змогли чітко сформулювати, як би вони поводити себе у ролі вчителя у певній педагогічній ситуації. Оцінка умінь педагогічного спілкування показала, що студенти 2-го курсу факультету іноземних мов майже не володіють рефлексивно-перцептивними вміннями та мають слабо розвинені інтерактивні та емоційно-психологічні вміння. Найкраще розвиненими у майбутніх учителів іноземної мови виявилися комунікативні та організаційні вміння педагогічного спілкування.

Найкращі показники майбутні вчителі демонстрували за мотиваційним критерієм. Майже всі вони усвідомлюють необхідність саморозвитку та самовдосконалення у професійній сфері, демонструють позитивне ставлення та інтерес до взаємодії з учнями, проте не можуть чітко сформулювати для чого майбутньому вчителю формувати саме індивідуальний стиль педагогічного спілкування.

Анкетування з метою визначення готовності до педагогічного спілкування показала, що лише 0,5 % студентів усвідомлюють можливості застосування наявних знань для організації педагогічного спілкування, інтерпретують їх у взаємозв'язку з власним особистісним потенціалом; вміють керувати власним емоційним станом та легко переключатися з одного виду спілкування на інший. У 35 % студентів знання сутності, структури та функцій індивідуального стилю

педагогічного спілкування та індивідуально-типологічних особливостей є недостатніми для успішної організації комунікативної взаємодії з учнями. Більшість майбутніх учителів іноземної мови не усвідомлюють необхідності врахування своїх індивідуально-типологічних особливостей, не вміють виходити з конфліктних ситуацій, у них виникають труднощі з формулюванням думки та переключенням з одного виду спілкування на інший.

Результати діагностики за методикою Дж. Кемпбелла дозволили нам зробити висновок, що більшість майбутніх учителів іноземної мови (55,5%) мають середню усвідомленість Я-концепції, ближчу до низької.

Діагностика майбутніх учителів іноземної мови мала на меті виявити стан сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування за визначеними критеріями.

Більшість студентів знають загальні положення про сутність індивідуального стилю педагогічного спілкування, проте не мають чіткого розуміння, як використати ці знання з метою вдосконалення свого комунікативного потенціалу. Невелика група студентів робила спроби проаналізувати та осмислити процес формування індивідуального стилю педагогічного спілкування, виокремити окремі сутнісні характеристики та структурні елементи індивідуального стилю, оцінити їх значимість для власного особистісного потенціалу. Лише окремі студенти демонстрували здатність до рефлексії власного стилю спілкування, були об'єктивними та самокритичними.

Діагностика стану сформованості досліджуваного феномену майбутніх учителів іноземної мови дала нам можливість диференціювати індивідуальний стиль педагогічного спілкування за наступною класифікацією: творчий, гнучкий, формальний, інертний та визначити їх показники.

Високий (творчий) – яскраво виражена мотивація на формування індивідуального стилю спілкування у процесі навчання іноземної мови; стійка спрямованість на реалізацію індивідуально-особистісних характеристик для забезпечення міжкультурної комунікації, усного і писемного мовлення, аудіювання, читання, іншомовного спілкування; творчий прояв особистісних рис у мовленнєвій поведінці; нестандартне використання мовленнєвих реалій, характерних для країни,

мова якої вивчається; висока усвідомленість Я-концепції; глибока обізнаність студента в сутнісних характеристиках, структурі та функціях індивідуального стилю педагогічного спілкування; усвідомлення індивідуально-типологічних особливостей здійснення іншомовної комунікативної взаємодії; здатність до аналізу та синтезу наявних знань; уміння об'єктивно оцінювати ефективність формування свого індивідуального стилю педагогічного спілкування; володіння усіма вміннями педагогічного спілкування; здатність виявити свою індивідуальність у вербальній та невербальній комунікації; розуміння індивідуальних особливостей власної емоційної сфери; наявність урівноваженого психічного стану і творчого самопочуття вчителя незалежно від його настрою; доцільне використання позитивних і негативних емоцій і експресивних засобів спілкування; уміння використовувати емоції як засіб прояву своєрідності.

Діагностика сформованості досліджуваного феномену майбутніх учителів іноземної мови дала нам можливість диференціювати індивідуальний стиль педагогічного спілкування за такою класифікацією: творчий (високий), гнучкий (середній), формальний (нижче за середній), інертний (низький), і визначити їх показники.

Високий (творчий) – яскраво виражена мотивація на формування індивідуального стилю спілкування у процесі навчання іноземної мови; творчий прояв особистісних рис у мовленнєвій поведінці; висока усвідомленість Я-концепції; глибока обізнаність студента в сутнісних характеристиках, структурі та функціях індивідуального стилю педагогічного спілкування; усвідомлення індивідуально-типологічних особливостей здійснення іншомовної комунікативної взаємодії; здатність до аналізу й синтезу наявних знань; уміння об'єктивно оцінювати ефективність формування індивідуального стилю педагогічного спілкування; володіння усіма вміннями педагогічного спілкування; розуміння індивідуальних особливостей власної емоційної сфери; вміння використовувати емоції як засіб прояву особистісної своєрідності.

Гнучкий (середній) – виражена мотивація на формування індивідуального стилю спілкування в процесі навчання іноземної мови; характерна спрямованість на реалізацію індивідуально-особистісних характеристик для забезпечення міжкультурної комунікації, усного й писемного мовлення, аудіювання, читання,

іншомовного спілкування; доцільне використання мовленнєвих реалій, характерних для країни, мова якої вивчається; спрямованість на пошук власного індивідуального стилю педагогічного спілкування; недостатня впевненість у своїх комунікативних можливостях; середня усвідомленість Я-концепції; знання сутності, структури та функцій індивідуального стилю педагогічного спілкування, індивідуально-типологічних особливостей, розуміння й усвідомлення можливостей застосування цих знань; володіння більшістю умінь педагогічного спілкування; деякий дисбаланс у прояві позитивних і негативних емоцій; прагнення до позитивних станів і емоцій у процесі формування індивідуального стилю педагогічного спілкування; достатня емоційна стійкість.

Формальний (нижчий за середній) – слабо виражена мотивація на формування індивідуального стилю спілкування в процесі навчання іноземної мови; відсутність прагнення реалізації індивідуально-особистісних характеристик для забезпечення міжкультурної комунікації, усного й писемного мовлення, аудіювання, читання, іншомовного спілкування; формальні прояви мовленнєвої поведінки в більшості ситуацій спілкування; сумніви щодо своїх комунікативних можливостей; низька усвідомленість Я-концепції; посередні, обмежені знання сутності, структури та функцій індивідуального стилю педагогічного спілкування й індивідуально-типологічних особливостей; нездатність до аналізу, синтезу й оцінювання наявних знань; моделювання та здійснення педагогічного спілкування на основі інтуїції, а не індивідуального стилю педагогічного спілкування; нерозуміння індивідуальних особливостей своєї емоційної сфери; недостатнє використання експресивних засобів спілкування та позитивних емоцій.

Інертний (елементарний) – відсутність мотивації на формування індивідуального стилю педагогічного спілкування; байдужість до результатів своєї комунікативної діяльності; не впевненість у своїх комунікативних можливостях; негативна установка на педагогічне спілкування; надзвичайно низька усвідомленість Я-концепції; незнання сутності, структури та функцій індивідуального стилю педагогічного спілкування, індивідуально-типологічних особливостей; відсутність розуміння й усвідомлення можливостей застосування цих знань; володіння одним-двома вміннями педагогічного спілкування; нерозуміння індивідуальних

особливостей своєї емоційної сфери; переважання в учителя неврівноваженого психічного стану; постійний прояв негативних емоцій або, навпаки, повна емоційна байдужість до всього, що відбувається на уроці; скутість у використанні експресивних засобів спілкування; байдужість до стану емоційно-почуттєвої сфери або постійне пригнічення в процесі формування індивідуального стилю педагогічного спілкування; емоційна нестійкість.

Для простеження динаміки формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови на етапі експерименту при діагностиці рівня сформованості даного феномену ми використовуватимемо наступну класифікацію рівнів: високий (творчий), середній (гнучкий), нижче за середній (формальний) та низький (інертний).

У першу чергу нами був визначений рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови до початку експериментального дослідження. Для перевірки гіпотези про рівність середніх ми застосовували критерій Стюдента. Ми врахували, що рівень значимості є мірою статистичної достовірності результату обчислень, у даному випадку – відмін середніх. Якщо дослідження показало, що *p*-рівень відміни не перевищує 0,05, це означає, що з ймовірністю не більшою ніж 5% різниця є випадковою, і це є підґрунтям для висновку з 95% достовірності про наявність суттєвої різниці. У іншому випадку ($p > 0,05$) відміна визнається статистично недостовірною.

Результати діагностики представлені у таблиці № 1.2.

Таблиця 1.2

Групи	Критерії сформованості	Рівні сформованості (кількість респондентів у%)			
		Високий (творчий)	Середній (гнучкий)	Нижче за середній (формальний)	Низький (інертний)
Контрольна	1. Мотиваційний	7,2	16	27,5	49,3
	2. Когнітивний	0,4	4,9	44,7	46,7
	3. Діяльнісний	2,5	15,5	33	49
	1. Емоційно-вольовий	5,5	22	38,5	34

Середній бал по всім параметрам		3,9	14,6	35,2	46,3
Експериментальна	1. Мотиваційний	7,3	16,1	27,4	49,2
	2. Когнітивний	0,4	5,2	45	49,4
	3. Діяльнісний	2,5	15,4	33,1	46,2
	4. Емоційно-вольовий	5,6	22	38,6	33,8
Середній бал по всім параметрам		3,6	14,7	36	45,7

Можна констатувати, що рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування студентів 2 курсу до початку експерименту у контрольній та експериментальній групах суттєво не відрізняється, при рівні значимості 0,05.

Найнижчим показником за мотиваційним критерієм в обох групах є направленість на самовдосконалення індивідуального стилю педагогічного спілкування. Це свідчить про необхідність проведення настановної роботи щодо необхідності та важливості формування даного феномену.

Рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування за когнітивним критерієм є дещо вищим в експериментальній групі за такими показниками, як: здатність об'єктивно оцінювати ефективність формування індивідуального стилю педагогічного спілкування та усвідомлення індивідуально-типологічних особливостей. За іншими показниками контрольна група дещо поступається експериментальній.

Відповідно до результатів діагностики рівня сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування за діяльнісним критерієм в обох групах переважає рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування, який визначається як середній (формальний). Суттєвою відмінністю є те, що студенти контрольної групи значно вище оцінюють свою здатність використовувати арсенал засобів навчального предмета для організації спілкування з учнями та рівень

володіння уміннями педагогічного спілкування. Це свідчить про те, що студенти контрольної групи значно переоцінюють свої уміння педагогічного спілкування.

Отримані результати були внесені студентами у загальний бланк оцінки сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування за емоційно-вольовим критерієм.

Як свідчить порівняльний аналіз, рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземних мов у контрольній та експериментальній групах є приблизно однаковим.

1.4. Роль педагогічної практики у формуванні індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови

У процесі професійної підготовки майбутнього вчителя важливу роль відіграє педагогічна практика. Адже на цьому етапі навчання виробляються необхідні уміння, навички, способи організації спілкування, підвищується мотивація, накопичується досвід практичної діяльності тощо. Згідно з проведенням нами опитуванням 71,2 % старшокурсників почали ідентифікувати себе з соціальною роллю "вчитель" саме під час проходження педагогічної практики, хоча на 2-му, 3-му курсах таких студентів було лише 23,6%.

Як зазначає О. Юринець, під час педагогічної практики відбувається професійне становлення студента-практиканта, коли він стає суб'єктом нової для нього діяльності, розпочинає практичне освоєння функціонального змісту професійно-педагогічної діяльності [217].

Проблемі педагогічної практики присвячено низку досліджень.

Педагоги-класики П. Блонський, В. Симонов, В. Сластьонін, В. Сухомлинський стверджували, що саме в процесі педагогічної практики можливо подолати наявні труднощі та психологічні бар'єри у спілкуванні, стимулювати у студентів інтерес до педагогічної роботи, сформулювати потребу систематично поповнювати свої знання та творчо застосовувати їх у практичній педагогічній діяльності [23; 182; 188; 154].

Проблему організаційно-методичного забезпечення педагогічної практики досліджували такі російські науковці, як О. Абдуліна, Л. Борилов, К. Коджаспиров, Н. Максимова, П. Решетников, А. Саврасова та багато інших.

Проблематику ефективної організації педагогічної практики за кордоном досліджують такі сучасні науковці, як С. Брукфілд, Е. Ройбер, С. Далтон, Д. Каплан, С. Філюф та ін. Ключовою є думка науковців про необхідність варіативності педагогічної практики, коли студент має можливість сам обирати форму навчальної взаємодії з учнями, тобто вербальні, образотворчі, символічні і кінетичні засоби у відповідності з власними потребами і можливостями [230, с. 112-113].

Питання індивідуалізації та гуманізації педагогічної практики висвітлюють німецькі вчені К. Айххорн, Е. Хаймліх, Е. Ройбер. Науковий інтерес для нас представляють розробки авторів щодо організації курсів, на яких практикуються методи спостереження за власною діяльністю, «навчання в команді», застосування «контент-методів» [239; 249; 266]. Можемо зробити висновок, що Європейська система педагогічної освіти дотримується принципу «менше теорії, більше практики» [266, с. 92].

Сучасні вітчизняні вчені такі, як О. Гавриленко, І. Зязюн, В. Кремень, Н. Казакова, Г. Кіт, Н. Ничкало, В. Підгурська, Л. Хомич, О. Юринець досліджують методологічні проблеми організації педагогічної практики.

Зміст, форми, методи організації та проведення педагогічної практики досліджує Г. Кіт [96].

Проблему подолання стереотипних підходів до проведення педагогічної практики висвітлює Н. Хамська [205; 206; 207; 208].

Педагогічну практику як складову освітнього процесу, що сприяє формуванню творчого ставлення майбутнього фахівця до педагогічної діяльності, визначає ступінь його професійної придатності та рівень педагогічної спрямованості, розглядає Л. Хомич [211, с. 4 – 8]. Науковець вбачає сутність педагогічної практики у закріпленні і збагаченні психолого-педагогічних знань майбутнього вчителя та формуванні і розвитку його професійних умінь та навичок [211, с. 21 – 22].

Педагогічну практику як важливу складову професійної підготовки майбутніх учителів, яка спрямована на закріплення та реалізацію в спеціально створених

умовах набутих студентами предметних, психолого-педагогічних, методичних знань, умінь та навичок, необхідних для майбутньої професійної діяльності в школі, засіб творчого розвитку та саморозвитку майбутнього вчителя, формування у нього професійно значущих якостей і готовності до інноваційної педагогічної діяльності, досліджує Н. Казакова [91, с. 22].

Згідно з визначенням Л. Кацовой, педагогічна практика – оволодіння майбутніми педагогами формами, засобами, методами, технологіями організації, навчання та виховання в різних типах освітньо-виховних закладів, практичне розв'язання дидактичних та методологічних завдань, закріплення умінь педагогічної діяльності на основі безпосередньої участі в навчально-виховному процесі [95, с. 47].

Як свідчить аналіз наукових досліджень, присвячених проблемам педагогічної практики, цей етап передбачає формування у майбутніх учителів усіх тих умінь і навичок, професійних якостей, які необхідні для вироблення індивідуального стилю педагогічного спілкування. Крім того, більшість дослідників наголошують на тому, що педагогічна практика сприяє формуванню таких необхідних складових індивідуального стилю педагогічного спілкування, як педагогічне мислення, інтуїція, здатність до імпровізації та педагогічної рефлексії.

Науковий інтерес представляють дослідження В. Підгурської, оскільки вона розглядає педагогічну практику, як сприятливе середовище для формування комунікативних професійних умінь майбутніх педагогів [161, с. 7]. Адже цей комплекс умінь сприяє формуванню індивідуального стилю педагогічного спілкування.

Причини виникнення труднощів у студентів під час залучення до педагогічної діяльності та шляхи їх усунення проаналізували В. Багрій, В. Олійник, О. Чепка. Серед вагомих труднощів науковці виділяють низький рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування [14; 148; 214].

Цінність для досліджуваної нами проблематики становлять напрацювання О. Гавриленка, С. Гурова, С. Тарасенка, О. Юринця, які теоретично обґрунтовують та підтверджують експериментальними даними значну роль педагогічної практики у формуванні професійних якостей майбутнього вчителя [39; 55; 198; 217].

Професійно значущі якості вчителя є характеристикою інтелектуальної й емоційно-вольової сторін особистості та визначальними для формування індивідуального стилю педагогічного спілкування [198, с. 181].

Питання особливостей організації педагогічної практики для майбутніх учителів іноземної мови досліджували С. Ніколаєва, Ю. Дацько, О. Коник, Є. Пассов, В. Кузовльов та ін.

Науковці наголошують на необхідності творчого використання методичної теорії для вирішення практичних завдань [56, с. 7].

При всій безсумнівній теоретичній та практичній значущості даних досліджень слід зазначити, що в педагогічній науці недостатньо досліджено роль педагогічної практики у формуванні індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови. Для дослідження цієї проблеми є ряд питань, які потребують детального вивчення. Зокрема, розвиток у майбутніх учителів іноземної мови здатності до рефлексії, реалізація особистісного потенціалу студентів у процесі педагогічної практики, подолання різноманітних психологічних бар'єрів у процесі налагодження комунікативної іншомовної взаємодії тощо. Саме врахування цих аспектів сприяє виробленню індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови.

Педагогічна практика на різних освітньо-кваліфікаційних рівнях має різні форми та передбачає застосування різноманітних методів. У Вінницькому державному педагогічному університеті, на базі якого проводився констатуючий експеримент передбачено проведення таких видів практик: пропедевтична практика ОКР "бакалавр"; навчальна інструктивно-методична, позашкільна, педагогічна практика ОКР "бакалавр", педагогічна практика ОКР "спеціаліст".

З метою визначення потенційних можливостей кожного виду педагогічної практики для формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови ми проаналізували програми усіх видів практик, передбачених ВНЗ.

Проаналізувавши програму з пропедевтичної практики для студентів ОКР „бакалавр” для Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського, розроблену Н. Хамською, ми можемо зазначити, що цей вид

практики є початковим етапом практичної підготовки майбутнього вчителя іноземної мови, який закладає основи успішного проходження наступних видів практики, сприяє формуванню у студентів початкових професійних практичних навичок, загального уявлення про роботу вчителя, про етичний та психологічний аспекти цієї професії [205].

Пропедевтична практика з мов та літератур (німецької, англійської) є складовою частиною освітньо-професійної підготовки майбутнього вчителя-філолога, яка повинна забезпечити студентів належним рівнем теоретичної і практичної підготовки з методики навчання іноземної мови, ознайомити з ефективними формами організації навчального процесу, найдоцільнішими методами і прийомами навчання школярів іноземної мови та літератури на сучасному етапі розвитку школи та підготувати студентів до проходження педагогічної практики у школі на 4-му курсі та за ОКР «спеціаліст».

У процесі виконання майбутніми учителями іноземної мови комплексних практичних завдань з дидактики, методики виховної роботи, методики викладання іноземної мови, основ педагогічної майстерності формується комплекс психолого-педагогічних умінь, педагогічне "Я", методична рефлексія, дослідницький підхід до педагогічної діяльності.

Під час спостереження за уроками іноземної мови у школі та їх налізу майбутні вчителі вперше звертають увагу на прояви індивідуального стилю педагогічного спілкування та оцінюють їх роль в організації ефективної іншомовної взаємодії.

У процесі моделювання та проведення фрагментів уроків, виховних заходів іноземною мовою у майбутнього вчителя формується творче мислення, індивідуальний стиль в методах професійної діяльності, навчання та спілкування, потреба у самоствердженні та самореалізації. Лише в процесі включення в реальний навчально-виховний процес майбутній учитель іноземної мови усвідомлює наскільки ефективно він може організувати та контролювати іншомовне спілкування.

Майбутній вчитель іноземної мови вчиться проектувати мовні ситуації, управляти незапланованими комунікаціями та імпровізувати на задані теми,

застосовувати фонетичні, лексико-фразеологічні, стилістичні прийоми відповідно до ситуації спілкування з учнями.

За допомогою керівника практики майбутні вчителі роблять перші спроби аналізу необхідних для організації педагогічного спілкування умінь і навичок: наскільки фонетично, граматично, лексично, стилістично правильно висловлюють свої думки іноземною мовою в писемному та усному мовленні; розуміють на слух автентичне монологічне і діалогічне мовлення; створюють сприятливе іншомовне середовище для розвитку, виховання і освіти дітей тощо.

Проаналізувавши програму з інструктивно-методичної (навчальної) практики для студентів ОКР „бакалавр” для Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського, розроблену Н. Хамською, ми можемо зазначити, що цей вид практики є проміжною ланкою теоретичної та практичної підготовки майбутніх педагогів до виховної роботи з дітьми в літніх оздоровчих закладах. У процесі цього виду практики студент розширює, поглиблює знання з методики організації дозвілєвої діяльності дітей в умовах літніх канікул, знайомиться із специфікою роботи дитячої оздоровчої установи, особливостями виховної роботи в тимчасових різновікових колективах. Інструктивно-методична (навчальна) практика є важливим фактором формування у студентів стійкого інтересу, поваги до професії вчителя-вихователя; виробленні творчого, дослідницького підходу до педагогічної діяльності [207].

Метою інструктивно-методичної практики є створення соціально-психологічних умов для формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови під час роботи з дітьми в літніх оздоровчих установах: оволодіння методикою організації дозвілля дітей в період їх оздоровлення та відпочинку; набуття умінь та навичок виховної роботи з дітьми в умовах дитячої оздоровчої установи; поглиблення і закріплення теоретичних, методичних знань студентів, отриманих у процесі вивчення дисциплін психолого-педагогічного циклу, використання іноземної мови як засобу спілкування.

Позашкільна педагогічна практика дає можливість майбутньому вчителю на особистому досвіді переконатися у правильності вибору професії, у необхідності самопізнання, самоосвіти і самовдосконалення [206]. Удосконалення та закріплення

теоретичних знань, отриманих студентами у процесі вивчення дисциплін психолого-педагогічного циклу, під час виконання обов'язків вихователя дитячої оздоровчої установи. Основними завданнями даного виду практики є: формування професійно-педагогічних умінь і навичок організації життєдіяльності дітей в умовах дитячої оздоровчої установи з врахуванням їх вікових та індивідуальних особливостей; розвиток умінь професійного спілкування, засвоєння методик аналізу та самоаналізу діяльності вихователя тощо. Як бачимо, майбутній учитель іноземної мови вчиться використовувати всю систему можливих педагогічних впливів в умовах оздоровчих закладів та підліткових клубів з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей школярів та встановлювати педагогічно правильні стосунки з дітьми та підлітками, з колегами, що сприяє подальшому формуванню індивідуального стилю педагогічного спілкування. У процесі позашкільної практики у майбутніх учителів іноземної мови формується цілісне уявлення про індивідуальний стиль педагогічного спілкування в процесі організації педагогічної діяльності в дитячих оздоровчих закладах.

Педагогічна практика для фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» передбачає проведення уроків з німецької та англійської мов у середній ланці загальноосвітньої школи та в процесі організації та проведення виховної роботи класного керівника. Майбутні учителі спостерігають за уроками іноземної мови та аналізують особливості педагогічного спілкування в процесі навчання іноземної мови, самостійно проводять уроки іноземної мови та аналізують їх з точки зору ефективності індивідуального стилю педагогічного спілкування.

Основними завданнями даного виду практики є: розвиток у майбутніх учителів іноземної мови вміння виявляти, аналізувати й долати власні педагогічні труднощі налагодження іншомовної комунікативної взаємодії; застосовувати методи виховного впливу у навчально-виховному процесі засобами іноземної мови; визначати типи вправ і послідовність їх виконання згідно з етапами оволодіння мовленнєвими навичками та вміннями, а також з урахуванням труднощів засвоєння навчального матеріалу; використовувати реальні та моделювати навчальні комунікативні ситуації, а також відповідний їм мовленнєвий матеріал для сприймання і засвоєння мовних одиниць, що вивчаються; встановлювати та

підтримувати засобами іноземної мови різноманітні мовленнєві режими спілкування: вчитель-клас, вчитель-учень, учень-учень тощо; адаптувати свій іншомовний досвід до рівня вимог програми та мовленнєвої підготовки учнів, раціонально використовувати рідну мову; реалізовувати загальноосвітній, розвивальний і виховний потенціал мовленнєвого матеріалу уроку; вирішувати засобами іноземної мови завдання морального, культурного, естетичного та гуманістичного виховання учнів та ін. [45].

Проаналізувавши програму педагогічної практики для фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня «спеціаліст» Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, розроблену Т. Глазуною, ми можемо зазначити, що цей вид практики покликаний озброїти студентів комплексом умінь та навичок, необхідних для здійснення всіх видів навчально-виховної роботи в середніх навчальних закладах [46].

Зокрема, майбутні учителі іноземної мови оволодівають різноманітними формами, засобами, технологіями організації навчально-виховної роботи в старших класах загальноосвітньої школи, вдосконалюють уміння застосовувати в практичній діяльності знання основ теорії педагогіки, психології та методики навчання іноземних мов, формують потребу постійного вдосконалення професійних знань, умінь, навичок та педагогічної майстерності; розвивають творчу ініціативу, реалізують особистісний творчий потенціал, усвідомлюють необхідність розвитку дослідницьких умінь у конкретній професійній діяльності, – все це повною мірою сприяє формуванню індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя та створює умови для його вдосконалення.

Визначальна роль педагогічної практики у формуванні індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови детально простежується крізь призму її функцій. Науковці виділяють наступні функції педагогічної практики.

Адаптаційна функція – виявляється в тому, що майбутній вчитель іноземної мови, стикаючись з реальними труднощами і радощами педагогічного спілкування, природно шукає і відбирає найбільш ефективні засоби налагодження комунікативної взаємодії відповідно до завдань, мети та ситуацій навчально-

виховного процесу, намагається пристосувати особливості свого темпераменту та характеру до ритму педагогічного процесу, усвідомлює, якими позитивними особистісними якостями можна компенсувати відсутність досвіду, хвилювання тощо [82, с. 26]. Тобто, відбувається співвідношення індивідуальних можливостей майбутнього вчителя іноземної мови із специфікою професійної діяльності вчителя. Студент намагається знайти для себе певну позицію в спілкуванні, виробити принципи і способи власної комунікативної діяльності і керуватися ними [82, с. 26].

Як зазначає Л. Кацова, навчальна функція передбачає перенесення основних педагогічних умінь і навичок з площини ідеальних уявлень у систему реальних настанов і поглядів майбутнього вчителя [95, с. 48]. Уявлення про сутнісні характеристики індивідуального стилю педагогічного спілкування та індивідуально-типологічні особливості, які були отримані в процесі теоретичної підготовки, втілюються у практичній комунікативній діяльності під час розв'язання реальних педагогічних проблем. На даному етапі важливо не допустити запозичення майбутнім вчителем іноземної мови стереотипів педагогічних дій, допомогти йому самовизначитися [77, с. 49].

Виховна функція педагогічної практики забезпечує формування таких професійних якостей особистості вчителя, як почуття обов'язку та відповідальності, тактовність, толерантність, що є підґрунтям формування індивідуального стилю педагогічного спілкування [56].

Розвивальна функція полягає в тому, що майбутній фахівець усвідомлює необхідність постійної самоосвіти, самовдосконалення [15, с. 40]. У нього виникає внутрішня потреба у досягненні успіху в комунікативній сфері педагогічної діяльності через максимальну самореалізацію індивідуальних комунікативних можливостей, адже для учителя іноземної мови комунікативні уміння стоять на першому місці в побудові спілкування з учнями.

Діагностична функція є надзвичайно важливою, оскільки лише в процесі педагогічної діяльності студент може навчитися здійснювати рефлексію педагогічного спілкування – усвідомлення індивідом того, як він сприймається партнером по спілкуванню; регулювати власний емоційний стан, діагностувати

рівень співвіднесення індивідуального стилю педагогічного спілкування завданням та вимогам навчально-виховного процесу [15, с. 40].

Ми можемо зробити висновок, що педагогічна практика відіграє вирішальну роль у формуванні індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови, що простежується крізь призму її сутності, змісту, завдань та функцій. Під час педагогічної практики майбутній учитель усвідомлює всі труднощі, які виникають у нього в процесі спілкування з учнями, і намагається знайти найоптимальніші шляхи їх подолання, опираючись при цьому на власні індивідуально-типологічні особливості та намагаючись проявити свої найкращі якості. Неоціненною є роль педагогічної практики у формуванні здатності до рефлексії майбутнього вчителя іноземної мови, оскільки лише під час безпосередньої комунікативної взаємодії з учнями майбутній вчитель іноземної мови може повною мірою проаналізувати та оцінити ефективність обраних ним засобів та способів іншомовного педагогічного спілкування.

Висновки до першого розділу.

Аналіз теоретичних засад формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови в процесі педагогічної практики дав можливість з'ясувати сутнісні характеристики досліджуваного процесу. На основі вивчення психолого-педагогічної літератури з'ясовано, що простежуються два підходи до визначення індивідуального стилю спілкування: діяльнісний та інтерактивний. У рамках діяльнісного підходу індивідуальний стиль педагогічного спілкування постає, як різновид стилю діяльності (В. Мерлін і його послідовники), простежується жорстка детермінованість стилю спілкування контекстом професійної діяльності, яка охоплює спілкування і властивості особистості. У рамках інтерактивного підходу індивідуальний стиль спілкування розуміється, як спосіб взаємодії з партнером. Цей феномен є самостійним, має власну специфіку порівняно зі стилями діяльності, і його необхідно розглядати, як результат взаємодії, взаємовпливу, взаємопізнання, взаємин учасників педагогічного спілкування. На основі викладеного можна зробити узагальнення про те, що індивідуальний стиль педагогічного спілкування формується в реальній педагогічній діяльності й безпосередньому спілкуванні з учнями.

Аналіз психолого-педагогічної літератури, різних підходів до визначення сутності та структури індивідуального стилю педагогічного спілкування дає нам підстави розглядати індивідуальний стиль педагогічного спілкування, як індивідуальну особистісну характеристику педагога, яка лежить в основі самореалізації вчителя у професійній комунікації, його особистісно-творчих проявів, вибору своєрідної неповторної системи засобів та прийомів комунікативного впливу.

У процесі теоретичного аналізу теми дослідження визначено особливості педагогічного спілкування на уроках іноземної мови. До них ми віднесли: діалогічність мовлення, іншомовну комунікативну взаємодію, комунікативну спрямованість уроку, різноманітність мовленнєвої діяльності, двомовність вербальної взаємодії педагога і учнів, практичну спрямованість.

У роботі розроблено критерії, показники сформованості індивідуального стилю спілкування майбутнього вчителя. Структурні компоненти індивідуального стилю спілкування майбутнього вчителя ми й визначили, як критерії: мотиваційний, когнітивний, діяльнісний, емоційно-вольовий.

Для того, щоб надати майбутнім учителям іноземної мови можливість для самопізнання й об'єктивної оцінки стану сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування за визначеними критеріями, нами підібрані допоміжні діагностичні засоби. Діагностика сформованості досліджуваного феномену майбутніх учителів іноземної мови дала нам можливість диференціювати індивідуальний стиль педагогічного спілкування за такою класифікацією: творчий (високий), гнучкий (середній), формальний (нижче за середній), інертний (низький), – і визначити їх показники.

Під час дослідження обґрунтовано, що формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя може забезпечити педагогічна практика – важлива складова освітнього процесу, оскільки під час її проходження є можливість включитися в безпосередню педагогічну діяльність і систему взаємин «учитель-учень». У процесі організації навчальної діяльності майбутні фахівці розвивають індивідуальний стиль педагогічного спілкування, забезпечуючи сприйняття учнями нових знань, залучаючи їх до спільної творчої діяльності,

долаючи психологічні бар'єри у взаєминах. Під час практики студенти оволодівають осмисленими елементами педагогічного спілкування, його технологією на основі індивідуальних особливостей, набувають досвіду стилю педагогічного спілкування. В них є можливість для професійного самовираження, самореалізації, самоствердження, що позитивно впливає на рівень сформованості індивідуального стилю спілкування майбутнього вчителя.

РОЗДІЛ 2. ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ТА МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО СТИЛЮ ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У ПРОЦЕСІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ

2.1. Забезпечення реалізації особистісного потенціалу майбутнього вчителя іноземної мови в процесі педагогічної практики

Формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови в процесі педагогічної практики є складним та багатоплановим процесом, оскільки передбачає задіяння таких механізмів, які впливають на мотивацію майбутнього вчителя, формують уміння, знання та навички, сприяють реалізації особистісних якостей та здібностей.

Саме під час педагогічної практики при включенні в систему реальних комунікацій майбутній вчитель іноземної мови усвідомлює, яким чином проявити свою індивідуальність та своєрідність; може самостійно оцінити, наскільки ефективним є стиль його взаємодії з учнями; навчається задіювати компенсаторний механізм у процесі формування індивідуального стилю педагогічного спілкування.

Важливою умовою формування індивідуального стилю педагогічного спілкування є розвиток особистісного потенціалу майбутнього вчителя іноземної мови.

У сучасних психологічних словниках і підручниках поняття особистісного потенціалу вживається найчастіше у зв'язку з поняттям «ресурс» (іноді - «капітал»), при цьому маються на увазі інтелектуальні, особистісні, моральні, духовні та інші ресурси. Слово «потенціал» зустрічається також в словосполученнях: «духовний потенціал», «творчий потенціал», «інтелектуальний потенціал», «самоактуалізаційний потенціал», «професійний потенціал», «розвиваючий потенціал» та інші [215, с. 4-5].

Аналіз досліджень сучасних українських науковців таких, як С. Максименко, М. Каган, В. Моляко, Г. Утюж, дозволяє виділити надзвичайно широке різноманіття підходів до осмислення поняття «особистісний потенціал». Учені визначають цей

феномен як властивість, що характеризує міру можливостей особистості здійснювати діяльність, а також характеризують основні види особистісного потенціалу: пізнавальний, творчий, аксіологічний, комунікативний та художній [140, с. 184]. Враховуючи дані підходи, доцільно сприяти прояву усіх можливих аспектів особистісного потенціалу майбутнього вчителя іноземної мови з метою задіяння компенсаторного механізму у процесі формування індивідуального стилю педагогічного спілкування під час педагогічної практики.

Іноземні науковці А. Бандура, К. Гольдштейн, Г. Олпорт, Д. Роттер, В. Франкл досліджували окремі складові особистісного потенціалу. Їхні наукові досягнення лягли в основу нашого бачення психологічного потенціалу особистості.

Сучасні науковці В. Білозерова, Є. Зеєр, М. Єфанова, Н. Павлик розглядають особистісний потенціал як структуру, компоненти якої утворюють два взаємодіючих фактори. По-перше, це реальні можливості індивіда, що характеризують рівень його актуального розвитку. Сюди відносяться знання, вміння, навички, здібності, фізичні та інтелектуальні потенції. На думку авторів, він реалізується за рахунок компонентів двох рівнів: психофізіологічного та кваліфікаційного [18, с. 110].

Згідно з поглядами Н. Павлик, другим фактором є устремління і загальна спрямованість особистості, що спираються на систему відносин і уявлень індивіда про самого себе і навколишній світ, на ієрархію цінностей і світогляд [137]. При цьому важливою психологічною складовою особистісного потенціалу є відчуття самодостатності і віри в себе [137].

Опираючись на запропоновану структуру особистісного потенціалу, ми пропонуємо організувати педагогічну практику таким чином, щоб у майбутнього вчителя іноземної мови виникало постійне прагнення до розширення своїх потенцій, бажання випробувати себе і знайти нові можливості за рахунок найбільш повного використання наявних у нього задатків і перетворення їх у здібності [201, с. 24-28].

Виходячи із усіх вищенаведених визначень та зазначеної структури особистісного потенціалу, у формуванні індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови під час практики, ми окреслили низку завдань: сприяти усвідомленню майбутнім учителем іноземної мови індивідуально-типологічних особливостей, професійно значущих та особистісних

рис, здібностей та задатків, на основі яких здійснюється вибір індивідуальних способів комунікативної взаємодії; розвинути у майбутнього вчителя іноземної мови прагнення реалізувати ресурси пізнавальної, моральної та естетичної сфер особистості та всіляко сприяти цьому процесу; сприяти підвищенню рівня самоповаги, самосвідомості та віри майбутнього вчителя у власні можливості; формувати у майбутніх фахівців стійкий інтерес до формування індивідуального стилю педагогічного спілкування, потребу в професійному самовдосконаленні.

З метою реалізації особистісного потенціалу майбутнього вчителя іноземної мови в процесі безперервної педагогічної практики нами передбачено: забезпечення можливості для самопізнання за допомогою засобів діагностики різних сфер особистості та надання подальших рекомендацій щодо формування індивідуального стилю педагогічного спілкування відповідно до індивідуально-типологічних особливостей; ознайомлення майбутніх учителів із вимогами до сучасного вчителя іноземної мови, його професійно-особистісних рис для спонукання його до саморозвитку та самовдосконалення; заохочення індивідуальних побажань студентів у виборі режимів, способів, видів навчально-виховної діяльності, активності, творчості та креативності.

У розв'язанні цих завдань великою мірою сприяють методи в контексті технології коучингу [144, с. 19], яка спрямована на саморозвиток та самовдосконалення особистості студента. За останні роки зазначена технологія дуже поширилася у практиці викладання у вищій школі, оскільки спрямована на набуття майбутнім педагогом певних знань разом із реалізацією його творчого потенціалу. У рамках нашого дослідження важливого значення набуває технологія коучингу через залучення особистісно-орієнтованих ситуацій, які органічно поєднані із методами та прийомами організації пізнавальної діяльності студентів [162, с. 19]. Це, наприклад, метод конкретних психолого-педагогічних ситуацій, метод активного емоційного стимулювання, метод проєктів тощо.

У процесі пропедевтичної практики (2-3 курс) процес формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови нерозривно пов'язаний із розвитком творчої особистості студента: відхилення від шаблону та стереотипів, оригінальність, ініціативність, фантазія, великий обсяг

знань, прояв індивідуальних досягнень, здібностей та талантів, постійний пошук та виявлення нових ідей.

Відповідно до принципів розвитку творчої особистості індивідуальність кожного студента не нівелюється, а висвітлюється і позитивно оцінюється. Варто застосовувати такі форми роботи з майбутніми учителями іноземної мови, як розповіді за картинами, опис спостережень, перекази, відгуки на художні твори та на відповіді однокласників [209]. Надзвичайно важливим є сприяння тому, щоб самостійність думки, поглядів, суджень, оцінки майбутніх учителів іноземної мови були вільними, без утисків, без цензури.

У процесі пропедевтичної практики на 2-3 курсах майбутні учителі іноземної мови можуть виконувати наступні завдання: підготувати виступ з метою переконання у важливості моральних якостей учителя іноземної мови; підготовка фрагменту уроку із застосуванням таких прийомів, як складання та інсценізація казки, дидактичний театр, демонстрація захопливих сюжетних варіантів твору, оглядини елементів природи з метою налаштування на асоціації; підготувати фрагмент виховного заходу із використанням засобів музики, театру, літератури, музеїв, вивчення природи, образотворчого мистецтва, спорту, хореографії тощо.

Виступи студентів на тему моральних якостей учителя іноземної мови дають можливість акцентувати увагу на них, як професійно значущих. Студенти розмірковують про те, які вони – сучасні школярі; що важливіше для вчителя: авторитарність та стійкість чи доброзичливість та толерантність; що таке педагогічний такт та яка його роль у процесі спілкування з учнями тощо.

Підготовка фрагментів уроків та виховних заходів із використанням засобів, які стимулюють творчість студентів, також сприяє проявам індивідуальної своєрідності майбутнього вчителя, індивідуального стилю педагогічного спілкування.

Наприклад, використання дидактичного театру – дидактичної рольової гри – поєднує зміст навчального матеріалу з процесом розвитку особистості студента. Найчастіше цей прийом використовується при вивченні алфавіту іноземної мови, коли майбутній учитель за допомогою свого мовлення, акторських здібностей,

мімічної та пантомімічної виразності повинен зробити так, щоб букви оживали для дітей, плакали, якщо їх загубили, та раділи, якщо їх запам'ятали.

Інсценізація казки та демонстрація захопливих сюжетних варіантів твору іноземною мовою вимагає поєднання мовленнєвих та немовленнєвих умінь, акторської майстерності, багатой уяви від майбутнього вчителя. Студентам необхідно не просто залучити художні твори (казки, короткі оповідання) для навчання школярів усного мовлення, а й забезпечити рух сюжету, укладеного з навчальними цілями, наприклад, пошук скарбів та пов'язані з цим пригоди, діалоги із персонажами, які діють у різних ситуаціях, рухливі ігри тощо.

Реалізації особистісного потенціалу майбутніх учителів іноземної мови сприяє виконання творчих завдань, наприклад, складання казки на граматичні теми «Країна модальних дієслів», «Я заблукав у лабіринті граматичних часів», «Чарівне слово Have», «Місто ввічливих слів» тощо. Ефективним засобом навчання іноземною мовою є огляд елементів природи з метою налаштування на асоціації, особливо при вивченні тем «The colours», «The seasons», «Nature around us».

Використовуючи такі форми роботи, майбутні вчителі іноземної мови вчаться надавати педагогічному спілкуванню позитивного емоційного забарвлення, привертати увагу учнів нестандартним та нешаблонним початком уроку, проявляти свої інтелектуальні, організаторські та перцептивні здібності.

Розвитку творчого потенціалу майбутніх учителів іноземної мови сприяє також написання творів, які розвивають їхню уяву, фантазію, стимулюють творчий пошук. Це може бути твір-роздум "Моя посмішка – моя зброя", твір-відгук про педагогічний фільм "Як достукатись до дитячого серця", твір-опис своїх відчуттів "Зізнання молодого педагога", твір-казка "Подорож у дитинство. Урок, який не забути" тощо. Таким чином, студенти вчаться бути оригінальними, надавати змісту особистісного смислу, формують такі якості, як інтелект, уява, здатність аналізувати себе та оточуючих тощо.

Важливим етапом у процесі такого виду діяльності є демонстрація кращих робіт з коментарем викладача, у якому увагу акцентують на найбільш вдалих студентських знахідках та думках.

Яскравими проявами індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови є ті таланти та здібності, які вони демонструють у процесі фрагменту виховного заходу. Оригінальність, особистісна спрямованість стилю педагогічного спілкування, щирий прояв позитивних емоцій у процесі взаємодії з дітьми, зорієнтованість студента на позитивні дії, демократичність у виборі тематики та форми проведення виховного заходу, – це необхідні умови реалізації особистісного потенціалу студента, розвитку творчої особистості.

Таким чином, розвиток особистісного потенціалу майбутніх учителів іноземної мови ми пов'язуємо з ідеями розвивального навчання, коли у студента виникає потреба проявляти власний потенціал та творчі здібності не під впливом зовнішніх чинників, а внаслідок особистої внутрішньої потреби. Метою пропедевтичної практики є формування активного, самостійного, творчого мислення студента і на цій основі поступовий перехід до самостійного саморозвитку та самовдосконалення.

Під час інструктивно-методичної та позашкільної практики майбутні вчителі іноземної мови повинні оволодіти методикою організації дозвілля дітей у період їх оздоровлення та відпочинку. Практична підготовка майбутніх педагогів проводиться на інструктивно-методичній практиці. Це вимагає від них значних інтелектуальних, емоційних та енергетичних ресурсів та створює оптимальні умови для розкриття та розвитку творчого потенціалу майбутнього педагога. Необхідність застосування таких форм та методів роботи з дітьми в літніх оздоровчих закладах, як ігрові програми, змагання, масові, спортивно-оздоровчі та туристичні заходи можуть максимально проявити особистісний та творчий потенціал студента та сприяють встановленню педагогічно правильних стосунків з дітьми та підлітками, з колегами.

Майбутній учитель іноземної мови усвідомлює, що йому може не вистачити досвіду, певних психолого-педагогічних знань і що він може компенсувати це своєю творчістю, креативністю, енергійністю, цікавою особистістю. З цією метою йому необхідно активізувати творчий потенціал майбутнього вчителя іноземної мови. Особлива увага майбутніх учителів іноземної мови звертається на методику використання ігрових форм роботи в умовах табору, в тому числі іншомовного (ігри

спрямовані на знайомство, на згуртування колективу, на виявлення лідера, на зняття психологічних бар'єрів, на довіру, ігри-жарти, ігри на толерантність в групі); моделювання, захист творчих програм та розучування пісень, в тому числі англійською чи німецькою мовами, спортивно-масова робота в дитячому оздоровчому закладі, соціально-психологічна підготовка студентів до спілкування з вихованцями при вирішенні конфліктних ситуацій, робота з дітьми щодо запобігання шкідливих звичок, з важковиховуваними дітьми в умовах літньої дитячої оздоровчої установи, організація туристсько-краєзнавчої роботи, методика виготовлення поробок, аплікацій, оформлення та випуск стінгазет[207]. Як бачимо, інструктивно-методична практика надає майбутньому вчителю іноземної мови нагоду випробувати себе у новій професійній ролі, самоствердитися, стати соціально значущим, відчувати задоволення від спілкування з дітьми, самореалізуватися, проявити творчість, власну особистість.

Наступні види практик передбачені ВНЗ – це пропедевтична практика студентів ОКР "бакалавр" та ОКР «спеціаліст». У процесі цього виду практики у майбутнього вчителя іноземної мови з'являються широкі можливості реалізувати та розвивати свої особистісні ресурси: інтелектуальні, психофізіологічні, емоційно-вольові, енергетичні тощо. Наприклад, при проведенні фрагментів уроків, шкільних уроків та виховних заходів необхідно надати максимальну свободу вибору майбутньому вчителю у способі реалізації особистісного потенціалу (студенти мають змогу застосувати такі форми роботи на уроці як гра, бесіда, диспут, перегляд відеофільму, організувати проведення КВК за матеріалами фольклору, творчих вечорів тощо). Важливо сформувані готовність майбутнього вчителя іноземної мови до творчого іншомовного спілкування шляхом заохочення ціннісно-змістової спрямованості іншомовного педагогічного спілкування, активного використання проблемного навчання, групових дискусій, ігрових методів, інтерактивних технологій на уроці іноземної мови.

Дуже важливо виявити професійно значущі уміння вчителя іноземної мови, які можна зафіксувати і виміряти (наприклад, шляхом експертних оцінок, а також на основі взаємооцінювання і самооцінки) у процесі іншомовного педагогічного спілкування. При цьому ми виходимо з передумови, що тільки в тому випадку, коли

вчитель знає: а) якими основними вміннями він повинен володіти, і усвідомлює, як їх застосувати на практиці, б) якою мірою у нього розвинені ці вміння та свідомо прагне до розвитку в себе даних умінь.

Протягом усіх етапів керівникові педагогічної практики необхідно акцентувати увагу на тому, які позитивні риси та якості кожного окремого студента будуть сприяти ефективній організації педагогічного спілкування, а над вдосконаленням яких особистісних характеристик необхідно працювати.

Це допоможе усвідомити майбутньому вчителю, як впливає на ефективність взаємодії з учнями його темперамент, характер, рівень естетичної культури, моральні, професійні та емоційно-вольові якості, рівень конфліктності, почуття міри, інтуїція тощо.

Реалізація особистісного потенціалу супроводжується підвищенням рівня самоповаги, самосвідомості майбутнього вчителя, зміцненням його та віри у власні можливості. Величезне значення для забезпечення даної умови має професійна допомога та підтримка керівників педагогічної практики на усіх її етапах. Важливо забезпечити індивідуальний підхід до кожного студента та визначити характер виконуваних ним завдань залежно від рівня розвитку його умінь педагогічного спілкування та професійно-значущих якостей. Необхідно поєднувати педагогічне керівництво з розвитком самостійності та ініціативи студентів: виділяти у змісті практики варіативну частину, заохочувати самостійний пошук і реалізацію інших методик навчання та виховання.

2.2. Врахування особливостей педагогічного спілкування в процесі вивчення іноземної мови

Стиль спілкування вчителя в процесі навчання іноземної мови має свою специфіку та особливості. Саме тому другою умовою формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови в процесі педагогічної практики є врахування особливостей педагогічного спілкування у процесі навчання іноземної мови.

У першому розділі нашого дослідження ми розглянули особливості педагогічного спілкування на уроці іноземної мови. Тепер важливо обґрунтувати,

яким чином врахування цих особливостей сприяє формуванню ефективного стилю педагогічного спілкування студента.

Як показують наші спостереження і результати опитування студентів-практикантів, до основних труднощів у процесі комунікативної діяльності майбутніх учителів відносяться: 1) налагодження контакту з класом; 2) стимулювання учнів на власні висловлювання, постановку запитань, участь у колективному обговоренні навчального матеріалу; 3) формування в учнів інтересу до вивчення іноземної мови; 4) подолання психологічних бар'єрів у процесі налагодження комунікативної взаємодії з учнями. Причиною цього є, в першу чергу, не досить чіткі уявлення студентів-практикантів про реальні труднощі організації іншомовного комунікативно-орієнтованого спілкування. По-друге, навіть якщо студент теоретично знає про можливі труднощі навчально-комунікативної взаємодії з учнями на уроці іноземної мови, він не усвідомлює можливості їх попередження, оскільки не бачить навчально-виховного процесу очима учнів.

Спостереження за студентами-практикантами під час педагогічної практики дозволяють нам відмітити, що організація іншомовного педагогічного спілкування на уроці характеризується неприродністю, напруженістю, відірваністю від життя. Це пояснюється підвищеною увагою вчителя до формального боку спілкування. Майбутні вчителі іноземної мови ставлять за мету опрацювати певне мовне явище, тему, а не зав'язати зацікавлену розмову з дітьми, фіксуючи свою увагу на зовнішній стороні висловлювань учнів. Майбутні вчителі постійно виправляють помилки учнів, що часом призводить до зниження мотивації іншомовного спілкування, появи в учня почуття невпевненості і психологічних бар'єрів у спілкуванні. На жаль, більшість студентів-практикантів не знайомі з психологічним підходом до помилок, який запропонувала Г. Китайгородська, сутність якого зводиться до тези: "Не можна виправляти помилку, допущену учнем, в момент творчого акту мовного спілкування" [15, с. 77].

Відмітимо, що детальний аналіз методичних та психологічних труднощів організації комунікативної взаємодії на уроці іноземної мови не є нашим завданням, і може стати предметом окремого наукового дослідження. Проте ми вважаємо за доцільне дослідити, яким чином можна допомогти майбутньому вчителю іноземної

мови подолати наявні труднощі комунікативної взаємодії на уроці, і тим самим сприяти ефективному формуванню його індивідуального стилю педагогічного спілкування.

Виходячи із зазначеної мети, а також із охарактеризованих нами у першому розділі особливостей організації іншомовного спілкування на уроці, ми виділяємо наступні завдання: ознайомити майбутнього вчителя іноземної мови із можливостями використання іноземної мови як засобу спілкування; акцентувати увагу студентів-практикантів на комунікативній спрямованості уроку іноземної мови; формувати у майбутніх учителів іноземної мови іншомовну комунікативну компетентність.

З метою запровадження умови врахування особливостей педагогічного спілкування в процесі навчання іноземної мови в процесі безперервної педагогічної практики нами передбачені такі види діяльності: розробити для майбутніх учителів іноземної мови пам'ятки, які містять інформацію про особливості організації іншомовного спілкування; включити у схему експертного аналізу та самоаналізу уроку іноземної мови критерії, які визначають ефективність іншомовної комунікативної взаємодії: діалогічність, інтерактивність, креативність, адекватна частка рідної мови у спілкуванні, різноманітність мовленнєвої діяльності тощо; провести зі студентами-практикантами консультації щодо шляхів подолання психологічних бар'єрів іншомовного спілкування на уроці перед початком навчальної практики; надати студентам можливість ділитися та обмінюватися власним досвідом втілення комунікативного підходу в процесі педагогічного спілкування на уроці іноземної мови, наприклад, дискусія в режимі он-лайн у групі «Педагогічна практика. Проблеми та рішення», обговорення під час мікрОВикладання та спостереження за уроками в школі тощо.

Головне наше завдання допомогти майбутньому вчителю уникнути традиційного навчання іноземної мови, коли урок зводиться до режиму: запитання вчителя – відповідь учня, тобто забезпечується лише інформаційна сторона педагогічного спілкування. Функції педагогічного спілкування не можуть бути реалізовані повною мірою, якщо процес комунікативної взаємодії зводиться до заучування та відтворення учнями тексту, ситуативних реплік та граматичних

конструкцій, якщо немає сприятливого емоційного фону спілкування. Наше завдання акцентувати увагу майбутніх учителів іноземної мови не на методичному аспекті уроку іноземної мови, а на формі його подачі учням.

Особистість учителя іноземної мови відіграє важливу роль: його уміння презентувати себе; уміння говорити логічно, чітко, зв'язно, з правильною інтонацією та чіткою дикцією; надавати спілкуванню емоційного забарвлення з допомогою невербальних засобів спілкування тощо. Необхідно звертати увагу майбутнього вчителя на те, яким чином він налагоджує зворотній зв'язок, задає темп роботи, мобілізує увагу учнів; як він може зацікавити, заінтригувати учнів, повернути їхню увагу; як використовує так звані фасцінативні сигнали (зміна тону, ритму, темпу мовлення); яким чином здійснює профілактику навчальних труднощів.

Необхідно допомогти майбутньому вчителю іноземної мови співвіднести свої індивідуально-типологічні особливості із вимогами до організації іншомовного спілкування.

Наприклад, якщо майбутній учитель іноземної мови володіє добре розвинутими організаційними вміннями педагогічного спілкування, він зможе повною мірою забезпечити різноманітність мовленнєвої діяльності учнів, використовуючи різні режими роботи на уроці та ігрові форми діяльності. Якщо студент має певні таланти чи здібності, він повинен навчитися їх проявляти в процесі взаємодії з учнями. Таким чином буде забезпечено креативність та інтерактивність уроку іноземної мови. Якщо студент має гарні мовленнєві вміння, він використовує цю свою особливість для максимального забезпечення комунікативності та діалогічності іншомовного спілкування.

Врахування вчителем усіх особливостей педагогічного спілкування в процесі навчання іноземної мови підвищує ефективність функцій педагогічного спілкування, допомагає реалізувати їх повною мірою. В той же час специфіка комунікативної взаємодії в процесі навчання іноземної мови визначає також особливості функцій педагогічного спілкування вчителя. Тому необхідно звертати увагу майбутніх учителів іноземної мови на особливості організації іншомовної комунікативної взаємодії на усіх етапах педагогічного спілкування.

Наприклад, при реалізації контактної функції педагогічного спілкування майбутній вчитель іноземної мови повинен пам'ятати, що в процесі вивчення іноземної мови в учнів формуються загальні компетенції, в тому числі міжкультурна комунікативна, яка передбачає засвоєння культурних цінностей та морально-етичних норм свого та інших народів, а також формування умінь їх використовувати у практичній діяльності [168].

Для встановлення контакту з учнями учитель іноземної мови повинен пам'ятати про психологічні концепти, які знаходять своє віддзеркалення не тільки у вербальній мові, але і парамові: погляд, вираз обличчя, емоції, жести, міміка. У американців, наприклад, своєрідна манера говорити – упевнено, напористо, голосно, швидко, німці – стримано, формально-привітно [272, с. 61-66]

Інформаційна функція педагогічного спілкування учителя іноземної мови також має свої особливості. Як ми бачимо з навчальної програми, процес навчання іноземної мови має свою специфіку, яка полягає у врахуванні культурологічного компоненту та етнопедагогічної спрямованості діалогу культур у навчально-виховному процесі, отже, вчителю іноземної мови необхідно мати знання в галузі загального мовознавства, теорії мови, яка викладається, і теорії рідної мови учнів. До предметних якостей відносяться і знання культури країни, мова якої вивчається, – географії, історії, літератури, образотворчого мистецтва, музики, фольклору, звичаїв.

Майбутній учитель іноземної мови повинен доцільно включати у процесі комунікативної взаємодії з учнями культурологічні поняття: культурні зразки, норми і цінності, інформацію про устрій і спосіб життя, особистість і соціум, культурну діяльність та інтереси» [111, с. 65].

Спонукальна функція педагогічного спілкування на уроці іноземної мови також має свої особливості. Але, як показує практика, найбільш дієвим засобом розвитку позитивної мотивації є включення інтелектуальної діяльності змагального характеру. Це і рольові ігри, і участь у різній проектній діяльності, КВК, вікторини, ігрові моменти на уроках іноземної мови, які формують в учнів комунікативну мотивацію, тобто потребу в спілкуванні.

Особливості педагогічного спілкування в процесі навчання іноземної мови знаходять своє вираження також у інших функціях педагогічного спілкування: координаційній (організація навчальної та поза навчальної роботи учнів у різноманітних режимах; використання таких сучасних засобів навчання, як лінгафонні кабінети, комп'ютерні класи, проектувальна техніка тощо, що покликане скоротити час на використання дошки з метою демонстрації граматичних конструкцій, лексичних зразків, фонетичних моделей; організація різноманітного виду контролю); пізнавальній (формування в учнів декларативних знань, загальнонавчальних компетенцій); експресивній (використання вчителем різноманітних інтонацій, паузації, жестів, міміки); встановленні взаємин (скерування діяльності учня, своєчасна ненав'язлива допомога, яка зберігає максимум самостійності та самосвідомості учня).

Можемо зробити висновок, що іноземна мова як засіб спілкування надає молодому фахівцю надзвичайно широкі можливості для прояву власного комунікативного та творчого потенціалу, інтелекту та ерудиції, а врахування особливостей педагогічного спілкування в процесі навчання іноземної мови значно полегшить та оптимізує процес іншомовної комунікативної взаємодії.

2.3. Забезпечення педагогічної підтримки студента в процесі педагогічної практики

Важливою педагогічною умовою формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови в процесі педагогічної практики є цілеспрямована підтримка студента у його професійному становленні і розвитку.

У першому розділі нашого дослідження ми визначили важливу роль педагогічної практики у формуванні індивідуального стилю педагогічного спілкування. Саме тому питання організації педагогічної практики, в центрі якої постає особистість студента, є надзвичайно важливим для нашого дослідження.

На момент початку педагогічної практики майбутній учитель іноземної мови вже має певні теоретичні знання, мотивацію професійної діяльності, установки, зміни професійної «Я-концепції» тощо. На даному етапі перед нами постає важливе

завдання – досягнення відповідності між наявним (реальним) рівнем сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування та ідеальним (бажаним).

При цьому на ефективність формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя суттєво впливають здатність до адекватної самооцінки, відповідність індивідуально-типологічних особливостей вимогам до педагогічного спілкування у сучасній школі, активність самої особистості у формуванні даного феномену, аналіз та оцінка студентом можливостей особистісного потенціалу, здатність та готовність особистості до саморозвитку та самовдосконалення на кожному етапі формування індивідуального стилю педагогічного спілкування. Саме на цьому етапі відмінності особистісного потенціалу, талантів, типу темпераменту та рис характеру майбутніх учителів іноземної мови стають особливо помітними, оскільки майбутній учитель сам стає суб'єктом комунікативної взаємодії.

Аналіз досвіду зарубіжної вищої школи показує, що в різних країнах зустрічаються різні моделі участі компетентних фахівців у системі підтримки студентів [233, с. 181-183]: тьютор, куратор; радник, консультант з професійних утруднень; координатор з науково-дослідницької діяльності; консультант з педагогічної практики.

Відомі сучасні американські педагоги (Е. Барклі, Д. Каплан, Е. Клім) також наголошують на необхідності забезпечення психолого-педагогічної, соціально-педагогічної та методичної підтримки студентів протягом всього періоду навчання, проте в процесі педагогічної практики ця допомога повинна набувати індивідуального характеру, орієнтуватися на перспективу розвитку та самовдосконалення майбутнього вчителя, забезпечення індивідуального розвитку та адекватної самооцінки студентом своїх можливостей [225, с. 12-15].

Основним завданням педагогічної практики у рамках нашого дослідження є адекватна оцінка наявного (реального) рівня сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування та сприяння його формуванню до оптимального рівня і подальшого вдосконалення до найвищого (ідеального) рівня. Для реалізації зазначених завдань важливим є не лише готовність та бажання студента до формування індивідуального стилю педагогічного спілкування, а й усвідомлення

основних факторів, які перешкоджають ефективності цього процесу (незнання власних індивідуальних особливостей, страх перед педагогічною практикою, відсутність мотивації та настанов на самовиховання в сфері цього спілкування, несформовані педагогічні погляди і соціально-ціннісні орієнтації, низький рівень суб'єктивного контролю тощо).

Як показують спостереження за студентами факультету іноземних мов під час педагогічної практики, більше 50 % студентів не вміють використовувати власну мімічну, пантомімічну виразність для доцільної самопрезентації; не контролюють свій внутрішній стан (хвилювання, розгубленість, сором'язливість, невпевненість в собі тощо); при використанні різноманітних режимів роботи в процесі навчання 25 % студентів не здатні управляти іншомовною діяльністю в багатоступеневому режимі типу педагог – учень – група учнів та логічно переходити від однієї навчально-комунікативної задачі заняття до іншої; більшість студентів не використовують свої знання про учнів, їхні інтереси, схильності; не вміють "обіграти" актуальну інформацію, пов'язану з навчальною та позанавчальною діяльністю учнів; близько 80 % студентів не здійснюють профілактику навчальних труднощів за рахунок індивідуалізації та диференціації завдань, неспроможні своєчасно включатися в розмову з учнями для того, щоб поставити пряме запитання, підказати, методично правильно зреагувати на помилки в мовленні.

Саме тому так важливо забезпечити умову, за якої студент відчувати буде педагогічну підтримку та постійне спонукання до саморозвитку та самовдосконалення, при цьому адекватно оцінюючи власні помилки та успіхи.

Як свідчить аналіз психолого-педагогічної літератури, проблема педагогічної підтримки студентів під час педагогічної практики є малодослідженою. Проте, за даними нашого дослідження, значна частина майбутніх учителів іноземної мови потребує педагогічної підтримки в процесі формування індивідуального стилю педагогічного спілкування. Особливо це стосується студентів, які мають низький рівень сформованості даного феномену, нерозвинені професійні мотиви його формування, занижену самооцінку, відчувають психологічні та інші утруднення в організації взаємодії з учнями, не усвідомлюють особливостей стилю спілкування вчителя саме іноземної мови.

У сучасних дослідження все більшого розгляду набуває модель тьюторської діяльності з метою керівництва практикою студентів. У цій сфері існують цікаві технології – такі як «критичне мислення», «розумна картка» (для здійснення рефлексії та самоосвіти), «портфоліо» та ін. [162, с. 13]. На думку фахівців, подібні технології дозволяють не тільки якісно відстежувати процес педагогічної практики, але й стимулювати особистісне зростання студента [162, с. 13].

Педагогічну підтримку студентів ми визначаємо, як допомогу компетентних педагогів та керівників практики, спрямовану на формування глибокої внутрішньої мотивації на вироблення індивідуального стилю педагогічного спілкування, полегшення адаптації до умов реального навчально-виховного процесу в школі, подолання психологічних бар'єрів, які виникають у студента в організації взаємодії з учнями, планування та організацію педагогічного спілкування на уроці іноземної мови в процесі педагогічної практики. Усе це буде сприяти чіткому усвідомленню студентом власних індивідуально-типологічних особливостей, наявних переваг та недоліків індивідуального стилю спілкування, необхідності самовдосконалення в комунікативній сфері, специфіки педагогічного спілкування вчителя іноземної мови, а отже більш ефективному процесу формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови.

Реалізація умови педагогічної підтримки здійснюється в процесі організації педагогічної практики відповідно до наступних принципів:

- принцип фасилітації (забезпечення групи професійної підтримки – методистів, тьюторів, педагогів, психологів) [51, с. 177]
- принцип діалогічності взаємодій (взаємодія всіх учасників носить характер діалогу, в якому кожен учасник має рівні можливості висловитися і кожен може бути почутий) [51, с. 178];
- принцип рефлексивності (проведення студентом та групою підтримки аналізу і корекції власного спілкування на уроці, способів мислення і взаємодії з колективом);
- принцип особистісно-орієнтованого навчання (забезпечення права на свободу вибору ціннісної позиції, на можливість його дійового здійснення за наявності установки на подолання дисгармонії в спілкуванні) [20, с. 39];

- принцип зворотного зв'язку теоретичного навчання і практики, який передбачає, з одного боку, осмислення і застосування теоретичних знань з педагогіки, методики навчання іноземних мов, психології у практичній діяльності, а з іншого боку, закріплення емпіричних знань, які були отримані під час практики, у процесі подальшого вивчення теоретичних дисциплін [90, с. 7];
- послідовність – поетапне засвоєння всіх структурних компонентів індивідуального стилю педагогічного спілкування, почергове оволодіння всіма вміннями та функціями педагогічного спілкування;
- наступність – взаємозв'язок усіх видів практики, коли освоєння нового здійснюється на основі досвіду, набутого студентами на попередніх етапах практичної підготовки [90, с. 7];
- динамічність – поступове ускладнення завдань різних видів практики, розширення спектра завдань з формування індивідуального стилю педагогічного спілкування [233, с. 190].

У наданні педагогічної підтримки студентам-практикантам нами виділено такі етапи:

1. Ознайомлювальний – ознайомлення студентів з основними теоретичними характеристиками індивідуального стилю педагогічного спілкування та обґрунтування важливості формування даного феномену.
2. Діагностико-прогностувальний – діагностика рівня сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування за когнітивним, мотиваційним, діяльнісним та емоційно-вольовим критеріями та визначення пріоритетних напрямків формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови.
3. Проблемно-пошуковий – спільний пошук педагога (вчителя, методиста) та студента причин і шляхів вирішення проблем формування індивідуального стилю педагогічного спілкування.
4. Діяльнісний – формування індивідуального стилю педагогічного спілкування безпосередньо у практичній діяльності студента під керівництвом та за підтримки керівників та консультантів з практики.
5. Рефлексивно-корегувальний – спільно зі студентом обговорюються попередні

етапи діяльності, з'ясується, наскільки ефективно здійснюється формування індивідуального стилю педагогічного спілкування.

Кожен етап педагогічної практики передбачає розробку різноманітних засобів та методів, організацію різних видів діяльності, за допомогою яких здійснюється психолого-педагогічна підтримка студентів з метою формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови.

Принцип педагогічної підтримки повинен реалізоватися в процесі усіх видів практик і передбачає: проведення роз'яснювальної роботи з майбутніми учителями іноземної мови щодо необхідності формування індивідуального стилю педагогічного спілкування з подальшим аналізом та роз'ясненням основних помилкових суджень щодо даного феномену; формування позитивної установки студентів на педагогічне спілкування з дітьми; аналіз можливих труднощів налагодження комунікативної взаємодії з дітьми під час бесіди, дискусії чи консультації з керівниками практики та викладачами ВНЗ з даного питання; надання допомоги майбутньому вчителю іноземної мови під час складання індивідуального плану формування його стилю педагогічного спілкування; спільний аналіз студента та викладача уроку іноземної мови з точки зору прояву вчителем індивідуального стилю спілкування; здійснення спостереження за уроками студентів-практикантів і проведення загального й поглибленого аналізу цих уроків та подальший обмін досвідом з усіма учасниками на спеціально розробленому сайті чи у групі "Педагогічна практика: проблеми та рішення"; діагностика сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови за розробленими критеріями, ознайомлення студентів із результатами діагностики та консультування щодо подальшого вдосконалення рівня сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування.

Необхідно розробити пам'ятку для студента, яка б містила поняття індивідуального стилю педагогічного спілкування, зміст, критерії сформованості даного феномену, поради з приводу підвищення ефективності формування індивідуального стилю педагогічного спілкування. Доцільним є використання тренінгових вправ, різних видів технік, які забезпечують зворотній зв'язок на етапі обговорення: опис відчуттів та емоцій у процесі програвання певної ролі, прийом

обговорення спогадів про власний життєвий досвід, пов'язаний з подібною ситуацією чи проблемою, спостереження за собою зі сторони [273, с. 198]; проведення зі студентами різноманітних тестових методик на виявлення індивідуально-типологічних особливостей, професійно значущих та особистісних рис. Такі методики спрямовані на розвиток організаційних умінь, аналітичних здібностей, культури мовлення, емпатичного слухання, позитивної Я-концепції майбутнього вчителя іноземної мови; передбачають здійснення студентом самооцінки власної вербальної та невербальної комунікації, іміджу, конфліктності, виявлення бар'єрів у спілкуванні. На основі результатів зазначених методичних діагностик слід надати майбутньому вчителю іноземної мови рекомендації з приводу подальшої організації педагогічного спілкування на уроці іноземної мови.

Оскільки під час педагогічної практики більшість студентів не мають можливості прямого консультування з керівником практики чи методистом, ми пропонуємо застосування інформаційно-комунікативних технологій для вирішення проблеми фасилітації перебігу педагогічної практики для майбутнього вчителя та забезпечення зворотного зв'язку між студентами та викладачами ВНЗ.

Якісне керівництво педагогічною практикою не може здійснюватися без використання засобів і можливостей, які надають комп'ютерні технології та Інтернет. Керівник практики має можливість отримувати актуальну інформацію, активно спілкуватися зі студентами, колегами, учнями та батьками. Завдяки цьому підвищується авторитет керівника практики, він дійсно може бути носієм культури, знань, усього передового.

Актуальність використання інформаційно-комунікативних технологій пов'язана також із інтеграцією інформаційних технологій з науковим розвитком, високим рівнем інформаційного обслуговування, доступністю будь-якого члена суспільства до джерел достовірної інформації, візуалізацією представленої інформації [58, с. 153].

З цією метою ми пропонуємо створити навчально-інформаційне середовище, яке передбачає можливості використання інформаційно-комунікативних технологій у процесі організації педагогічної практики, забезпечення педагогічної підтримки майбутніх учителів іноземної мови за допомогою Інтернет-ресурсів.

З метою створення навчально-інформаційного середовища для майбутніх учителів іноземної мови ми використовували програми Excel та Moodle (модульне об'єктно-орієнтоване динамічне навчальне середовище, яке може використовуватися, як платформа для електронного, в тому числі дистанційного навчання).

Модульне навчальне середовище має наступні переваги:

- можливість постійної взаємодії студентів між собою та з керівником практики чи адміністратором курсу. Для цього можуть використовуватися такі елементи, як форуми, чати;
- передача знань в електронному вигляді за допомогою файлів, архівів, веб-сторінок, пам'яток;
- перевірка знань і процесу формування індивідуального стилю педагогічного спілкування за допомогою тестів і завдань. Результати роботи студенти можуть відправляти в текстовому вигляді або у вигляді файлів;
- обговорення проблемних питань, ситуацій, обмін досвідом за допомогою вбудованих механізмів wiki, семінарів, форумів.

Використання інформаційно-комунікативних технологій з метою забезпечення педагогічної підтримки майбутніх учителів іноземної мови у процесі педагогічної практики передбачає створення групи «Педагогічна практика. Проблеми та рішення» у соцмережі «Вконтакте», активними користувачами якої є більшість студентів (дод. Б).

З метою забезпечення педагогічної підтримки та постійного зворотного зв'язку із майбутніми учителями доцільним є створення сайту «У майбутнє разом» («Universityoflife») (дод. В).

Розроблена нами програма-тренажер з формування індивідуального стилю педагогічного спілкування орієнтована насамперед на організацію взаємодії між викладачем та студентами. В основі нашої розробки лежить ідея конструктивістської педагогіки, яка прагне створити для студентів розвивальне середовище, що забезпечує можливості пошуку власного Я, навчити способам конструювання знань, виходячи з індивідуальності і неповторного досвіду кожної особистості [212, с. 23-29].

Програма-тренажер «Твори себе сам» містить наступні блоки: пам'ятки майбутньому вчителю іноземної мови, методичний інструментарій, діагностичні засоби, педагогічні ситуації та відео ситуації уроків включно зі схемою аналізу індивідуального стилю спілкування вчителя різних рівнів складності, вправи на формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови.

Таким чином, педагогічна підтримка студентів у процесі педагогічної практики передбачає оперативну допомогу у вирішенні їх індивідуальних проблем в усвідомленні та формуванні стилю педагогічного спілкування, адекватну оцінку та самооцінку даного процесу, розвиток інтелектуального та творчого потенціалу студентів.

2.4. Розвиток у майбутніх учителів іноземної мови здатності до рефлексії індивідуального стилю педагогічного спілкування

Формування індивідуального стилю педагогічного спілкування неможливе без зростання рівня самосвідомості майбутнього вчителя, формування у нього вміння оцінювати та аналізувати свій внутрішній стан, індивідуально-типологічні особливості, ставлення до себе, відносини з іншими людьми [147, с. 135], саме тому четвертою умовою, яка забезпечить ефективність цього процесу, ми визначаємо розвиток у майбутніх учителів іноземної мови здатності до рефлексії індивідуального стилю педагогічного спілкування.

У сучасній психології поняття самосвідомості особистості невід'ємно пов'язане з рефлексивними вміннями та здібностями. Проблематику рефлексії досліджували багато відомих науковців, як психологів-класиків (Б. Ананьєв, П. Блонский, Л. Выготський, В. Лефер, С. Рубинштейн та ін), так і сучасних російських та вітчизняних учених (М. Алексеєв, О. Анісімов, Ю. Бабаян, Ю. Кулаківська, С. Ноженкіна, Л. Кравець, К. Нор, Ю. Рабченюк, Т. Стрітьєвич, І. Форфоломеєва тощо). Думки більшості вчених збігаються в тому, що рефлексія – найголовніший, центральний феномен людської суб'єктності, який дозволяє людині зробити свої думки, емоційні стани, дії і відносини предметом спеціального розгляду (аналізу та оцінки) [147, с. 26].

Проблему рефлексії в контексті професійної підготовки майбутнього вчителя іноземної мови розглядали такі українські науковці, як Н. Гуріна, Н. Мельничук, Т. Свєрдлова. Вони зазначають, що в процесі педагогічної рефлексії вчитель іноземної мови повинен звертати особливу увагу на ефективність, доцільність та оптимальність форм, методів, прийомів, засобів, які він використовує на уроці іноземної мови [54; 132; 180].

Актуальним для нашого дослідження є погляди сучасних американських педагогів П. Холла та А. Сімераль, які розглядають рефлексію вчителя, як процес перетворення розумової енергії в професійну відповідальність [246, с. 112]. На думку вчених, здатність до рефлексії виробляється у педагога лише завдяки його цілеспрямованим зусиллям та прагненню аналізувати та контролювати процес комунікації з учнями та його наслідки. Свідоме слідування педагогом принципам рефлексивної поведінки в процесі комунікації П. Холл та А. Сімераль розглядають, як прояв інтенціональності педагога.

Новий погляд на проблему рефлексії запропонували американські психологи Дж. Пфеффер та Р. Саттон, які стверджують, що головним бар'єром у формуванні даного феномену є розрив між знанням та його втіленням на практиці, іншими словами, невміння вчителя в процесі організації навчально-виховної діяльності слідувати принципу: думка – дія – аналіз – корекція [253, с. 47]. Складність у формуванні рефлексивних умінь у майбутніх педагогів полягає в тому, що це не конкретне знання, а гнучка та неоднозначна здатність свідомості шукати альтернативні відповіді, аналізувати власне Я, що вимагає надзвичайно високої самосвідомості та самодисципліни особистості [253, с. 51].

Розглядаючи рефлексію крізь призму формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя, ми визначаємо даний феномен, як процес досягнення відповідності власної індивідуальності реальним цілям та завданням педагогічного процесу, усвідомлення професійних труднощів або успіху, в результаті чого виникає осмислення сутності проблеми, народжуються нові перспективи їх вирішення. Вчитель, здатний до рефлексії, не просто стихійно та інтуїтивно формує власний стиль спілкування, а думає, аналізує, усвідомлює справжні мотиви формування індивідуального стилю спілкування, визнає існування

певних труднощів у спілкуванні, відчуває потребу у саморозвитку та самовдосконаленні.

На наш погляд, формування рефлексивності студентів не може бути відокремленим етапом професійної педагогічної підготовки. Щоб процес формування індивідуального стилю майбутніх учителів іноземної мови був цілісним та ефективним, ми повинні розглядати рефлексію як принцип навчально-виховного процесу, який передбачає також рефлексію викладачів та керівників педагогічної практики. Мова йде про рефлексивний тип організації педагогічної практики.

Організація педагогічної практики на принципах рефлексії передбачає: відповідальність керівників педагогічної практики, викладачів наук психолого-педагогічного циклу за формування індивідуального стилю педагогічного спілкування студентів, їх постійну критику та аналіз перебігу цього процесу; здійснення безперервного об'єктивного самоконтролю студентом ефективності та наслідків комунікативної взаємодії з учнями, свого емоційно-психологічного стану; постійна інтеракція всіх учасників та організаторів педагогічної практики, що підвищує мотивацію студента, дозволяє йому поглянути на себе зі сторони, почути об'єктивну критику власних недоліків та оцінку досягнень.

З метою формування у майбутнього вчителя іноземної мови здатності до рефлексії, та враховуючи вищезазначені принципи організації рефлексивної педагогічної практики, перед нами постають наступні завдання: формувати глибоку внутрішню мотивацію майбутнього вчителя іноземної мови на формування індивідуального стилю педагогічного спілкування; навчити студента аналізувати прояви індивідуального стилю педагогічного спілкування; надати йому критерії для об'єктивного самоаналізу; допомогти студенту виявити труднощі в процесі налагодження комунікативної взаємодії з учнями; сприяти самопізнанню, самоприйняттю майбутнього педагога.

З метою запровадження педагогічної умови розвитку у майбутнього вчителя іноземної мови здатності до рефлексії в процесі безперервної педагогічної практики нами передбачені такі види діяльності: розробка та підбір засобів та методів самодіагностики та самоаналізу різних проявів індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови в процесі педагогічної

практики(анкет, схем, опитувальників, оцінюючих шкал); залучення студентів до обміну досвідом шляхом організації взаємовідвідування уроків, обговорення перебігу педагогічної практики на форумах та в соціальних мережах; проведення тренінгу, спрямованого на розвиток рефлексивних умінь та здібностей.

Щоб допомогти майбутньому вчителю іноземної мови усвідомити сутність проблеми формування індивідуального стилю педагогічного спілкування, недостатньо набути лише знань про даний феномен. Необхідно надати йому орієнтири, до яких він буде прагнути; розробити критерії, на які він повинен опиратися; окреслити рівень, до якого необхідно прагнути. На кожному етапі педагогічної практики, а відповідно, на кожному етапі формування індивідуального стилю педагогічного спілкування повинна здійснюватися рефлексія, самоаналіз студентом ефективності даного процесу. При цьому майбутній учитель іноземної мови повинен чітко знати, що, як і з якою метою він повинен аналізувати та оцінювати у проявах власного стилю спілкування з учнями. З цією метою нами були розроблені відповідні схеми для здійснення студентом самоаналізу ефективності формування індивідуального стилю педагогічного як в процесі позашкільної та інструктивно-методичної практик, так і безпосередньо під час організації комунікативної взаємодії на уроці іноземної мови в школі. Майбутній учитель іноземної мови має можливість оцінювати прояви індивідуального стилю педагогічного спілкування вже на перших етапах педагогічної практики: під час мікрОВикладання, на основі фрагментів виховних заходів, при розв'язанні педагогічних ситуацій тощо. Крім того, майбутній учитель іноземної мови вивчає та аналізує різні прояви свого стилю спілкування: уміння педагогічного спілкування, професійно-особистісні риси, здатність до рефлексії та самоконтролю у спілкуванні.

На кожному етапі педагогічної практики необхідно застосовувати різноманітні методи та форми роботи зі студентами, що сприяють формуванню здатності до рефлексії в її максимальних проявах: аналітичний метод, групова дискусія, інтернет-метод та відкритий форум, відеометод, ситуаційний аналіз, письмовий контроль тощо.

На нашу думку, ефективним методом формування індивідуального стилю педагогічного спілкування, розвитку рефлексивних умінь та здібностей є

психологічний тренінг. У даний час в широкому сенсі слова під психологічним тренінгом розуміється сукупність своєрідних форм прищеплення знань, а також окремих умінь у сфері спілкування та форм відповідної корекції [147, с. 136]. Як відзначає

А. Маркова, професійний тренінг сприяє розвитку мотиваційної сфери, цінностей, смислів, цілей професійної діяльності; оволодінню прийомами керування власним емоційним станом у професійній діяльності; розвитку умінь і навичок впливу на інших людей в процесі взаємодії, співпраці з ними; підвищенню готовності до інновацій, творчого пошуку; усвідомленню професійних завдань, індивідуальних психічних якостей; посиленню потреби та здібності в побудові позитивної Я - концепції, самоприйнятті у професії; зростанню потреби і здатності індивідуального самовираження у спілкуванні [111, с. 116-122].

Розробляючи програму-тренінг з забезпечення формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови, ми опираємося на концепцію професійної педагогічної рефлексії американських педагогів П. Холла та А. Сімераль, яка базується на ідеї про принципову різницю між стандартним («рутинним») і рефлексивним педагогом. Також в основі нашої програми-тренінгу лежить теорія інтегральної індивідуальності В. Мерліна, а саме її положення про компенсаторний механізм. Ми також опираємось на концепцію розвитку позитивного психологічного стану вчителя, запропоновану сучасними німецькими вченими Х. Гутдjonсом та Ю. Хеллер [245; 248]. На основі зазначених концепцій ми можемо зазначити три основні аспекти їхньої реалізації на практиці під час програми-тренінгу з формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови:

- проблемний характер вправ та педагогічних ситуацій;
- дослідницький підхід у вирішенні педагогічних завдань;
- опора на позитивні сторони кожного студента.

Відповідно до зазначених теоретичних положень, розроблена нами програма-тренінг передбачає задіяння проблемних ситуацій, коли майбутній вчитель здійснює пошук умов і засоби для вирішення проблемної ситуації, уникаючи

традиційного, стереотипного підходу, усвідомлюючи унікальність, неповторність кожного, окремого випадку.

Дослідницький підхід вчителя до вирішення професійних завдань передбачає формування практичного мислення вчителя. Для ефективного формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови недостатньо бути обізнаним з теорією даної проблематики. Майбутній вчитель повинен сам усвідомити, як забезпечити максимальний прояв власної індивідуальності на практиці. З цією метою нами розроблено комплекс вправ та завдань, спрямованих на розвиток окремих складових індивідуального стилю кожного вчителя.

Третій пункт, передбачає, що вчитель здатний до рефлексії при аналізі переваг та недоліків власного стилю спілкування опирається на свої позитивні індивідуально-типологічні характеристики з метою компенсувати певні негативні характеристики. Саме тому більшість підібраних нами вправ спрямовані на розвиток самоповаги майбутнього вчителя, зростання віри у власні можливості та підвищення впевненості в собі.

Сучасними науковими дослідженнями встановлено, що людина, як правило, засвоює лише 30 % інформації. Проте під час практичних дій, особливо коли людина при цьому аналізує свої дії, рівень засвоєння інформації зростає до 75 % [162, с. 14]. Тому методичні засоби, що використовуються під час тренінгу, спрямовані на розвиток активності та зацікавлення самого студента: групова дискусія, аналіз ситуацій, рольова гра, інструктаж, ведення щоденникових записів [258, с. 840-842].

Використання вищезазначених форм та методів робіт зі студентами сприяє розвитку рефлексивних умінь та здібностей майбутніх учителів іноземної мови на усіх етапах педагогічної практики та допомагає усвідомленню студентами індивідуального стилю педагогічного спілкування як професійної якості.

2.5. Модель формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх вчителів іноземної мови в процесі педагогічної практики.

Для більш чіткого бачення процесу формування індивідуального стилю педагогічного спілкування нами використано метод моделювання, який дозволяє чітко представити процес формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови в процесі педагогічної практики.

У сучасних дослідженнях все більшого поширення набувають дослідження, пов'язані з моделюванням окремих аспектів навчання й виховання на загальноосвітньому й професійно орієнтованому рівнях [104].

Моделювання дозволяє вести опис різних сторін навчальної і педагогічної діяльності та виявляти на цій основі психолого-педагогічні закономірності [179, с. 94]. Дуже влучно обґрунтовує метод моделювання Є. Лодатко. Згідно його бачення, єдиною реальною можливістю для дослідження педагогічного явища (об'єкта або процесу), в нашому випадку формування індивідуального стилю педагогічного спілкування, є його формалізація (схематизація і спрощення) в такий спосіб, який дозволяв би відстежувати ті його характеристики, які відіграють роль визначальних у дослідженні і підлягають вивченню, оцінюванню й управлінському впливу [104, с. 340-341]. Саме тому, у нашому дослідженні ми звертаємось до використання моделі у педагогічному експерименті.

Методологічними засадами формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови в процесі педагогічної практики виступають наступні підходи: антропологічний (вивчення теоретичних основ фізіології, патології та психології людини для визначення механізмів формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя); особистісно орієнтований (передбачає, що в центрі професійної підготовки постає особистість майбутнього вчителя, його самобутність, самоцінність); діяльнісний (застосування майбутнім учителем іноземної мови знань про індивідуальний стиль спілкування у практичній діяльності), компетентнісний (переорієнтація з процесу на результат освіти в діяльнісному вимірі) [21, с. 50]; діалогічний (педагогічна

підтримка майбутнього вчителя іноземної мови в поєднанні з вільним розвитком його особистісного потенціалу).

Розробляючи модель формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови, ми опирались на програми всіх видів практик, які проводяться і, які закладено навчальними планами ВНЗ. В центрі запропонованої нами моделі постає особистість студента, його унікальність та неповторність, потреба в самовизначенні та самореалізації.

Запропонована нами модель передбачає дотримання поетапності у формуванні індивідуального стилю спілкування у процесі педагогічної практики для студентів інституту іноземних мов з 2-го по 5-й курс. У відповідності з програмами педагогічної практики розроблених кафедрою педагогіки та кафедрами факультету іноземних мов ми виділяємо три етапи формування індивідуального стилю спілкування майбутнього вчителя іноземної мови: ознайомлювальний (пропедевтична практика ОКР "бакалавр"); основний (інструктивно-методична, позашкільна, виробнича практики ОКР "бакалавр"); оцінно-регулювальний (виробнича практика ОКР "спеціаліст").

Ефективність формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови залежить від того, наскільки правильно визначені мета та зміст цього процесу, які методи та засоби навчання, механізми реалізації педагогічних умов використано.

Модель формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови включає в себе цілі (навчальні, виховні, практичні); зміст та методинавчання.

Спираючись на дослідження В. Ледньова про те, що визначники змісту практичної професійної освіти зумовлені структурою поетапного засвоєння діяльності та її послідовним окресленням, ми дотримувалися поетапності формування індивідуального стилю спілкування майбутнього вчителя іноземної мови цього процесу,

Модель формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови передбачає виявлення у майбутніх учителів іноземної мови позитивних домінант індивідуального стилю педагогічного

спілкування та їх подальший розвиток, розроблення конкретних завдань на кожному етапі педагогічної практики. Розробляючи дану модель, ми прагнули запустити механізм організації суб'єкт-суб'єктних стосунків між викладачами ВНЗ та студентами в процесі педагогічної практики, здійснення особливих управлінських функцій щодо комунікативної діяльності майбутніх учителів (планування, мотивація, допомога в організації міжособистісного спілкування, контроль та корекція).

Перший етап – ознайомлювальний, охоплює пропедевтичну практику та закладає основи формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови на подальших етапах педагогічної практики.

Метою ознайомлювального етапу є входження майбутнього вчителя іноземної мови у професійне спілкування.

Важливою передумовою успішного формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови у процесі педагогічної практики є зв'язок теорії з практикою. Майбутній вчитель іноземної мови повинен тісно співпрацювати із педагогом-наставником чи керівником педагогічної практики. Вони, керуючись принципами наступності, послідовності, систематичності та використовуючи різноманітні методи та засоби навчання, допомагають студенту, відповідно до конкретної ситуації, перейти від інформації до дії, скласти алгоритм розв'язання конкретної ситуації [15, с. 101]. При цьому, дотримується необхідна послідовність, динаміка: від максимальної допомоги керівника практики студентам у вирішенні навчальних завдань на початкових етапах педагогічної до поступової активізацію студентів до повної саморегуляції цього процесу.

З метою формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови в процесі пропедевтичної практики необхідно: навчити майбутніх педагогів розрізняти індивідуальний стиль педагогічного спілкування у процесі аналізу уроку; розвивати вміння виявляти, аналізувати й долати власні педагогічні утруднення в прояві індивідуального стилю педагогічного спілкування; давати характеристику індивідуального стилю спілкування вчителя під час аналізу уроку іноземної мови.

З метою досягнення поставлених цілей в процесі роботи зі студентами застосовувались *пояснювально-ілюстративний та репродуктивний методи, метод прикладу та спостереження, відеометод та ін.*

Пояснювально-ілюстративний метод передбачає сприйняття, усвідомлення та запам'ятовування майбутнім вчителем інформації про сутність та функції індивідуального стилю педагогічного спілкування. З цією метою передбачено провести анкетування серед студентів (дод. А) та розробка пам'ятки, яка б містила поняття індивідуального стилю педагогічного спілкування, зміст, критерії сформованості, поради з приводу підвищення ефективності формування індивідуального стилю педагогічного спілкування.

Метод прикладу є досить інтенсивним, що зумовлено його наочністю і конкретністю та використовується з метою впливу не лише на розум, а й на емоційну сферу студентів. На заняттях з педагогічної майстерності, методики викладання іноземних мов та інших дисциплін викладач надає студенту зразок для наслідування свого стилю педагогічного спілкування. Позитивними та негативними прикладами для майбутніх учителів іноземної мови є педагогічні ситуації з життя, герої педагогічних книг та фільмів. При цьому, важливо допомогти студенту зрозуміти, що необхідно уникати псевдостилу в процесі педагогічного спілкування – системи прийомів, які забезпечують ситуаційний пристосувальний ефект і (з принципового погляду) не можуть бути прийнятими [135, с. 113].

Репродуктивний метод передбачає відтворення знань і способів дій за зразком, що показані вчителем, технічними засобами тощо. Перед майбутнім учителем іноземної мови постає завдання відтворити наявні знання та вміння в процесі мікрорекламування, у результаті чого формується власне бачення ним важливості індивідуального стилю педагогічного спілкування для ефективної професійної діяльності. Під час проведення студентом фрагменту уроку із застосуванням певного методу навчання увага майбутнього вчителя акцентується на проявах його індивідуальності та своєрідності, відповідності його характеру та темпераменту тим комунікативним засобам та способам самопрезентації, які він обрав з метою досягти поставленої мети мікроуроку.

Для формування у студентів позитивної установки та мотивації необхідним є використання методів стимулювання інтересу до розвитку індивідуального стилю педагогічного спілкування: *пізнавальні ігри, навчальні дискусії; створення ситуацій емоційно-моральних переживань; створення ситуацій пізнавальної новизни; створення ситуацій зацікавленості.*

Відеометод та проблемний метод навчання передбачає перегляд з майбутніми учителями іноземної мови педагогічних відеоситуацій, постановку проблемних запитань щодо прояву вчителем індивідуального стилю спілкування; прогнозування наступних кроків вирішення проблемної ситуації з обговоренням усіх можливих труднощів і протиріч між теоретичними знаннями студентів і реаліями педагогічної практики.

Другий етап – основний – 3-й, 4-й курси. На цьому етапі навчальними планами інституту іноземних мов передбачено *інструктивно-методична, позашкільна, пропедевтична та виробнича практика ОКР "бакалавр"*.

Метою даного етапу є усвідомлення та вироблення майбутнім учителем іноземної мови індивідуального стилю педагогічного спілкування.

Змістом інструктивно-методичної практики для студентів 3-го курсу інституту іноземних мов передбачено різноманітні методи активного навчання, які формують індивідуальний стиль педагогічного спілкування: *прогнозування та проектування, моделювання, групова дискусія, захист творчих програм, імітаційна гра.* В процесі таких форм навчання як гра, вікторина, змагання, гурток студент не лише спостерігає, аналізує виховний процес, а й формує власний стиль комунікативної взаємодії.

Метод прогнозування та проектування передбачає створення педагогічних ситуацій максимально наближених до тих, які виникають під час організації роботи з дітьми в літніх оздоровчих закладах.

Метод моделювання передбачає планування, підготовку і проведення студентом фрагменту виховних заходів із наданням максимальної свободи вибору майбутньому вчителю у способі реалізації особистісного потенціалу.

Групова дискусія передбачає обговорення проведених студентами фрагментів виховних заходів, аргументований аналіз прояву індивідуального стилю

педагогічного спілкування.

Захист творчих програм – метод активного навчання покликаний максимально розкрити індивідуальність, особистий потенціал та своєрідність кожного студента, підняти його самооцінку, задіяти компенсаторний механізм у процесі формування індивідуального стилю спілкування майбутнього вчителя. Даний метод є дуже важливим для розвитку комунікативної креативності майбутнього вчителя, яка здатна прийти на допомогу в невизначених чи незавершених ситуаціях спілкування. Саме тому, ми прагнемо забезпечити студенту свободу при виборі засобів комунікації, стимулювати прояв індивідуально-своєрідних комунікативних прийомів та інструментів, заохочувати різноманітність та оригінальність способів поведінки у комунікативних ситуаціях.

Імітаційна гра в процесі інструктивно-методичної практики покликана стимулювати студентів до імпровізації, пошуку вирішення поставленої проблеми, відстоювання власної позиції.

У результаті майбутні учителі іноземної мови ознайомлюються зі способами та методами організації педагогічного спілкування з дітьми, вдосконалюють уміння педагогічного спілкування, навчаються долати конфліктні ситуації та власні психологічні бар'єри у спілкуванні, максимально проявляють особистісний потенціал, усвідомлюють власні індивідуально-типологічні особливості та відповідно до цього корегують власний стиль комунікативної поведінки та емоційних проявів.

Під час позашкільної практики робота з майбутніми учителями повинна бути спрямована на удосконалення та зміцнення теоретичних знань студентів про сутність індивідуального стилю педагогічного спілкування та втілення їх на практиці.

Цьому сприяло вивчення таких дисциплін як «Методика виховної роботи», «Педагогіка», зокрема розділ «Теорія виховання» та тема «Педагогічне спілкування. Його особливості та види».

Метою даного виду практики є удосконалення та закріплення теоретичних знань про сутність та структуру індивідуального стилю педагогічного спілкування,

отриманих студентами у процесі вивчення дисциплін психолого-педагогічного циклу під час виконання обов'язків вихователя дитячої оздоровчої установи.

Змістом позашкільної практики є складання індивідуальної програми формування індивідуального стилю педагогічного спілкування студента на основі результатів його педагогічної діяльності в дитячому оздоровчому закладі.

З метою формування індивідуального стилю спілкування майбутніх учителів передбачено: формування основних умінь організації педагогічного спілкування з дітьми в умовах дитячої оздоровчої установи; засвоєння методик аналізу та самоаналізу студентом ефективності індивідуального стилю педагогічного спілкування.

По завершенню позашкільної практики студент повинен знати у чому полягає сутність індивідуального стилю педагогічного спілкування, для чого потрібно цілеспрямовано формувати індивідуальний стиль педагогічного спілкування, як здійснювати самоаналіз ефективності формування індивідуального стилю педагогічного спілкування.

До ефективних методів в процесі даного виду практики ми віднесли *інструктаж, аналітичний метод*, сутність його полягає у вивченні окремих компонентів індивідуального стилю педагогічного спілкування та осмисленні зв'язків між ними; *письмовий контроль, форум*. Головна форма роботи в процесі позашкільної практики – це самостійна робота студентів.

Інструктаж – проведення роз'яснювальної роботи щодо необхідності формування індивідуального стилю педагогічного спілкування, ознайомлення студентів з можливими труднощами налагодження комунікативної взаємодії з дітьми. У рамках розробленої нами програми-тренажеру для формування індивідуального стилю педагогічного спілкування студент ознайомлюється з пам'ятками, які містять інформацію про сутність та функції даного явища, корисні поради щодо організації спілкування з дітьми, можливості організації гуртка іноземної мови для дітей на базі оздоровчого закладу.

Аналітичний метод покликаний розвивати рефлексивні вміння та здібності майбутніх учителів. З цією метою студент щодня аналізує ефективність формування

окремих компонентів власного індивідуального стилю педагогічного спілкування, усвідомлює власні успіхи та помилки.

Письмовий контроль передбачає здійснення студентом рефлексії власної комунікативної діяльності у рамках творчих нарисів про практику відповідно до орієнтовних тем.

Інтернет-метод та відкритий форум – інтерактивні методи навчання, використані з метою забезпечення психолого-педагогічної підтримки студентів в процесі позашкільної практики. Сучасний рівень розвитку інформаційних технологій дає можливість студентам та керівникам практики підтримувати постійний зворотній зв'язок, запитувати поради, ділитися своїми враженнями та обмінюватися досвідом один з одним. З цією метою нами була створена група у популярній серед студентів соціальній мережі під назвою "Педагогічна практика. Проблеми та рішення".

Особливістю організації позашкільної практики для студентів інституту іноземних мов є можливість отримання досвіду роботи у мовних таборах з денним перебуванням, а також у таборах повного дня, які діти можуть відвідувати під час шкільних канікул. Переважна більшість таких таборів пропонують відпочинок дітям шкільного віку поєднуючи його із вивченням англійської мови. Головне завдання майбутнього вчителя іноземної мови у такому таборі полягає у створенні невимушеної атмосфери спілкування іноземною мовою, що вимагає від молодого педагога знання особливостей організації іншомовного спілкування з дітьми, максимального прояву особистісного потенціалу, високої здатності оцінювати результативність іншомовного спілкування. Все це у повній мірі сприяє формуванню індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови.

Під час педагогічної практики в позашкільних дитячих оздоровчих установах з вивченням іноземної мови студенти вчаться організовувати спілкування з дітьми за допомогою арсеналу засобів іноземної мови: казок, прислів'їв, приказок, загадок – як засобу розумового виховання; танців, пісень – як засобу розвитку естетичних відчуттів; національних ігор – як засобу розвитку фізичних якостей [115].

Важливим етапом формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови є пропедевтична практика на 3-му курсі. У процесі виконання студентами комплексних практичних завдань з дидактики, методики виховної роботи, методики викладання німецької та англійської мови формуються мотиваційний, когнітивний, діяльнісний та емоційно-вольовий компоненти індивідуального стилю спілкування.

Методи роботи, які передбачено для майбутніх учителів іноземної мови на даному етапі, включають: спостереження, обговорення уроків іноземної мови (відеозаписів) та їх аналіз з позицій ефективності індивідуального стилю педагогічного спілкування вчителя в процесі реалізації виховної мети; моделювання та проведення фрагментів уроків та виховних заходів іноземною мовою із застосуванням різних методів навчання та виховання як проявів індивідуального стилю педагогічного спілкування; спостереження, обговорення педагогічних відеоситуацій з метою аналізу ролі індивідуального стилю педагогічного спілкування у здійсненні виховного процесу.

На 4-му курсі в процесі виробничої практики ОКР "бакалавр" основна увага приділяється формуванню індивідуального стилю педагогічного спілкування в студентів під час проведення уроків з німецької та англійської мов в середній ланці загальноосвітньої школи, та в процесі організації та проведення виховної роботи класного керівника. На даному етапі наша мета – сформувати індивідуальний стиль педагогічного спілкування майбутнього вчителя під час проведення уроків з німецької та англійської мов в середній ланці загальноосвітньої школи, та в процесі організації виховної роботи класного керівника.

Змістом практики є навчальна, виховна, методична та самостійна діяльність студента-практиканта.

Перед нами постає завдання сформувати конструктивно-планувальні, комунікативно-навчальні, організаційні, розвивально-виховні та дослідницькі уміння майбутніх учителів іноземної мови як найважливіші уміння педагогічного спілкування; сприяти максимальній реалізації особистісного потенціалу студента; розвивати у студентів здатність до рефлексії.

Під час виробничої практики ОКР "бакалавр" майбутні вчителі іноземної мови вчаться моделювати педагогічне спілкування спираючись на свій індивідуальний стиль, володіння уміннями педагогічного спілкування; здійснювати рефлексію власної комунікативної діяльності та об'єктивно оцінювати ефективність формування свого індивідуального стилю педагогічного спілкування; виявляти свою індивідуальність у вербальній та невербальній комунікації; використовувати позитивні емоції і стани в процесі організації педагогічного спілкування; регулювати свій емоційний стан, уміння використовувати емоції як засіб прояву своєї особистісної своєрідності.

На даному етапі ми надаємо перевагу таким активним методам навчання, які стимулюють пошуково-творчу діяльність майбутніх учителів іноземної мови: *комп'ютерний метод (програма-тренажер), аналіз ситуації, евристична бесіда, тренінг*. Основні прийоми навчання: творчі вправи, створення проблемних ситуацій, розв'язання завдань різного рівня складності з різним рівнем сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування, самодіагностика, самоаналіз.

Комп'ютерний метод (програма-тренажер) покликаний підготувати майбутніх учителів до проходження виробничої практики ОКР "бакалавр", допомогти студентам краще пізнати себе та підвищити рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування за усіма критеріями. Важливою перевагою даного методу є можливість індивідуалізації навчання: вибір змісту, темпу навчання для кожного студента залежно від його здібностей.

Аналіз ситуації переплітається із *відеометодом* та передбачає перегляд студентами педагогічних відео ситуацій та їхній аналіз з точки зору прояву вчителем індивідуального стилю спілкування.

Евристична бесіда – метод, який дозволяє студентам усвідомити процес формування індивідуального стилю педагогічного спілкування за допомогою взаємопов'язаної серії питань, які охоплюють різні аспекти цього феномену, та допомагають зрозуміти шляхи розв'язання даної проблеми для конкретного студента. Так, наприклад, за допомогою комп'ютерної програми-тренажеру зі студентом проводяться різноманітні тестові методики на виявлення майбутнім вчителем своїх індивідуально-типологічних особливостей, професійно значущих та

особистісних рис, діагностик сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування, на основі яких здійснюється вибір індивідуальних способів комунікативної взаємодії. Кожен студент має свій рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування за окремими критеріями та ознайомлюється з загальними порадами щодо покращення отриманих результатів. На цьому етапі необхідно допомогти студенту зрозуміти, яким чином він може втілити надані рекомендації в практичній діяльності та опираючись на власні індивідуально-типологічні особливості.

Тренінг є прогресивним та активним методом навчання та містить у собі соціальний, інформативний та психологічний компоненти. [151, с. 2]. Програма тренінгу для студентів 4-го курсу інститут іноземних мов детально описана нами у 2-му розділі дослідження та спрямована, в першу чергу, на формування рефлексивних умінь та здібностей майбутніх учителів та розвиток у них позитивної Я-концепції.

Крім традиційних психологічних методик типу самооцінюючої шкал, тестових методик на виявлення рівня конфліктності, наявності мовних бар'єрів у спілкуванні під час тренінгу рекомендується використовувати спеціальні техніки і опитувальники для саморозкриття. Наприклад, до спеціальних відносяться техніки: «Хто є хто?», «Хто я?», проєктивний малюнок на тему «Я і моя головна проблема у спілкуванні», психологічна процедура «Яким я бачу себе і яким мене бачать оточуючі на уроці».

У програмі-тренінгу також використані завдання на розвиток організаційних умінь, аналітичних здібностей, культури мовлення, емпатичного слухання, позитивної Я-концепції тощо. Завдання та різноманітні методики передбачають здійснення студентом самооцінки власної вербальної та невербальної комунікації, іміджу, конфліктності, виявлення бар'єрів у спілкуванні.

Якщо вищезазначені методи та форми роботи зі студентами застосовувались етапі підготовки до виробничої практики, то *дослідницький метод* спрямований на самостійне розв'язання майбутнім учителем завдань спрямованих на формування індивідуального стилю педагогічного спілкування безпосередньо під час практики. Зазначений метод передбачає спостереження і вивчення студентами індивідуального

стилю педагогічного спілкування учителів іноземної мови, виявлення незрозумілих явищ, які потребують дослідження (постановка проблеми); складання плану формування власного стилю спілкування та його реалізація; аналіз і систематизація отриманих результатів, формулювання висновків щодо сфери їхнього практичного застосування. При цьому змінюється і роль керівника практики, він стає радше порадиником і консультантом, завдання якого створити оптимальні умови для формування ефективного стилю педагогічного спілкування студента відповідно до його особливостей. Майбутньому вчителю іноземної мови надаються усі повноваження самостійно організовувати спілкування на уроці іноземної мови, проте передбачається відповідальність за його ефективність. Таким чином у майбутнього вчителя іноземної мови формується мотивація проявити себе у новій професійній ролі, вдосконалювати уміння педагогічного спілкування, проявляти творчість та креативність. Одночасно з цим у студента продовжують формуватися психологічні механізми рефлексії та самоконтролю.

По завершенню виробничої практики студент здійснює самоаналіз індивідуального стилю педагогічного спілкування і подає його керівнику практики. Останній оцінює його за наступними критеріями: здатність студента до аналізу, синтезу, оцінки проявів індивідуального стилю спілкування на уроці; уміння студента узагальнювати, робити висновки та рекомендації щодо підвищення рівня сформованості власного стилю педагогічного спілкування; чіткість та послідовність викладу змісту аналізу уроку, орфографічна та стилістична грамотність.

Таким чином, на основному етапі формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови, який охоплює інструктивно-методичну, позашкільну та виробничу практику ОКР "бакалавр", формуються усі уміння педагогічного спілкування: проєктувальні, організаційні мовні та немовні, перцептивні, емоційно-психологічні, рефлексивно-оцінювальні. Створюються оптимальні умови для розкриття особистісного потенціалу майбутнього вчителя іноземної мови, реалізовується принцип педагогічної підтримки студента. Під час виробничої практики ОКР "бакалавр" майбутній вчитель усвідомлює комунікативні цілі професійної діяльності та зіставляє їх з індивідуальними комунікативними потребами та можливостями, і, одночасно,

прагне уникнути негативних емоційних переживань, таких як роздратування, страх, гнів тощо. Саме під час практики стає можливою реалізація індивідуальних особливостей студента у професійній діяльності, формуються професійні якості майбутнього вчителя, запускається компенсаторний механізм в процесі формування індивідуального стилю педагогічного спілкування.

Наступний етап формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови – оцінно-регулювальний, який охоплює виробничу практику ОКР "спеціаліст". Увага студентів акцентувалась на проведенні діагностики сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови за розробленими критеріями та здійсненні порівняльного аналізу попередніх та нових результатів з метою корекційної діяльності.

Метою даного виду практики формування індивідуального стилю спілкування майбутнього вчителя іноземної мови як складової комунікативної компетентності.

З метою формування у майбутніх учителів іноземної мови здатності до рефлексії індивідуального стилю педагогічного спілкування доцільним є використання ефективних методів і методик самопізнання та самодіагностики, експертної оцінки сформованості їхнього індивідуального стилю педагогічного спілкування.

По завершенню даного виду практики майбутній вчитель іноземної мови повинен знати рівень сформованості свого стилю педагогічного спілкування, а також шляхи та можливості підвищення його рівня; можливості та способи корекції індивідуального стилю педагогічного спілкування на основі самодіагностики та експертної оцінки рівня сформованості даного феномену.

Майбутній вчитель іноземної мови вчиться планувати, моделювати педагогічне спілкування для окремих уроків та серії уроків за темою з урахуванням ступеня навчання та рівня сформованості в учнів мовленнєвих умінь та навичок керуючись основними принципами ефективного формування індивідуального стилю педагогічного спілкування; визначати та чітко формулювати індивідуальний план вдосконалення своїх комунікативних умінь та обирати ефективні прийоми досягнення сформульованих цілей з урахуванням власних індивідуально-типологічних особливостей; здійснювати самоаналіз ефективності індивідуального

стилю педагогічного спілкування; вивчати сучасну методичну літературу присвячену індивідуальному стилю педагогічного спілкування та критично аналізувати та вдосконалювати власну професійну діяльність.

На даному етапі разом з визначеними нами *творчими* та *проблемно-пошуковими* методами застосовувались *метод комп'ютерної діагностики* та *метод експертної оцінки* рівня сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови та *консультативно-корегувальні методи*. Форми навчання, які застосовуються в процесі виробничої практики ОКР "спеціаліст" з метою формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови: ТЗН, консультації, спостереження, самостійна робота, самоаналіз, самодіагностика тощо.

Майбутні вчителі іноземної мови продовжують спостереження за уроками вчителів і студентів-практикантів та поглиблено аналізують ці уроки з точки зору прояву індивідуального стилю педагогічного спілкування; проводять уроки у старших класах з подальшим самоаналізом ефективності індивідуального стилю педагогічного спілкування; обмінюються досвідом з усіма учасниками на спеціально розробленому сайті чи у групі "Педагогічна практика: проблеми та рішення"; самостійно готують та проводять виховний захід, який вимагає від них максимальної реалізації творчого потенціалу.

Метод комп'ютерної діагностики передбачає визначення остаточного рівня сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови по завершенню виробничої практики ОКР "спеціаліст".

Консультативний метод ґрунтується на тому, що студент під керівництвом керівника практики порівнює свої попередні та нові результати, отримує висновок керівника щодо ефективності своєї роботи впродовж усіх видів практик та має можливість індивідуальної консультації щодо подальшої корекції свого стилю педагогічного спілкування.

У процесі даного виду практики, коли студент максимально проявив свій індивідуальний стиль спілкування впродовж проведених ним уроків іноземної мови, доцільно ознайомити його з *експертною оцінкою* його досягнень, яка є більш об'єктивною, ніж самоаналіз. Порівнявши результати експертної оцінки та

самооцінки майбутній вчитель має можливість оцінити власні рефлексивні здібності. Чим більше співпадіння в оцінках, тим краще розвинена здатність студента до рефлексії та самоаналізу.

З метою корекції індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови на завершальному етапі нами передбачено застосування методу *групової дискусії*, який використовується в основному у формі аналізу конкретних ситуацій спілкування в процесі педагогічної практики і у формі групового самоаналізу.

Отже під час оцінно-регулювального етапу ми робимо акцент на розвитку психологічних механізмів рефлексії майбутніх учителів іноземної мови, аналізуємо ефективність запропонованої нами моделі.

Таким чином модель формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови передбачає реалізацію обґрунтованих нами педагогічних умов; врахування навчальних планів та програм педагогічної практики ВНЗ (мета, завдання, зміст практик); критерії, рівні та показники індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови, обґрунтовані нами принципи організації педагогічної практики (рис. 2.1).

Модель передбачає впровадження методики формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови у процесі педагогічної практики, що становить сукупність взаємопов'язаних підходів: створення навчально-інформаційного середовища, індивідуалізацію завдань, опора на позитивні домінанти індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя та їх подальший розвиток, стимулювання творчої активності, наявність рефлексивного середовища. Методика була реалізована на основі принципів фасилітації, доброзичливості, зворотного зв'язку, рефлексивності, самовизначення, послідовності та наступності. Її поетапність дала можливість формувати у майбутніх учителів іноземної мови прагнення до вдосконалення іншомовної професійної компетенції, уміння педагогічного спілкування, здатність до рефлексії, забезпечити реалізацію особистісного потенціалу.

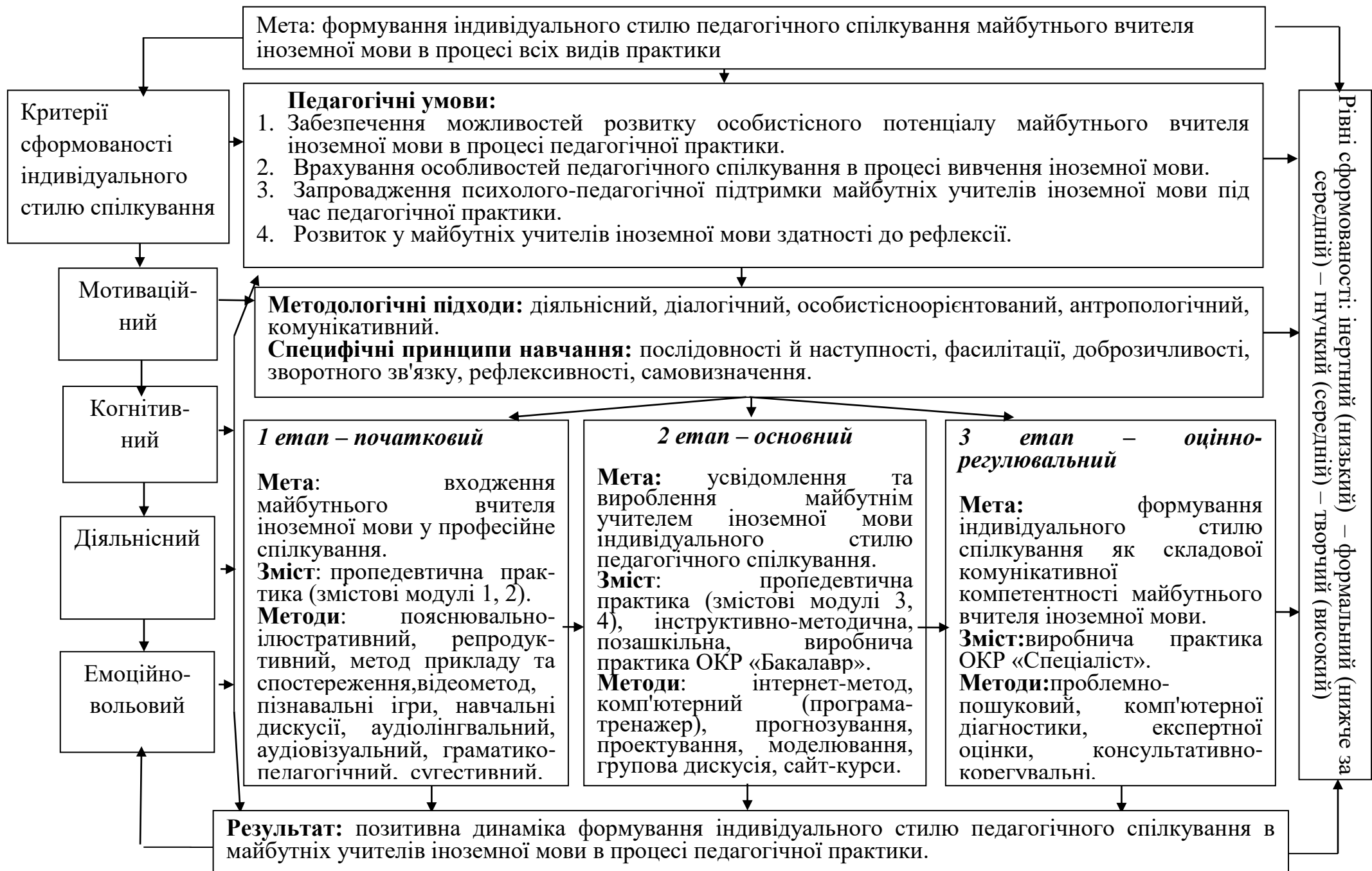

Рис.1. Модель формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови в процесі педагогічної практики

Висновки до другого розділу.

У процесі дослідження нами визначено й обґрунтовано педагогічні умови формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови у процесі педагогічної практики.

У ході дослідження встановлено, що реалізація особистісного потенціалу майбутнього вчителя іноземної мови в процесі педагогічної практики здійснюється шляхом забезпечення студентам-практикантам можливості для самопізнання за допомогою засобів діагностики різних сфер особистості та надання подальших рекомендацій щодо формування індивідуального стилю педагогічного спілкування відповідно до індивідуально-типологічних особливостей; ознайомлення їх із вимогами до сучасного вчителя іноземної мови, його професійно-особистісних рис з метою спонукання майбутніх учителів до саморозвитку та самовдосконалення.

Ми дійшли висновку, що на підвищення рівня сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя у процесі педагогічної практики вплине врахування особливостей педагогічного спілкування в процесі вивчення іноземної мови. Специфіка іноземної мови як навчальної дисципліни визначається тим, що вона, характеризуючись ознаками, властивими взагалі мові, як знаковій системі, в той самий час визначається цілою низкою відмінних від рідної мови особливостей оволодіння і володіння нею. Іноземна мова, на відміну від інших навчальних предметів, є водночас і метою, і засобом спілкування. Іноземна мова є важливим засобом міжкультурного спілкування. Зазначене зумовлює необхідність уточнень функцій іноземної мови як шкільного предмета, визначення нових стратегічних напрямів процесу її опанування, перегляду цілей, змісту, методів, прийомів і засобів навчання.

У роботі теоретично обґрунтовано, що забезпечення педагогічної підтримки майбутнього вчителя іноземної мови в процесі педагогічної практики значно вплине на сформованість цієї характеристики особистості. Реалізація умови педагогічної підтримки здійснюється в процесі організації педагогічної практики відповідно до таких засад: фасилітації, діалогічності взаємодій, зворотного зв'язку, рефлексивності, доброзичливості, самовизначення, особистісно орієнтованого навчання,

самоцінності особистості, глибокої поваги та емпатії до неї, врахування її індивідуальності тощо; зворотного зв'язку теоретичного навчання і практики, який передбачає, з одного боку, осмислення й застосування теоретичних знань з педагогіки, методики навчання іноземних мов, психології у практичній діяльності, а з іншого боку, закріплення емпіричних знань, що були одержані під час практики, в процесі подальшого вивчення теоретичних дисциплін.

Теоретично обгрунтовано, що розвиток у майбутніх учителів іноземної мови здатності до рефлексії забезпечить результативність процесу формування досліджуваної характеристики майбутнього фахівця.

З огляду на те, що рефлексія спрямована на фіксацію суб'єктом проміжних і підсумкових змін, а також прогнозування перебігу формування індивідуального стилю педагогічного спілкування, можна стверджувати, що цей процес забезпечить зворотний зв'язок щодо адекватності, доцільності, і це сприятиме ефективності формування індивідуального стилю педагогічного спілкування. Ми розглядаємо рефлексивну здатність як механізм, що дозволяє суб'єкту зафіксувати наявний рівень індивідуального стилю педагогічного спілкування, оцінити рівень його сформованості, визначити перспективи подальшого його вдосконалення.

У процесі дослідження нами було розроблено модель формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови під час педагогічної практики, яка розглядається як система, що складається з певних взаємопов'язаних елементів: цілі, завдання, принципи, структурні компоненти, зміст, методика, результати формування.

Модель відобразила формування цієї властивості особистості на всіх її етапах – початковому, основному, оцінювально-регулювальному

Матеріали даного розділу висвітлено у працях автора: [60; 61; 62; 64; 65; 71].

РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДНО – ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО СТИЛЮ ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ СТУДЕНТІВ ІНСТИТУТУ ІНОЗЕМНИХ МОВ У ПРОЦЕСІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ

3.1. Експериментальна перевірка моделі формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови

Дослідно-експериментальна робота проводилась з метою перевірки педагогічних умов формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови під час педагогічної практики на базі інституту іноземних мов Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського тривала на протязі 2011-2015 рр..

У дослідженні брали участь 394 студенти, які навчаються за напрямом підготовки «Філологія. Мова і література (англійська)». Було створено 2 експериментальні (194 чол.) та 2 контрольні групи (200 чол.). КГ та ЕГ диференційовано таким чином щоб вони відповідали в однаковій мірі рівням сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування.

У дослідно-експериментальній роботі передбачено, що формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови в процесі педагогічної практики буде успішним за таких педагогічних умов: забезпечення реалізації особистісного потенціалу студента-практиканта, урахування особливостей організації педагогічного спілкування у процесі вивчення іноземної мови, розвиток рефлексивних умінь майбутнього вчителя, забезпечення психолого-педагогічної підтримки студента в процесі педагогічної практики.

Особливість методики з формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови полягала в тому, щоб допомогти майбутньому фахівцю усвідомити та проявити позитивні індивідуальні та професійні характеристики, які можуть забезпечити належний рівень професійного спілкування і, таким чином, задіяти компенсаторний механізм.

На всіх етапах формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови важливим супроводжувальним засобом виступав розроблений нами за допомогою програми Excel електронний тренажер «Твори себе сам»

Відповідно до мети завдань, змісту, методів, які визначені на кожному етапі формування індивідуального стилю спілкування майбутнього вчителя, було розроблено систему теоретичних, практичних завдань, діагностик, вправ, інструкцій, порад, відеосюжетів, презентацій тощо.

Розробляючи зміст програми тренажеру, ми дотримувалися принципу послідовності, наступності у навчанні. Зміст завдань поступово ускладнювався.

Програма – тренажер «Твори себе сам» містить такі блоки: пам'ятки майбутньому вчителю іноземної мови, методичний інструментарій, діагностичні засоби, педагогічні ситуації та відео ситуації уроків різних рівнів складності, включно зі схемою аналізу індивідуального стилю спілкування вчителя, вправи на формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мов, завдання для аналізу і самоаналізу власного стилю педагогічного спілкування тощо.

Відповідно до першого етапу формування індивідуального стилю спілкування, який передбачає входження майбутнього вчителя іноземної мови у професійне спілкування, завдання були спрямовані на засвоєння, розуміння знань щодо його сутності та стильових характеристик. А тому, майбутні вчителі разом із викладачем переглядали відео уроки та уроки іноземної мови і знайомилися, як проявляється індивідуальність вчителя у процесі взаємодії з дітьми, що забезпечує ефективність педагогічного спілкування; виконували вправи на формування початкових умінь педагогічного спілкування; робили перші спроби самоаналізу індивідуального стилю педагогічного спілкування за допомогою діагностичних методик та тестових завдань із вибором правильної відповіді.

Важливим є те, що на цьому етапі студенти спостерігали за кращими зразками уроків, на яких яскраво проявлявся індивідуальний стиль. Це захоплювало студентів,

впливало на розвиток інтересу до педагогічної діяльності, сприяло формуванню індивідуального стилю педагогічного спілкування на кращому досвіді.

На другому етапі формування індивідуального стилю педагогічного спілкування програмою тренажер було передбачено завдання, які спрямовані на осмислення знань та застосування їх у практичній діяльності. А тому, змістом програми – тренажеру передбачено відеоситуації педагогічної тематики, відеофрагменти уроків з вивчення іноземної мови. Під час їх перегляду студенти аналізували як проявлялася індивідуальність педагога, творчі здібності, артистизм, майстерність виступу, вербальна і невербальна виразність, давали детальну характеристику особистості педагога. У програмі були передбачені діагностики, спрямовані на визначення особистісних рис характеру майбутніх фахівців, які необхідні у професійній діяльності. Для подальших дій ми розробили структуру самоудосконалення майбутнього фахівця.

У програмі вміщено вправи, спрямовані на розвиток у майбутніх учителів іноземної мови здатності до моделювання та прогнозування педагогічного спілкування. Так, наприклад, студенти під час розробки плану-конспекту уроку іноземної мови за певним алгоритмом дій, зазначали можливі труднощі при налагодженні комунікативної взаємодії; прогнозували прояв позитивних особистісних якостей та здібностей стосовно заданої тематики; визначали принципи ефективного іншомовного спілкування, наводили можливі висловлювання іноземною мовою для схвалення, заохочення, створення ситуації успіху, зняття в учня страху перед діяльністю, прийоми стимулювання мотивації учнів тощо.

На третьому етапі завдання ускладнювалися і були спрямовані на розвиток у майбутніх учителів іноземної мови здатності до рефлексії та саморефлексії. Студенти аналізували прояви індивідуального стилю педагогічного спілкування за визначеною схемою під час проведення уроків учителів та власних уроків. Зроблені записи фрагментів уроків та виховних заходів, які проводили майбутні учителі надало їм можливість побачити себе зі сторони та проаналізувати ефективність педагогічного спілкування, використовуючи розроблену нами методику самооцінки.

На початку експерименту ми вивчили програми всіх видів практик, які закладено навчальними планами ВНЗ, та можливості для формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови.

Експеримент закладено у таких видах практики: пропедевтична навчальна практика (IV-VII семестри), інструктивно-методична практика, позашкільна практика, педагогічна практика ОКР "бакалавр", педагогічна практика ОКР "спеціаліст".

Дослідно-експериментальна робота проводилась у три етапи:

1 етап – початковий, який передбачав формування у майбутніх учителів іноземної мови потреби у розвитку свого стилю педагогічного спілкування.

2 етап – основний, покликаний сприяти усвідомленню студентами індивідуального стилю педагогічного спілкування як професійної якості.

3 етап – оцінно-регульовальний, метою якого було вивчення, обробка, аналіз, корекція та узагальнення кінцевих результатів експерименту.

Початковий етап експерименту з формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови розпочався у рамках пропедевтичної практики для студентів інституту іноземних мов ОКР «бакалавр» на 2-му курсі Вінницького державного педагогічного університету імені М.Коцюбинського.

Відповідно до розробленої нами моделі формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови, на початковому етапі формування експерименту закладаються основи індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови.

Метою початкового етапу є входження майбутніх фахівців у професійне спілкування.

На цьому етапі ми визначили наступні завдання: ознайомити студентів із поняттям "індивідуальний стиль педагогічного спілкування", формувати потребу у необхідності проявляти свою індивідуальність в процесі професійної комунікації, розкрити роль індивідуального стилю спілкування у педагогічній діяльності

майбутнього вчителя, формувати інтерес до педагогічного спілкування як професійної якості вчителя, визначити основні прояви індивідуального стилю спілкування у майбутнього вчителя, формувати початкові уміння педагогічного спілкування.

Зі студентами було передбачено такі види діяльності, як інструктаж, мікрОВикладання, відеометод, проблемний метод, вправляння за допомогою програми-тренажеру.

Поняття «стиль спілкування» не є новим для студентів 2-го курсу, оскільки вони ознайомились із теоретичними аспектами даного явища у рамках курсу "Педагогіка". Проте, перед нами постає завдання – сформувати у майбутніх учителів позитивну мотивацію на формування даного феномену, на саморозвиток та самовдосконалення.

В процесі пропедевтичної навчальної практики (IV семестр) ми зосереджували увагу студентів на основних ознаках індивідуального стилю спілкування та усвідомленні необхідності його формування. Наставовна робота проводилась і в напрямку ознайомлення студентів із шляхами формування індивідуального стилю спілкування. Ми пояснювали, чому необхідно зважати на свій емоційний стан в процесі професійної діяльності, враховувати свої особливості, характер, темперамент, здібності. Майбутні вчителі іноземної мови дізнались про те, що стиль спілкування – це уміння, яким можна оволодіти шляхом усвідомлення і практики.

Студенти також знайомились із особливостями стилю спілкування вчителя іноземної мови: предметна змістовність мовлення та емоційно-ціннісне ставлення до нього; різноманітність видів мовленнєвої діяльності (говоріння, читання, аудіювання, письмо); цілісність, динаміка та зв'язність уроку; створення атмосфери спілкування та емоційного комфорту; функціональна відповідність елементів рідної та іноземної мов, діалогічність, комунікативність.

Студентам ілюструвались зразки відео уроків іноземної мови, в процесі перегляду яких студенти знайомились із проявами індивідуального стилю педагогічного спілкування та визначали, які функції виконує даний феномен.

На цьому етапі ми застосовували метод вправляння студентів за допомогою програми – тренажеру "Твори себе сам". За допомогою цієї програми майбутні вчителі визначали свої індивідуально-типологічні характеристики, виконували

завдання різного рівня, а саме: доповнити схему ефективного уроку іноземної мови, провести ранжування принципів ефективного уроку іноземної мови, визначити особливості характеру та темпераменту та передбачити їхній вплив на конструктивність чи деструктивність педагогічного спілкування.

Майбутні вчителі іноземної мови продемонстрували різне бачення організації ефективного уроку іноземної мови. Найчастіше вони визначали теоретичні знання вчителя чи творчий підхід до організації спілкування, як запоруку успіху. Проте зазначали, що методичне забезпечення уроку іноземної мови, особистість та харизма самого вчителя також відіграють вагому роль.

Різними були і думки студентів і щодо визначення принципів ефективного уроку іноземної мови. Більшість студентів визначили принцип наочності та емоційності викладу іншомовного матеріалу, як запоруку ефективного спілкування на уроці. Інша група студентів поставила на перше місце комунікативну спрямованість уроку іноземної мови та переконливо обґрунтувала це. Таким чином майбутні вчителі знайомились із специфікою педагогічного спілкування саме на уроці іноземної мови.

Вправи на визначення особливостей характеру та темпераменту за схемою сприяли усвідомленню студентами власного "Я". Виконуючи цю вправу, студент визначав, наприклад, "за своїм темпераментом та характером я дуже спокійний та вразливий". Далі він передбачав можливі наслідки прояву особливостей характеру, наприклад "через це у мене можуть виникнути проблеми із дисципліною на уроці". Потім студент пропонував можливий варіант вирішення проблеми, наприклад "щоб уникнути проблем із дисципліною, я намагатимусь планувати та проводити урок нестандартно та творчо, щоб зацікавити учнів".

А ось інший приклад виконання вправи з програми – тренажеру: "за своїм темпераментом та характером я дуже емоційний, запальний та тривожний. Через це я постійно хвилююсь перед аудиторією та втрачаю основну думку. Щоб цього уникнути я намагатимусь детально планувати всі етапи уроку та чітко дотримуватись плану".

Виконання таких вправ сприяли усвідомленню студентом переваг та недоліків власного характеру та темпераменту, формуванню умінь передбачати наслідки їх появу та шляхів самовдосконалення.

За допомогою програми – тренажеру студенти також виконували завдання на визначення емоційно-вольової сфери особистості. Вони працювали з дзеркалом та оцінювали мімічну та пантомімічну виразність. Намагались зобразити різні емоційні стани (цікавість, гнів, роздратування, радість, здивування, захоплення, інтерес тощо). Словесно коментували побачене протягом декількох хвилин. Студенти аналізували, які мімічні вирази відповідають їх емоційному стану, а які не співпадають. Ця вправа допомагала майбутнім педагогам усвідомити роль невербальної комунікації у проявах індивідуального стилю педагогічного спілкування.

У програмі-тренажері передбачено виконання студентами тестів на оцінку сили волі та стресостійкості особистості.

Так, лише у 4 % студентів 2-го курсу інституту іноземних мов було діагностовано високорозвинену силу волі, 37 % студентів зазначили, що, що стикаються з труднощами, намагаються їх долати, проте без особливої цілеспрямованості. Їм властиві такі якості як гнучкість, поблажливість, доброта, що дуже важливо у формуванні індивідуального стилю педагогічного спілкування. 59 % майбутніх учителів не усвідомлюють відповідальності за виконання своїх обов'язків. Їхня позиція характеризується принципом «плисти за течією».

З метою усвідомлення зв'язку між особливостями характеру та темпераменту і індивідуальним стилем ми запропонували студентам переглянути фільм професора Б. Уілкінсона «Стиль учителя». Після перегляду фільму студенти самостійно аналізували його. Висловлювання студентів були різні, наприклад: "характер викладача впливає на професійний стиль його спілкування, але його індивідуальний стиль визначається роллю, яку він для себе обирає". Виходячи з цього твердження, «учитель повинен залишатись сам собою» не є правильним. Якщо учитель, відповідно до свого темпераменту, буде говорити флегматично, монотонно, – це не викличе інтересу у учнів. Тому, потрібно, навіть всупереч своїй природі,

застосовувати жести, міняти тон та інтонацію, тобто грати певну роль. Учитель – це вже роль, адже учням він потрібен в певній іпостасі, і лише від учителя залежить, наскільки вдало він зіграє свою роль".

А ось інший приклад сформульованого студентом висновку: "стиль спілкування і манера спілкування визначаються предметом занять, кількістю слухачів, обставинами та віком учнів. Усі ці фактори конкретизують, яку саме роль повинен грати учитель. Якщо педагог іде до класу, де навчаються семирічні школярі, він повинен сам стати жвавим та надзвичайно винахідливим. Якщо мова іде про урок у старших класах, учителеві належить грати роль творчої, авторитетної, харизматичної особистості".

Майбутні учителі звертали увагу і на роль рефлексивних умінь педагога, наприклад "стиль непостійний і його можна і варто міняти в залежності від реакції аудиторії. Як же зрозуміти, що стиль педагогічного спілкування обраний правильно? Учителю варто поглянути на учнів, щоб отримати відповідь. Якщо їхня увага спрямована на нього, очі зацікавлені, значить стиль обраний відповідно, про це свідчать також міміка і жести дітей. Але для вчителя надзвичайно важливо навчитися правильно оцінювати реакцію аудиторії на свій стиль викладання і поведінки".

Програмою – тренажером було передбачено використання відео методу і проблемного методу навчання. Нами були підібрані відеоситуації, які демонстрували позитивні та негативні приклади індивідуального стилю спілкування вчителя з учнями. Студенти повинні були описати прояви індивідуального стилю педагогічного спілкування вчителя за таким алгоритмом: способи налагодження контакту з дітьми; самопрезентація педагога в спілкуванні; відповідність (або невідповідність) комунікативних засобів (мова, жести, міміка) індивідуальності педагога, ситуації спілкування, індивідуальним особливостям учнів; здатність вчителя управляти спілкуванням; емоційно-психологічні прояви індивідуального стилю педагогічного спілкування вчителя (інтонація, паузація, темп, гучність, тональність, мелодика, дикція, жести, міміка, поза, рух, дистанція спілкування).

Одна із ситуацій, закладених у програму – тренажер демонструє приклад того, як проблемні підлітки перевіряють нового вчителя англійської мови. В обмін на грубощі та неповагу вчитель демонструє педагогічний такт, розуміння проблем підлітків, самоволодання та непорушний спокій. Студенти надзвичайно високо оцінили розуміння вчителем психології підлітків, зазначили, що педагог з перших хвилин проявив оригінальність та індивідуальність. Як зазначали студенти, мовні уміння вчителя, слова, які він підбирає для дітей можуть послужити прикладом для наслідування, так само, як і його сила волі. Запорукою успішного вирішення конфліктної ситуації студенти назвали уміння вчителя не піддаватись на провокації, не показувати свою вразливість, дотримання авторитарного стилю спілкування. Студенти пропонували свої варіанти розв'язання педагогічної ситуації, проте зазначали, що саме особистісні та професійні якості педагога є вирішальними у роботі з важковиховуваними дітьми.

Інша ситуація, закладена у програму – тренажер демонструє приклад того, як учитель стимулює учня старших класів на самостійне висловлювання іноземною мовою. Педагог обирає тему, яка близька та цікава учневі (музика в стилі реп), а коли учень раптом починає виконувати пісню в цьому стилі англійською мовою хвалить його та позитивно оцінює, чим викликає здивування усього класу.

Аналізуючи цю ситуацію студенти відмітили уміння вчителя створити сприятливу психологічну атмосферу на уроці іноземної мови. Посмішка педагога, постійні слова схвалення, контакт очей з учнями, жести, міміка, – все це з перших хвилин допомагає налагодити контакт зі школярами. Як свій варіант розв'язання педагогічної ситуації, студенти пропонували продовжити тему музики та дозволити кожному учневі виконати свою улюблену пісню англійською мовою, розповісти про себе у формі гри «сніговий ком», створити творчі групи за вподобаннями та презентувати своє хобі англійською мовою тощо.

Як зазначили майбутні вчителі в процесі ситуаційного аналізу, вони чітко усвідомили, який потужний вплив має особистість вчителя на ефективність педагогічного спілкування, як важливо бути креативним, неповторним, неординарним.

Під час пропедевтичної практики студенти відвідували уроки уроки англійської та німецької мови у школі та аналізували прояви індивідуального стилю педагогічного спілкування вчителя.

Під час виконання цього завдання усі студенти чітко визначали позитивні та негативні прояви стилю спілкування вчителя іноземної мови, описували методи та форми роботи вчителя, давали детальну характеристику особистості вчителя. Майбутні вчителі відзначали, що для створення атмосфери іншомовного спілкування педагог включав учнів у розмову спираючись на їх інтереси, акцентував увагу на актуальних подіях пов'язаних з їхнім шкільним та позашкільним життям. Студент аналізував ефективність режимів індивідуальної та парної роботи учнів, використання наочних засобів навчання, таких як картки з опорами, ілюстрації, навчальне відео тощо. Аналізуючи прояви індивідуального стилю спілкування вчителя іноземної мови, студенти відзначали емоційність та оригінальність комунікативної взаємодії, культуру та переконливість мовлення, професійно-особистісні якості.

Таким чином у студентів формувався інтерес до індивідуального стилю педагогічного спілкування та мотивація на набуття цієї професійної якості. На підсумковому занятті з пропедевтичної практики студенти наводили приклади проявів індивідуального стилю педагогічного спілкування вчителя іноземної мови, які ефективно впливали на процес навчання та виховання, а також визначали специфіку іншомовного спілкування. До особливостей спілкування на уроці іноземної мови студенти віднесли комунікативну спрямованість взаємодії вчителя та учнів, доцільне використання частки рідної мови, діалогічність, етичність, практична направленість спілкування та різноманітність мовленнєвої діяльності.

Таким чином, на початковому етапі формування індивідуального стилю педагогічного спілкування студенти знайомились з цією професійною якістю, навчались визначати його характерні особливості та прояви у вчителя іноземної мови.

У процесі пропедевтичної практики з метою формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови було

передбачено презентацію студентами фрагментів уроків англійської чи німецької мови. Майбутній учитель мав нагоду рівень впевненості в собі, здатність регулювати свій емоційний стан, говорити зв'язно і послідовно тощо.

Спираючись на отримані знання про особливості власного стилю спілкування студентам необхідно було підготувати та презентувати фрагмент уроку з опорою на позитивні сторони своєї індивідуальності і, таким чином, компенсувати слаборозвинені якості. Під час консультації з підготовки до фрагментів уроків ми орієнтували студентів на врахування таких особливостей спілкування на уроці іноземної мови: грамотність та чіткість мовлення, емоційна виразність, комунікативна спрямованість та інтерактивність спілкування.

Наприклад, студентка Марина С., знаючи про те, що у неї низький рівень комунікабельності, підготувала завдання для фрагменту уроку на тему "The Job of My Dream" для учнів 9-го класу таким чином, щоб надати максимальну ініціативу у спілкуванні школярам. Майбутньому вчителю було рекомендовано використати допоміжний матеріал та засоби наочності з метою полегшення процесу комунікації.

На початковому етапі спілкування майбутній вчитель застосувала прийом «мозковий штурм», чим зацікавила учнів та вмотивувала їх самостійно висловлювати свої думки. З метою полегшення процесу іншомовного спілкування студентка застосувала велику кількість наочних засобів: картки, фотографії, кросворди, асоціограми, чим проявила свою неординарність та створила на уроці атмосферу гри та змагання. В ході засвоєння нового матеріалу вчитель разом з учнями заповнювали постер «Кроки до роботи моєї мрії», що допомагало вчителю одночасно контролювати рівень засвоєння учнями нової лексики та дотримуватись логіки іншомовного спілкування, не втрачати основної думки. Підібрані студенткою вправи визначались комунікативною спрямованістю: розіграти діалог «Job interview», скласти список недоліків та переваг роботи мрії, відгадати професію за розповіддю вчителя тощо.

Гарна підготовка студентки на прогностичному етапі спілкування, підбір методичного забезпечення, використання комунікативних вправ з включенням усіх учнів у процес спілкування дозволили майбутньому вчителю компенсувати низький

рівень комунікативних умінь та привернути до себе увагу учнів. Незважаючи на певні помилки та нечіткість мовлення учні зацікавились новою темою, з радістю брали участь у спілкуванні. Студентка не відзначалась емоційною виразністю та експресивністю, проте її доброзичливість та толерантність сприяли створенню сприятливого емоційного фону іншомовного спілкування а використання різноманітних режимів роботи надавало учням максимальну ініціативу у спілкуванні.

Інша студентка, Галина К., відзначалась високим рівнем інтелектуального розвитку, проте її організаторські здібності проявлялись недостатньо. Ми рекомендували їй підготувати для учнів урок з елементами лекції на тему, яка б розвивала ерудицію та соціокультурні знання учнів та здійснити контроль засвоєння нових знань у формі гри.

Студентка підготувала фрагмент уроку для учнів 8-го класу на тему "Travelling around the world". Презентацію фрагменту уроку студентка розпочала із розповіді про 10 визначних місць світу, які варто відвідати на протязі життя. Свою розповідь студента супроводжувала кадрами із документальних фільмів та фотографіями. З перших хвилин заняття їй вдалося привернути увагу учнів цікавими фактами, а використання комп'ютерних технологій та засобів наочності знімало можливі мовленнєві та лінгвокраїнознавчі бар'єри сприйняття іншомовного матеріалу. По завершенню міні-лекції учням було запропоновано зіграти у брейн-ринг на основі прослуханого матеріалу. Захопленість учнів новою темою дозволили майбутньому вчителю організувати перевірку засвоєного матеріалу у вигляді цікавої гри, і, цим самим, створити атмосферу успіху для учнів, мотивувати їх на активні самостійні висловлювання. Таким чином, студентка проявила свою неординарність у виборі теми заняття, домоглася поваги учнів завдяки своїй обізнаності та ерудиції. Так як процес іншомовного спілкування був зрозумілий і цікавий учням, майбутньому вчителю з легкістю вдалося їх організувати.

Таким чином на ознайомлювальному етапі студенти 2-го курсу інституту іноземних мов набували знань про зміст, сутність, функції та особливості індивідуального стилю педагогічного спілкування вчителя іноземної мови;

спостерігали та навчались аналізувати його прояви під час спостереження за уроками іноземної мови у школі; презентували фрагменти уроків з опорою на свої позитивні індивідуально-типологічні характеристики; набували початкового досвіду формування індивідуального стилю педагогічного спілкування.

Наприкінці 2-го курсу нами знову був проведений зріз сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування у майбутніх вчителів іноземної мови у контрольній та експериментальній групах. Результати діагностики зведені у таблицю № 3.1.

Таблиця 3.1

Групи	Критерії сформованості	Рівні сформованості (кількість респондентів у %)			
		Високий (творчий)	Середній (гнучкий)	Нижче за середній (формальний)	Низький (інертний)
Контрольна	1. Мотиваційний	8	18,6	27,3	46,1
	2. Когнітивний	0,4	4,9	44,7	50
	3. Діяльнісний	2,4	10,7	31,7	55,2
	4. Емоційно-вольовий	5,5	22	38,6	33,9
Середній бал по всім параметрам		4,1	14,1	35,6	46,2
Експериментальна	1. Мотиваційний	8,4	19,2	32,2	40,2
	2. Когнітивний	0,5	5,2	45,2	49,1
	3. Діяльнісний	2,5	10,9	31,7	54,9
	4. Емоційно-вольовий	5,6	22,4	38,9	33,1
Середній бал по всім параметрам		4,3	14,4	37	44,3

Можна констатувати, що рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування студентів 2 курсу до початку експерименту у контрольній та експериментальній групах суттєво не відрізняються при рівні значимості 0,05.

Ми спостерігаємо незначне підвищення рівня сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування за усіма критеріями в усіх групах. Проте в експериментальних групах динаміка зростання дещо краща, особливо за мотиваційним критерієм: на 0,4 % вище ніж у контрольній групі. Це свідчить про появу та підвищення внутрішньої мотивації формування індивідуального стилю педагогічного спілкування у студентів експериментальних груп.

Крім того, в експериментальних групах суттєво відрізняється рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування за такими показниками як: розуміння індивідуальних особливостей емоційної сфери (на 0,3 % вище ніж у контрольній групі), здатність моделювати педагогічне спілкування спираючись на свій індивідуальний стиль (на 0,3 % вище ніж у контрольній групі), усвідомлення індивідуально-типологічних особливостей (на 0,2 % вище ніж у контрольній групі).

Основний етап формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови включав пропедевтичну практику ОКР "Бакалавр" (3-й курс), інструктивно-методичну, позашкільну та педагогічну практику ОКР "Бакалавр" (4-й курс).

Метою даного етапу є усвідомлення майбутнім учителем ролі індивідуального стилю спілкування у професійній діяльності. Завданням цього етапу було удосконалення та закріплення теоретичних знань студентів про сутність та структуру індивідуального стилю педагогічного спілкування; формування умінь педагогічного спілкування, розвиток рефлексивних умінь майбутніх вчителів іноземної мови. Завдання основного етапу спрямовані на те, щоб студент усвідомив індивідуальний стиль педагогічного спілкування як професійну якість педагога.

На даному етапі було передбачено використання великої кількості форм та методів навчання: прогнозування, проектування, моделювання, групова дискусія,

захист творчих програм, імітаційна гра, інструктаж, аналітичний метод, інтернет-метод, комп'ютерний метод (програма-тренажер), аналіз ситуації, евристична бесіда, тренінг.

У відповідності з наскрізною програмою практики на 3-му курсі для студентів інституту іноземних мов передбачено пропедевтичну та інструктивно-методичну практику. Під час пропедевтичної практики увага майбутніх фахівців була зосереджена на проявах індивідуального стилю спілкування у процесі навчальної і виховання. Метою цього етапу було навчити студентів використовувати індивідуальний стиль педагогічного спілкування у процесі реалізації методів виховання.

Майбутні вчителі іноземної мови спостерігали за реалізацією індивідуального стилю педагогічного спілкування при здійсненні вчителем виховного впливу на учнів в урочній та позаурочній діяльності; аналізували виховний процес з точки зору прояву вчителем індивідуального стилю педагогічного спілкування. Студенти отримали наступні завдання:

Завдання 1. Відвідайте позакласний захід з іноземної мови у школі, проаналізуйте його за наступними критеріями: чи проявляється в учителя індивідуальний стиль спілкування в процесі взаємодії з дітьми; які особливості відзначають стиль спілкування вчителя; прояв особистісних та професійних якостей педагога; як впливає індивідуальний стиль педагогічного спілкування на мотивацію учіння (навести приклади); який зв'язок між проявами індивідуального стилю спілкування вчителя та рівнем знань учнів; як реалізує вчитель свій творчий потенціал.

Під час такого аналізу більшість студентів аналізували методи та форми роботи вчителя, спрямовані на формування у учнів стійкого інтересу до іноземної мови; акцентували увагу на тому, що учнів можна виховувати засобами іноземної мови; зазначали, що подібний захід вимагає від учителя емоційності, терплячості, креативності. Серед позакласних заходів іноземною мовою, які аналізували студенти були тижні іноземної мови, бесіди, конференції, диспути, вечори,

екскурсії; випуск стінгазет іноземною мовою; організація клубів дружби з дітьми-носіями іноземної мови тощо.

Студент Олег К. спостерігав за діяльністю шкільного гуртка "Весела англійська", програма якого спрямована на виховання інтересу до оволодіння іноземною мовою у дітей. В процесі аналізу проявів індивідуального стилю педагогічного спілкування вчителя студент зазначив, що стосунки педагога з вихованцями є гармонійними, що обґрунтовано, в першу чергу, особистісними якостями вчителя: його добротою, щирістю, креативністю, толерантністю. Як зазначив Олег К., саме сприятливий мікроклімат у групі, велика кількість нестандартних педагогічних прийомів визначив ефективність діяльності гуртка. Як зазначив студент, індивідуальний стиль учителя іноземної мови визначали такі його прояви як: позитивне ставлення до учнів (доброзичливість, велика кількість схвальних слів, підтримка учнів); мелодійність та приємний тембр голосу; експресивність міміки та пантоміміки; артистизм. Характерною особливістю вчителя іноземної мови, як зазначив студент, було вміння цікаво оформити класну кімнату своїми руками: малюнками, ілюстраціями, іграшками, книгами із казками відомих англійських авторів. Завдяки цьому, вже на першому занятті вчителю вдалося привернути увагу учнів учні 5-го класу, зацікавити їх. Як зазначив Олег К, "діти навіть не помітили, як оволоділи соціокультурними знаннями: назви країн, що входять до складу Великобританії та їх символи, імена літературних героїв дитячих творів; сюжети популярних авторських та народних казок. Діти просто співали разом з учителем, слухали казку "Малюк Брауні", малювали її героїв, розгадували кросворд, грали в ігри "Подорож за одну годину", "М'яч-перекладач". Відчуття рівності, посильності завдань атмосфера радості, – все це допомогло школярам подолати сором'язливість, яка заважає вільно вживати в мові слова чужої мови. Діти непомітно засвоювали мовний матеріал і у них виникало відчуття задоволення. Олег К. зазначив, що вмиле застосування вчителем ігрових форм роботи, його особистісні та професійні якості, позитивні емоції, вміння відчувати дітей робить стиль спілкування вихователя справді індивідуальним та неповторним.

Під час виконання змістового модуля "Виховна діяльність вчителя іноземної мови" студенти проводили фрагменти виховних заходів із застосуванням різних методів виховання. Увагу майбутніх учителів ми зосередили на проявах індивідуального стилю педагогічного спілкування, і тому сформулювали завдання таким чином:

Завдання 2. Підготуйте фрагмент виховного заходу іноземною мовою. Спробуйте проявити свої власні якості, здібності та таланти.

Студенти підготували та презентували надзвичайно широкий спектр позакласних заходів іноземною мовою: змагання, проведення національних свят, проведення інтелектуальні ігри, відкриті уроки для батьків, конкурси читців; бесіди, дискусію "Стереотипи у ставленні до інших народів"; творчі тематичні вечори.

Наприклад, студентка Оксана В. підготувала та провела у групі позакласний захід англійською мовою «Halloween», присвячений святу «Хеллоуїн» та розрахований на учнів 6-го класу. Метою заходу було: залучити учнів до культурних традицій країни, мова якої вивчається; ознайомити з історією святкування Хеллоуїну в англійськомовних країнах; розвивати творчі та комунікативні здібності учнів; формувати толерантне ставлення до інших культур та традицій.

Індивідуальний стиль спілкування студентки ґрунтувався на особливостях її характеру та поведінки. Оксана В. не вирізняється особливою експресивністю та емоційністю. Вона стримана, замкнута, проте їй властивий Оптимальний рівень інтелектуального розвитку та широкий кругозір. Саме ці свої позитивні особливості студентка використала під час проведення свята. Студентка підготувала цікаву інформацію про історію свята, значення традиційних декорацій з гарбузів, національні страви, традиції святкування Хеллоуїна в англійськомовних країнах. Ця інформація була справді цікава та нова для учнів та викликала у них інтерес.

Так як Оксана В. вирізняється своєю стриманістю, ми радили їй застосувати метод заохочення та максимально залучити учнів до спілкування та організувати для них цікаві форми роботи.

Студентка творчо підійшла до проведення свята і організувала для учнів рольову гру. Учні розділилися на 3 групи: організатори свята, гості, актори. В процесі рольової гри учні вчилися запрошувати гостей, говорити слова подяки англійською мовою, запитувати інформацію про історію свята, його традиції. Інтелектуальні здібності та обізнаність в інформаційних технологіях студентки допомогли їй організувати виховний захід таким чином, щоб залучати учнів до використання додаткової інформації, пошуку необхідної інформації в мережі Інтернет на англійськомовних сайтах. Одночасно майбутній вчитель залучав учнів до обговорення проблемних та навчальних питань, які були близькі та цікаві дітям: які символи Хеллоуїну; як зробити ліхтар з гарбуза для Хеллоуїна («світильник Джека»); що незвичайне відбувається у цей день; як наряджаються діти на Хеллоуїн тощо.

Створення творчої атмосфери, організація творчих груп, розподіл обов'язків, врахування індивідуального темпу просування в темпі кожної групи учнів, проміжний контроль діяльності учасників, методичне забезпечення, – все це сприяло високій ефективності проведеного заходу. Оксана К. привернула увагу учнів своєю обізнаністю, так як могла відповідати на всі поставлені запитання. Незважаючи на свій спокійний темперамент студентка змогла зацікавити учнів, так як підготувала цікавий матеріал, залучила учнів до самостійного пошуку інформації, організувала гру, в процесі якої учні почувались психологічно комфортно та хотіли самостійно висловлюватись іноземною мовою.

Студентка вирізнялась з-поміж інших тим, що демонструвала позитивні емоції в процесі спілкування, не дратувалася від постійних помилок учнів, чітко формулювала завдання, підтримувала учнів великою кількістю схвальних фраз, не втрачала зворотній зв'язок.

Таким чином, майбутні вчителі іноземної мови мали можливість усвідомити вплив індивідуального стилю спілкування на результативність навчально-виховного процесу.

Виконуючи завдання 3-го змістового модуля "Навчально-виховна діяльність вчителя іноземної мови" студенти вчилися моделювати педагогічне спілкування на уроках.

Завдання 3. Доповніть план-конспект уроку "Family and Friends" закладений у програму-тренажер "Твори себе сам". Пам'ятайте, що вчитель повинен виконувати різні "ситуаційні" ролі, знаходити емоційний відгук в учнів, навчати учнів не просто іноземної мови, а реального спілкування іноземною мовою. Все це залежить від незначних, на перший погляд, "дрібниць" в спілкуванні з учнями.

Виконуючи дане завдання, студенти вчилися здійснювати "комунікативну атаку учнів", обирали з запропонованих реплік ті, які, на їхню думку, зможуть викликати інтерес у учнів та залучити їх до активного іншомовного спілкування. З метою набуття умінь керівництва педагогічним спілкуванням студенти чітко описували всі етапи даного процесу: як спілкуватись з учнями (сидіти, стояти, ходити); яким чином виправляти помилки учнів; як залучити найбільшу кількість учнів до спілкування; як попередити лексичні та граматичні труднощі в сприйнятті іншомовного матеріалу учнів. Студенти склали список запитань з теми "Family and Friends", які були б близькі та цікаві учням, спонукали їх до комунікації. Запропоновані запитання виглядали таким чином:

- What is the most important rule in your family?
- Why do family members have to share the household chores?
- Why is it important to keep the family traditions?
- How many people are there in your family?
- What do you like to do together ?

Майбутні вчителі знайомились за допомогою запропонованого плану-конспекту уроку із ефективними режимами, формами та методами роботи з учнями 5-9 класів і одночасно вчилися адаптувати їх до свого стилю спілкування.

Завдання 4. Важливим етапом уроку іноземної мови є прогнозування можливих комунікативних труднощів школярів. Запропонуйте, яким чином можна попередити труднощі іншомовного спілкування для учнів 5-го класу з теми "Let's go to the country" та для учнів 9-го класу з теми "Environmental protection".

Виконання цього завдання вимагало від студентів попередньої підготовки: підбір наочного матеріалу та мультимедійних засобів, організація методичного забезпечення тощо. Цим ми ще раз акцентували увагу майбутніх учителів на необхідності ретельної підготовки до уроку іноземної мови.

Виконання цього завдання дало можливість студентам проявити свій творчий потенціал та свою своєрідність, так як вони мали повну свободу у виборі засобів та методів навчання.

Наприклад, студентка Марія С володіла низьким рівнем комунікативних умінь. Через проблеми з дикцією та артикуляцією вона постійно хвилювалась та допускалась помилок у процесі іншомовного спілкування. Студенти активно використовували в процесі виконання даного виду завдання. Тому, з метою попередження комунікативних труднощів учнів 5-го класу з теми "Let's go to the country" студентка Марія С. запропонувала використовувати комп'ютерні технології: презентацію Microsoft Power Point. За допомогою презентації Microsoft Power Point учні вчили пори року, назви тварин та рослин. Майбутньому вчителю було набагато легше працювати з опорою, описувати англійською мовою предмет чи явища типу: It's a season. It's often foggy. The trees are yellow and red. При цьому на екрані з'являвся малюнок, який демонстрував те, що слід сказати. При цьому увага учнів зверталась саме на малюнок, що також полегшувало їм сприйняття іншомовного мовлення вчителя.

Інший студент Максим О. вирізнявся надмірною емоційністю та дратівливістю. З метою попередження комунікативних труднощів для учнів 9-го класу з теми "Environmental protection" він запропонував як традиційні засоби: роздатковий матеріал, картки, фотографії, записи на дошці, асоціограми, так і цілком інноваційні: використання мультимедійної дошки та мережі інтернет. Така насиченість заняття дозволила студенту спрямувати свою енергій та емоційність в потрібному напрямку, а велика кількість наочних засобів навчання допомогла попередити проблеми у сприйнятті іншомовного матеріалу учнями та, відповідно, дратування вчителя.

Саме на прикладі використання мультимедійної дошки студент продемонстрував як долати комунікативні бар'єри у спілкування з учнями. Елемент новизни, цікаві завдання, можливість учня працювати в індивідуальному режимі, нестандартний спосіб виконання завдань допомагають дітям подолати страх перед іншомовним спілкуванням та проявляти ініціативу. Студент Максим О. розробив завдання типу: з'єднати слова з їхнім значенням; використовуючи нові слова заповнити асоціограму; переглянути кліп на пісню М. Джексона "The Earth song" із субтитрами та виписати слова у дві колонки (знайомі та незнайомі); з'єднати всесвітньо відомі символи і назви міжнародних екологічних організацій; доповнити схему "What can I do to save our environment".

Таким чином студент зміг проявити свої позитивні якості: креативність, експресивність, організаторські здібності. Правильна організація заняття, прояв кращих умінь та здібностей майбутнього вчителя убезпечила його від негативних емоцій та дій, таких як дратування від помилок та пасивності учнів, підвищення голосу, висміювання учнів.

Майбутні вчителі іноземної мови продовжували вправлятися за допомогою розробленої нами програми-тренажеру "Твори себе сам".

Завдання 5. Пройти тест Реана «Мотивація успіху чи страх невдачі» (дод. К), заповнити анкету для виявлення ставлення до формування індивідуального стилю педагогічного спілкування (дод. Л).

Виконання даного завдання підтвердило, що більшість студентів відчувають невпевненість у своїх комунікативних можливостях, страх не бути сприйнятими учнями. Це дозволило нам зробити висновок про необхідність проведення роботи зі студентами щодо подолання психологічних труднощів педагогічного спілкування.

На основі результатів зазначених методичних діагностик студент отримав рекомендації з приводу подальшої організації власного педагогічного спілкування.

Такий підхід допомагає студенту завчасно продумати як використати свій потенціал у найкращих його проявах. Наприклад, згідно опитувальника Реана 4,5 % майбутніх вчителів властива невпевненість та недооцінка своїх можливостей, вони замкнені та бояться проявляти емоції, важко йдуть на компроміси. З такими

студентами ми проводили бесіду про можливості підвищення самооцінки, пропонували їм намалювати себе в алегоричній формі та проаналізувати малюнки. Студенти малювали також "карту бажань", співвідносили себе з образом ідеального вчителя, заповнювали журнал успіху, в якому писали про свої досягнення.

Для 18 % студентів характерна нестійкість в стресових ситуаціях, їх неможна назвати сміливими та рішучими, їхня нервова система є надчутливою та занадто гостро реагує на загрозливі ситуації. В цьому випадку вчителю необхідно максимально підвищити свою самооцінку та надати приклад для наслідування. Таким студентам варто пройти аутотренінг з підвищення віри в себе, переглянути педагогічні фільми, лекції (наприклад професора Брюса Уілкінсона). Цікавим для студентів виявилось складання піраміди самопідтримки при емоційному виснаженні (здорове харчування, сон, фізичні вправи, релаксація, уміння знайти баланс між особистим життям та навчанням). Майбутні вчителі також виконували вправи на зняття емоційної напруги та антистресову релаксацію, які закладені у програму-тренажер "Твори себе сам".

Багатьом студентам важко проявити ініціативу у спілкуванні, самостійність, брати на себе домінуючу роль. Таким студентам ми радили психологічну літературу, яка може допомогти подолати проблеми у спілкуванні, розв'язували педагогічні ситуації закладені у програму-тренажер "Твори себе сам".

Використання зазначених методів діагностики утвердило нас у необхідності проведення психологічного тренінгу зі студентами, який би допоміг їм подолати бар'єри у спілкуванні та підвищити самооцінку. Проведення тренінгу було заплановано на 4-й курс перед початком навчально-виробничої практики студентів.

Узагальнюючи вищесказане, ми можемо констатувати, що пропедевтична практика на 3-му курсі сприяла формуванню усіх складових індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови: знання про індивідуально-типологічні особливості та їх врахування в процесі комунікативної взаємодії, потреба проявити свої індивідуально-типологічні особливості у комунікативній сфері, прояв індивідуально-типологічних особливостей педагога у вербальній та невербальній комунікації, виявлення особистісного потенціалу через

творчий та креативний підхід до організації педагогічного спілкування, врахування специфіки предмету "іноземна мова" в комунікативній сфері професійної діяльності; уміння використати ці емоції для прояву індивідуально-типологічних особливостей, здатність передбачати наслідки власних емоційних проявів та їх рефлексивна регуляція.

Наступний вид практики передбачений для студентів інституту іноземних мов – інструктивно-методична.

Цей вид практики надає широкі можливості для формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів, оскільки створюються умови для реалізації особистісного потенціалу студента, формування умінь педагогічного спілкування, розвитку його здатності до рефлексії, усвідомлення студентом власної своєрідності та своєрідності.

Під час інструктивно-методичної практики було створено умови для реалізації особистісного потенціалу майбутніх учителів іноземної мови. Це здійснювалось при підготовці та презентації таких творчих проєктів, як театр, фестиваль, конкурс малюнку на асфальті, моделюванні та проведенні тематичних днів (день природи, день гумору, день творчості тощо).

Кожен студент, відповідно до своїх нахилів, мав можливість реалізувати свої здібності. Наприклад, для участі у фестивалі театру, студенти обирали той вид діяльності, до якого у них був хист. Той, хто вмів малювати, обирали декорації, модельєри підбирали костюми, студенти з креативними здібностями писали сценарії, любителі музики відповідали за музичне оформлення, студенти з акторськими здібностями грали ролі тощо.

Таким чином, кожен студент міг проявити та усвідомити свою своєрідність, відчути себе більш впевненим, подолати психологічні бар'єри перед публічним виступом.

В процесі аналізу побаченого фрагменту виховного заходу ми відмітили оригінальність сюжету та змістовність, прояв творчих здібностей, артистизм, естетику виступу, вербальну і невербальну виразність майбутнього вчителя, відповідність змісту меті заходу, ефективне забезпечення контакту з аудиторією.

Оцінюючи прояви індивідуального стилю педагогічного спілкування студента, експерти відмітили прояв творчих здібностей студентів; креативність та нестандартний підхід у виборі тематики заходу; способи та засоби впливу на аудиторію з метою її зацікавлення; необхідні емоційно-вольові якості та їх прояви для успішної організації виховного заходу: сила волі, наявність урівноваженого психічного стану і творчого самопочуття, використання позитивних емоцій і експресивних засобів спілкування, стресостійкість, вміння керувати імпульсивними проявами, наполегливість та терплячість тощо.

В процесі інструктивно-методичної практики студенти вчилися моделювати прояви індивідуального стилю педагогічного спілкування у рамках командної роботи.

Завдання 1. Підготувати командний виступ у рамках конкурсів: "Найкраща національна страва", "Моя улюблена англійська (німецька) казка", "Навколо світу за один день", "День Європи".

Наприклад, перша творча група студентів підготувала командний виступ на тему "День Європи". Студенти самостійно розподілили свої обов'язки відповідно до своїх здібностей та нахилів, продемонстрували свою неординарність в процесі підготовки до свята. Кожен учасник команди мав повну свободу вибору у тому, як представити певну Європейську країну, що допомогло студентам проявити свій особистісний потенціал. Наприклад, Німеччина була представлена командою із 3-х студентів. Студент Андрій Д. мав нижче за середній рівень розвитку комунікативних умінь, володів ораторським мистецтвом. Завдяки яскравій дикції, умінню триматися перед аудиторією йому вдалося надзвичайно цікаво розповісти про історію кожної пам'ятки, переконати, чому варто її відвідати. Студент Микола Х. дуже скромний та сором'язливий, тому йому важко виступати на публіку. Проте, він має високорозвинені художні здібності, тому відповідав за художнє оформлення. Його фотовиставка та ілюстрації найкрасивіших місць країни знайшли емоційний відгук у глядачів і допомогли спрямувати бесіду у тому напрямку, в якому Микола Х. був добре обізнаним, і про що міг говорити без хвилювання.

Інша студентка цієї групи Ольга К. вирізнялась своєю креативністю та гарними організаторськими здібностями. Тому вона організувала гру у вигляді квесту. Гості відповідали на запитання, які стосувались будь-якої інформації про дану країну. Це дозволило студентці у вигляді гри активізувати наявні знання учасників та дізнатись багато нового про Німеччину. Атмосфера змагання, підготовлені призи переможцям, почуття гумору ведучої сприяли налагодженню радісної та невимушеної комунікації між усіма учасниками

Проведений захід здобув високу оцінку як учасників групи, так і експертів за його креативність, Оптимальний рівень активності учасників, колективізм; емоційно-експресивну виразність, творчість та оригінальність в комунікативних проявах ведучих.

Такі творчі форми роботи зі студентами, як конкурси та змагання сприяли максимальному прояву особистісного потенціалу майбутніх учителів. Студенти не тільки навчались емоційно-експресивно проявляти себе в різних комунікативних ситуаціях, а й взаємодіяти один з одним, проявляти задатки лідера, бути гнучким та креативним. У процесі підготовки та захисту творчих програм у студентів ефективно формувалися організаційні, проектувальні, мовні та емоційно-психологічні уміння педагогічного спілкування.

Під час роботи в клубах "Здоров'я", "Підліток" та ін. за допомогою імітаційних ігор студенти вчилися керувати своїм стилем спілкування, обирати доцільні форми спілкування відповідно до ситуації, вправлялися в уміннях педагогічного спілкування, намагалися долати конфліктні ситуації максимально наближені до тих, які часто виникають в оздоровчому закладі. Одночасно з цим у студентів формувалися особистісні та професійно значущі якості педагога: педагогічний такт, емпатія, етичність, вимогливість тощо. В процесі обговорення ефективності обраних засобів спілкування, власних емоційних переживань у студентів вдосконалювались рефлексивні уміння та здібності, з'являлось більш глибоке розуміння своїх індивідуально-типологічних особливостей.

Завдання 2. У рамках роботи в клубі "Здоров'я" зімітувати бесіду з дітьми щодо запобігання шкідливих звичок. Використовувати при цьому ефективні засоби та методи виховного впливу, бути максимально переконливим та експресивним.

До виконання цього завдання долучились керівники практики, які оцінювали стиль спілкування студента та його ефективність у конкретній педагогічній ситуації.

Високу оцінку здобула бесіда на тему "Твоє майбутнє в твоїх руках" з елементами гри, яку підготувала студентка Олена К. Метою майбутнього педагога було довести до свідомості учнів, що шкідливі звички є основною причиною проблем зі здоров'ям в майбутньому.

Індивідуальний стиль спілкування студентки характеризувався переконливістю мовлення, харизматичністю, енергійністю, емоційністю. Через такі особливості свого характеру та темпераменту студентка часто демонструє надмірну експресивність в процесі спілкування, гостро реагує на критику, втрачає контроль над своїми емоціями та почуттями. Ми запропонували студентці побудувати бесіду таким чином, щоб максимально проявити свою креативність та, одночасно залучити учнів до активної взаємодії.

Щоб привернути увагу учнів, вплинути на їх свідомість та почуття, студентка розпочала бесіду з пред'явлення соціального ролика "Шкідливі звички – погляд зсередини". Створивши відповідну атмосферу, студентка розпочала бесіду з учнями про те, які шкідливі звички вони знають, які причини їх виникнення. Емоційність студентки, її захопленість бесідою, природність поведінки створили ненапружений, комфортний фон спілкування. Учасникам бесіди передався настрій майбутнього вчителя, вони перейнялися цією проблемою, активно висловлювали свою позицію. Наступний метод, який застосувала студентка після відеометоду та бесіди, була гра "Корисно – шкідливо", коли команди називали корисні звички на протиположний шкідливим. Студентка активно коментувала відповіді учнів, демонструвала гарне почуття гумору, що мотивувало учасників активно дискутувати. По завершенню бесіди студентка запропонувала учням долучитися до всеукраїнської підліткової ініціативи "Я за здоровий спосіб життя", записати креативний відеоролік на дану

тему та викласти його на хостинг You Tube, чим передати естафету іншим підліткам.

Використання сучасних комп'ютерних технологій, технічних засобів, підбір цікавої близької підліткам інформації, харизматичність та енергійність студентки, – все це сприяло повноцінному включенню дітей в процес спілкування. Майбутній вчитель не просто пред'являв нову інформацію, а побудував спілкування таким чином, щоб учні самостійно формулювали висновки, висловлювали своє ставлення. Ідея із записом відеоролику для викладення в You Tube настільки сподобалась учасникам групи, що вони вирішили втілити її в життя, тим самим продемонструвавши, що бесіда про шкідливі звички мала вагомий виховний ефект.

В процесі інструктивно-методичної практики студенти вчилися правильно поводитись у конфліктних ситуаціях.

Завдання 3. У рамках роботи в клубі "Підліток" інсценізувати вашу реакцію як педагога у певних педагогічних ситуаціях:

- на ваших заняттях дитина постійно сміється (варіанти: розмовляє, свистить та ін.);
- дитина відмовляється чергувати;
- дитина погано відзивається про ваші професійні якості;
- дитина відмовляється відвідувати ваші заняття.

Стиль поведінки студента під час інсценізованого конфлікту оцінювали експерти та викладачі кафедри педагогіки.

20 % студентів зазначили, що просто не звертали б увагу на конфліктну ситуацію, щоб не провокувати її погіршення. Такий стиль спілкування – пристосування, уникнення – є продовженням негативного сценарію і сприяє виникненню подальших ситуаційних та особистісних бар'єрів у спілкуванні.

Близько 80 % студентів обирали демократичні методи впливу на нестійку поведінку учня: методи переконання, організації діяльності, стимулювання поведінки учнів.

Виконавши запропоновані завдання майбутні вчителі могли спрогнозувати можливі труднощі при налагодженні комунікативної взаємодії з дітьми. Як

результат студенти створили портфолію проекту "Мій стиль спілкування: шлях до серця дитини", в якому розкрили наступні питання: стиль спілкування найбільш відповідає їхньому темпераменту та характеру: демократичний, авторитарний та ліберальний; основні недоліки та переваги даного стилю; найбільш яскраві прояви індивідуальності, які б могли компенсувати певні недоліки (зовнішність, яскрава міміка та жестикуляція, творчість та креативність, любов до дітей, тощо); розвинені уміння педагогічного спілкування.

Найхарактерніші завдання, які ставили перед собою майбутні фахівці під час створення такого портфолію, це – навчитись не виказувати свого хвилювання, освоїти якомога більше ігрових прийомів навчання, краще ознайомитись з особливостями дитячої психології, намагатися бути нестандартним та творчим, уникати конфліктних ситуацій в процесі спілкування з дітьми. Про це свідчать наступні витримки:

"гра, і ще раз гра, – ось він шлях до серця дитини. А ще трохи креативу, почуття гумору та оригінальності, і забути про всі свої страхи";

"під час спілкування з дітьми може трапитись все, що завгодно: радість і сльози, обійми і конфлікти, успіхи і поразки. Головне, щоб діти тобі вірили і довіряли. Щоб цього досягнути треба одночасно стати для них психологом, оратором, актором, другом, наставником. Це дуже нелегко, але інакше неможна";

"бути професіоналом своєї справи, бути тактовним і чуйним, щирим і енергійним, – ось він рецепт успіху. А ще важливо знайти межу між авторитарним та авторитетним педагогом".

Значно менша кількість студентів зосередила увагу на самовдосконаленні своїх емоційно-вольових характеристиках, таких як сила волі, емоційна стійкість, експресивність тощо та уміннях педагогічного спілкування. Аналіз студентських робіт свідчить про велику кількість позитивних установок на формування індивідуального стилю педагогічного спілкування, проте майбутні вчителі ще не мають чіткого розуміння, яким чином самовдосконалюватись у сфері комунікацій, як долати наявні психологічні проблеми та страхи у спілкування з дітьми

По завершенню пропедевтичної та інструктивно-методичної практик на 3-му курсі ми спостерігаємо суттєве підвищення рівня сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови в експериментальних групах, що видно з таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Групи	Критерії сформованості	Рівні сформованості (кількість респондентів у %)			
		Високий (творчий)	Середній (гнучкий)	Нижче за середній (формальний)	Низький (інертний)
Контрольна	1. Мотиваційний	6,8	16,5	30,6	46,1
	2. Когнітивний	0,8	5,8	45,5	47,9
	3. Діяльнісний	2,5	12	32,1	50,7
	4. Емоційно-вольовий	2,9	17,3	43,1	36,7
Середній бал по всім параметрам		3,5	12,9	37,8	45,8
Експериментальна	1. Мотиваційний	10,3	17,8	29,8	42,1
	2. Когнітивний	4,7	12,2	52,8	30,3
	3. Діяльнісний	5,2	15,4	33	46,4
	4. Емоційно-вольовий	8,7	27,3	43,2	20,8
Середній бал по всім параметрам		7,2	18,2	39,7	34,9

Можемо зробити статистично обґрунтований висновок, що рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування студентів 3 курсу в експериментальній групі вищий ніж у контрольній при рівні значимості 0,05.

На четвертому курсі для студентів інституту іноземних мов ВНЗ передбачено проходження позашкільної, пропедевтичної та педагогічної практики ОКР бакалавра.

Важливе значення для формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя має позашкільна практика. Перед початком позашкільної практики зі студентами був проведений інструктаж, де вони дізнались про можливості, які їм надає даний вид практики: нагода випробувати себе у новій професійній ролі, самоствердитись, стати соціально значущим, відчутти задоволення від спілкування з дітьми, самореалізуватися, проявити творчість, власну особистість.

У процесі позашкільної практики студенти мали можливість удосконалити та закріпити теоретичні знання про сутність та структуру індивідуального стилю педагогічного спілкування, отримані у процесі вивчення дисциплін психолого-педагогічного циклу під час виконання обов'язків вихователя дитячої оздоровчої установи. Формування основних умінь організації педагогічного спілкування з дітьми в умовах дитячої оздоровчої установи відбувалось під час організації різноманітної діяльності школярів (диспути та бесіди, конкурси малюнків, фестивалі пісень та танців, вечори поезії, казок; українські народні свята, тематичні дні, трудові десанти, збір природного та краєзнавчого матеріалу, карнавали, спортивні змагання і т. ін.), коли майбутній вчитель повинен був використовувати всю систему можливих педагогічних впливів з урахуванням власних індивідуально-типологічних особливостей.

З метою забезпечення психолого-педагогічної підтримки студентів під час та після позашкільної практики ми підтримували із ними постійний зворотній зв'язок за допомогою створеної нами групи "Педагогічна практики. Проблеми та рішення" у соціальній мережі «Вконтакті». Більшість студентів є активними користувачами цієї мережі, тому, не лише долучилися до цієї програми, а й брали активну участь в обговоренні, обміні власним досвідом на форумі; завантажували свої відеозаписи, розробки та матеріали на допомогу іншим студентам.

В процесі позашкільної практики студенти самостійно аналізували ефективність формування індивідуального стилю педагогічного спілкування у рамках

психолого-педагогічного аналізу роботи з дітьми за день за відповідною схемою, оцінювали ефективність взаємодії з дітьми у рамках творчих нарисів про практику відповідно до орієнтовних тем, – це великою мірою сприяло розвитку їхніх рефлексивних умінь та здібностей.

З метою ефективного формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови в процесі позашкільної практики студенти виконували наступні завдання:

Завдання 1. Оцінити ефективність формування індивідуального стилю педагогічного спілкування у рамках психолого-педагогічного аналізу роботи з дітьми у таборі.

Наведемо приклад такого аналізу: «Моїм індивідуальним завданням на період позашкільної практики було проявити свої здібності та таланти в процесі спілкування з дітьми, а також вчитися організовувати дітей та впливати на них за допомогою тих методів, які відповідають моєму характеру та темпераменту.

За своїм характером я дуже скромна та сором'язлива, тому мені було нелегко налагодити контакт з дітьми у перші дні. Виникали проблеми із дисципліною та організацією. У мене гарні художні здібності, тому я вирішила організувати для дітей захід "Малюнок на асфальті". Щоб згуртувати дітей та вмотивувати їх переконала їх у тому, що готовий малюнок можна сфотографувати і відправити листом батькам. Діти із захопленням виконували це завдання. Я допомагала кожному, і мої художні здібності викликали в учнів подив. Це підняло мій авторитет у їхніх очах, наше спілкування стало більш щирим та неформальним.

Серед інших виховних заходів були брейн-ринг на тему "Європа сьогодні", "День театру", "Казка на новий лад", "День спорту". Я навчилась організовувати дітей, проявляти позитивні емоції в процесі спілкування з ними, мислити нестандартно та творчо, щоб зацікавити дітей. Мої таланти допомогли мені подолати скутість та сором'язливість. Разом з дітьми я брала участь у змаганнях, співала, танцювала, малювала. Саме захопленість спільними справами допомогли мені налагодити контакт з вихованцями.

Найважче для мене було відчувати зміни настроїв у групі та керувати ними, через що я не встигала попередити конфліктні ситуації. Мені не вистачало знань та досвіду, щоб змодельовати певну педагогічну ситуацію та продумати шляхи її розвитку.

Найголовнішим своїм досягненням під час позашкільної практики я вважаю те, що навчилася відкрито висловлювати свою позицію так, що при цьому не знижується самоповага дитини, бачити досягнення кожного, а особливо слабого вихованця.

Головним своїм завданням на даний момент вважаю навчитися керувати своїми емоціями, залишатися спокійним в будь-якій ситуації, не піддаватися на провокації.»

Відповідно до результатів даного аналізу 65 % студентів володіють розвиненими організаційними вміннями педагогічного спілкування: у них не виникало проблем з організацією спілкування в групі, вони раціонально розподіляли свій час, дисциплінувати дітей, залучити їх до різноманітних видів діяльності. У 16 % студентів слабо розвиненими є проєктувальні вміння. Вони відзначили, що педагогічне спілкування з дітьми відбувалося в основному стихійно та інтуїтивно, вони не планували, не моделювали, не передбачали можливі шляхи розвитку комунікативної ситуації. Як зазначили 67% майбутніх учителів, саме позашкільна практика сприяла розвитку у них вміння говорити чітко, зв'язно, послідовно та експресивно з використанням міміки та жестів, тобто мовних та немовних умінь. Якщо на початку позашкільної практики лише 4 % студентів вважали, що володіють розвиненими перцептивними вміннями, то наприкінці практики усі студенти відмітили, що навчилися налагоджувати психологічний контакт з дітьми та створювати сприятливий психологічний клімат, бути доброзичливим та чуйним, інтерпретувати вчинки і почуття дитини, розуміти причини поведінки.

Студенти описували проведені ними виховні заходи: як вдалося організувати, згуртувати дітей, стимулювати їхню активність, які методи впливу на поведінку,

почуття дітей були використані, як організація виховного заходу сприяла формуванню індивідуального стилю спілкування.

Майбутні вчителі зазначали, що в основному у них виникали позитивні емоції в процесі спілкування з дітьми, проте під час конфліктних ситуацій регулювати свій емоційний стан мало кому вдавалось. У групі "Педагогічна практика. Проблеми та рішення». На відкритому форумі студенти ділилися найяскравішими враженнями, ставили запитання експертам типу: що робити, якщо дитина постійно плаче і сумує за домом? Як залучити до виступу сором'язливу чи замкнену дитину? Як правильно реагувати на залицяння хлопців-підлітків? Що робити, якщо дитина не може довго заснути вночі?

Завдання 2. У рамках творчого нарису про педагогічну практику зверніть увагу на те, як проявився Ваш індивідуальний стиль спілкування під час налагодження взаємодії з дітьми та в процесі подальшої спільної діяльності з ними, які основні труднощі виникли у Вас в процесі комунікативної взаємодії з дітьми, як особливості Вашого характеру та темпераменту вплинули на Ваші стосунки з вихованцями. Орієнтовні теми: 1. Стиль спілкування: реальність та ідеал. 2. Найважчий момент педагогічної практики. 3. Шлях до серця дитини. 4. Мої відкриття про себе як педагога. 5. Найкреативніший день у таборі".

Висловлювання студентів були різні, наприклад «я подолав свій самий головний страх – не сподобатись дітям. Тепер я знаю, що вони щирі і відкриті для спілкування. Трохи креативності та оригінальності, щоб їх захопити, зацікавити, і вони не помічають твоєї недосвідченості, невпевненості, помилок».

А ось інша витримка із твору: «найважчий момент педагогічної практики для мене – це коли я відчула, свою безпорадність у подоланні конфліктної ситуації між двома підлітками. Ні переконання, ні вмовляння не допомагали. Я зрозуміла, що інколи потрібно бути жорстким, навіть всупереч своїй природі. І робити все, щоб підвищити власну емоційну стійкість».

Аналіз студентських робіт засвідчив суттєве підвищення рівня рефлексивних здібностей майбутніх учителів. Більшість студентів не просто описували свої проблеми, які виникали під час позашкільної практики, а й аналізували їх причини.

В той же час, якщо мова йшла про позитивні приклади спілкування з дітьми, студенти зазначали, як можна використати цей досвід у подальшій діяльності. Більшість майбутніх учителів обрали творчого нарису про педагогічну практику тему "Мої відкриття про себе як педагога", де описували, чого навчились, які страхи подолали, як змінили думку про майбутню професію. Це свідчить про те, що позашкільна практика допомогла студентам краще зрозуміти свої індивідуально-типологічні особливості та усвідомити, як співвіднести їх з професією педагога.

В процесі навчальної практики ми робили акцент на формування індивідуального стилю педагогічного спілкування в студентів під час проведення уроків з німецької та англійської мов в середній ланці загальноосвітньої школи та в процесі організації та проведення виховної роботи класного керівника.

Виконуючи завдання 4-го змістового модулю пропедевтичної практики "Навчально-виховна діяльність вчителя іноземної мови, основи професійної діяльності майбутнього вчителя" студенти інституту іноземних мов навчались спостерігати та аналізувати індивідуальний стиль спілкування вчителя з теоретичним обґрунтуванням його проявів. Ми акцентували увагу студентів на таких проявах індивідуального стилю педагогічного спілкування як педагогічна техніка та професійні здібності вчителя. Завдання для студентів було наступне:

Завдання 1. У процесі спостереження на уроці англійської (німецької) мови проаналізуйте індивідуальний стиль спілкування вчителя за такими критеріями:

- чи властивий учителю педагогічний оптимізм, в чому це проявляється (мажорний тон спілкування, доброзичливість, позитивні емоції, бадьорість тощо);
- впевненість у собі, відсутність страху перед дітьми;
- уміння вчителя володіти своїми емоціями, наявність чи відсутність емоційного напруження;
- наявність вольових якостей: самовладання, цілеспрямованість, ініціативність, терплячість, негативізм, упертість, конформність;

- мовлення вчителя (темп, вимова, тембр, милозвучність, інтенсивність звучання, фразовий і логічний наголос) і його вплив на ефективність навчально-виховного процесу;
- експресивно-мімічні засоби спілкування (вираз обличчя, контакт очей);
- мова жестів (пластична культура вчителя, скутість, надмірність жестикуляції, просторова поведінка, поза);
- зовнішнє самооформлення вчителя;
- врахування вчителем таких особливостей спілкування на уроці іноземної мови як адекватне співвідношення рідної та іноземної мови, комунікативність, діалогічність, різноманітність мовленнєвої діяльності, інтерактивність та етичність.

У своїх спостереженнях студенти відзначили шаблонність проведення уроку іноземної мови у школі. Більшість учителів не проявляють яскравих емоцій у процесі спілкування з учнями. Не вирізняється різноманітністю і мова жестів педагогів. Більшість із них весь урок сидять та не роблять спроб встановити з учнями довірливий контакт, зацікавити їх, задати спілкуванню мажорний тон. Лише 17 % вчителів у школі використовували жести та міміку, дало регулюють інтенсивність звучання, фразовий і логічний наголос, темп, щоб полегшити учням сприйняття іншомовного матеріалу. Інша частина вчителів просто озвучували незрозумілий матеріал рідною мовою.

Як відмітили студенти, у процесі аналізу, лише 33 % вчителів володіють високим рівнем комунікативних умінь, чіткою та гарною вимовою, підлаштовують темп мовлення під рівень знань учнів. У таких педагогів, згідно зі спостереженнями студентів, активність школярів значно вища, ніж у іншій групі вчителів.

В процесі спостереження за уроками іноземної мови студенти зазначали невміння вчителів використовувати позитивні емоції та стани в процесі педагогічного спілкування, проявляти ініціативність, терплячість, самовладання. Через те на уроці часто виникали проблеми із мотивацією учнів до вивчення нового матеріалу, із розумінням нової лексики, із дисципліною.

35% вчителів намагались підвищити активність кожного учня в мовній комунікативній діяльності на уроці іноземної мови за допомогою групових форм роботи: робота в парах, трійках, малих групах зі змінним складом, командах, в режимах «інтерв'ю» та «мозковий штурм», коли кожен член групи спілкується по черзі з багатьма або всіма учнями. 23% педагогів організовували на уроці різноманітні навчальні ситуації, які максимально наближені до реальних життєвих ситуацій, і цим самим, намагається залучити всіх учнів до інтенсивної іншомовної взаємодії

Більшість студентів відзначили велику роль артистичних здібностей учителя іноземної мови. Нестандартні, імпровізовані жести, міміка, висловлювання завжди акцентують увагу учнів, залучають їх до взаємодії, роблять процес спілкування живим та емоційним.

Серед професійних та особистісних якостей вчителя іноземної мови, які ефективно впливають на процес педагогічного спілкування, студенти відзначили наступні: емоційна стійкість, педагогічна справедливість, гуманне ставлення до дітей, педагогічний такт, толерантність, щирість, доброта, людяність, відкритість, чуйність.

Студенти зазначали, що спостерігали такі риси особистості вчителя, які знижують ефективність педагогічного спілкування. До них належать: неврівноваженість, мстивість, зарозумілість, неорганізованість, упередженість, прискіпливість, зверхність, песимізм, байдужість.

Таким чином студенти вчилися розрізняти прояви індивідуального стилю педагогічного спілкування вчителя іноземної мови: зовнішнє самооформлення, мовлення, жести та міміка, характер та темперамент, особистісні та професійні якості. Майбутні вчителі також визначали, як індивідуальний стиль педагогічного спілкування впливає на ефективність навчально-виховного процесу.

Перед початком педагогічної практики ОКР бакалавра для студентів було організовано вправління за допомогою програми – тренажеру "Твори себе сам" для формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови. Розроблені нами вправи та завдання спрямовані на розвиток

комунікативних умінь та професійних здібностей, формування позитивної Я-концепції, зняття емоційної напруги, подолання бар'єрів у спілкуванні тощо та сприяють усвідомленню студентами специфіки предмету "іноземна мова", власного іміджу, конфліктності, бар'єрів у спілкуванні. Студенти аналізували педагогічні відеоситуації, співставляли різні точки зору, прогнозували власну поведінку у подібних педагогічних ситуаціях.

Програмою-тренажером передбачено виконання наступних завдань:

Завдання 1. Поставте нижчеподані принципи ефективного спілкування на уроці іноземної мови за їхньою важливістю: комунікативні вправи, групові та парні режими роботи, засоби наочності, попередження комунікативних труднощів, дружня атмосфера на уроці, низька частка рідної мови у спілкуванні з учнями, привабливий зовнішній вигляд учителя, емоційність викладу нового матеріалу.

Ця вправа була спрямована на усвідомлення студентами необхідності та важливості розвитку індивідуального стилю педагогічного спілкування вчителя іноземної мови. Студенти без особливих утруднень справлялись із завданнями на визначення складових ефективного уроку іноземної мови, на встановлення послідовності принципів організації іншомовного спілкування за їхньою значущістю.

Завдання 2. Доповніть речення!

- педагогічна практика допомогла мені зрозуміти, що я ...;
- найбільшою моєю проблемою у спілкуванні з учнями є ...;
- у процесі налагодження контакту з дітьми мені допомагають такі риси мого характеру як ...;
- найважчим при проведенні уроку іноземної мови є для мене ...;
- найбільше мені не вистачає (знань чи досвіду)....

Дана вправа допомагає запуснути компенсаторний механізм у формуванні індивідуального стилю педагогічного спілкування, адже студент акцентує свою увагу на свої позитивних рисах і прогнозує можливості їх використання у подальшій практичній діяльності.

Наприклад, студент усвідомлює, що головною його проблемою в організації педагогічного спілкування є сором'язливість та страх не бути прийнятим школярами, проте він дає собі позитивну установку, що його творчі здібності, дружелюбність, щирість у стосунках з дітьми допоможуть подолати психологічні бар'єри у комунікації з дітьми.

Завдання 3. Пам'ятайте, що практикуючись в іншомовному спілкуванні, учні неминуче будуть допускати помилки. Зайвий педантизм, безперервне перебивання учнів репліками вбиває бажання говорити, читати іноземною мовою, знищує впевненість у своїх силах. З арсеналу педагогічного впливу повинні бути усунені "караючі" засоби навчання. Особливо зверніть увагу на формулювання висловлювань, які несуть заряд оптимістичного впливу, стимулюють і підбадьорюють учнів, вносять різноманітність у процес комунікації. Доповніть список таких тверджень:

Німецька мова		Англійська мова	
war nicht schlecht		was not bad	
sehr gut		very good	
eine gute Idee	a good idea		
	richtig	right	
	prima	first-rate	
ausgezeichnet	excellent		
	fehlerfrei	accurately	

Таким чином, студент вчиться створювати позитивний фон спілкування на уроці іноземної мови, стимулювати учнів на власні висловлювання.

Велику увагу було приділено формуванню у студентів уміння моделювати педагогічне спілкування на прикладі схематичного плану-конспекту уроку іноземної. З цією метою нами були розроблені наступні завдання:

Завдання 4. На уроці іноземної мови у 9-му класі з теми "Focus on youth" здійснити "комунікативну атаку учнів". Добрати слова та такий вид діяльності, щоб максимально швидко залучити учнів до іншомовного спілкування та викликати у них інтерес до теми уроку. Продумати, який спосіб подачі нового матеріалу може

максимально проявити індивідуальність та творчість вчителя, в той же час, буде найбільш прийнятним та комфортним.

Виконуючи це завдання студенти запропонували кілька методів швидкого включення учнів до навчання, в більшості спрямовані на активізацію емоційної сфери школярів. Наприклад, студентка Ірина М. володіла гарними комунікативними вміннями і використала ефектні цитати відомих людей про проблеми молоді: "Education is the best friend", "There is a fountain of youth: it is your mind, your talents, the creativity you bring to your life and the lives of people you love. When you learn to tap this source, you will truly have defeated age", "Youth is happy because it has the ability to see beauty". Мовлення студентки характеризується милозвучністю, чіткою вимовою, яскравим інтонуванням, тому вона змогла одразу привернути увагу до теми уроку, крім того, проявила свою ерудованість та інтелект.

Студент Олег К., навпаки, має проблеми із вимовою, розставленням фразового та логічного наголосу, дуже хвилюється перед аудиторією. Для початку уроку він запропонував показ відеоролику притч "Father and son" ("Батько і син"), "Mother's Day" ("День матері") і заздалегідь підготував та записав на дошці цікаві запитання на основі відеоматеріалу пов'язані з проблемами батьків і дітей.

Виконання цього завдання допомагало студентам зосередитись на своїх позитивних проявах та змоделювати педагогічне спілкування, таким чином, щоб проявити найкращі якості та компенсувати наявні проблеми із налагодженням комунікації.

Завдання 5. На уроці іноземної мови на тему "Сім'я" в 9-му класі необхідно обрати з запропонованих реплік ті, які зможуть викликати інтерес у учнів та залучити їх до активного іншомовного спілкування:

- Are you ready for the lesson?
- Did you have English yesterday?
- Have you prepared your home task?
- Is our unit about family?
- Why is family so important for us?
- My home is my castle? Do you agree with this proverb?

Ця вправа допомогла студентам пригадати фрази, за допомогою яких можна надати ініціативу спілкування учням та апелювати до їхнього власного життєвого досвіду. Студенти пропонували власні приклади завдань, вчилися формулювати їх чітко, розставляти фразовий і логічний наголос. Наприклад, промовляли одну і ту саму репліку з різною інтонацією та фізіологічними масками: байдуже, доброзичливо, зацікавлено, роздратовано, монотонно, і аналізували можливу реакцію учня. Таким чином, студенти вчилися керувати власною мімікою та вдосконалювали мовленнєві уміння.

Завдання 6. Спробуйте розв'язати педагогічні ситуації, закладені у програму-тренажер.

Приклад педагогічної ситуації: вчителька англійської мови заходить в 9 клас і бачить, що учениці повісили всі плакати з граматичними схемами та новими граматичними правилами перевернуті.

Студентка Ганна Л запропонувала наступний варіант розвитку ситуації: "необхідно використати прийом удаваної байдужості та розпочати урок не звертаючи уваги на таблиці. Під час пояснення нового матеріалу вчителька акцентує увагу учнів на те, що правила дуже складні, в підручниках їх немає, і необхідно переписати в зошит. Окрім того, вчителька зауважує, що з даної теми буде контрольна робота. Учні переглянулися та заявили, що їм незручно переписувати правила у перевернутому вигляді. На що вчителька відповіла, що думала, учням так зручніше і запропонувала самим виправити свої дитячі витівки і повернути все, як було".

Розв'язуючи цю ситуацію, студентка утверджувала такі властивості особистості як самовладання, здатність до конструктивного розв'язання конфлікту, педагогічний такт.

Завершуючи вправління за допомогою програми-тренажеру студенти створювали програму самовдосконалення індивідуального стилю педагогічного спілкування. Майбутні вчителі прогнозували, яким чином їхній стиль спілкування може вплинути на результативність педагогічної практики у школі, зазначали, що можуть зробити, щоб покращити свій результат.

Завдання 7. Доповніть схему, щоб створити програму самовдосконалення вашого стилю педагогічного спілкування (рис. 3.1).

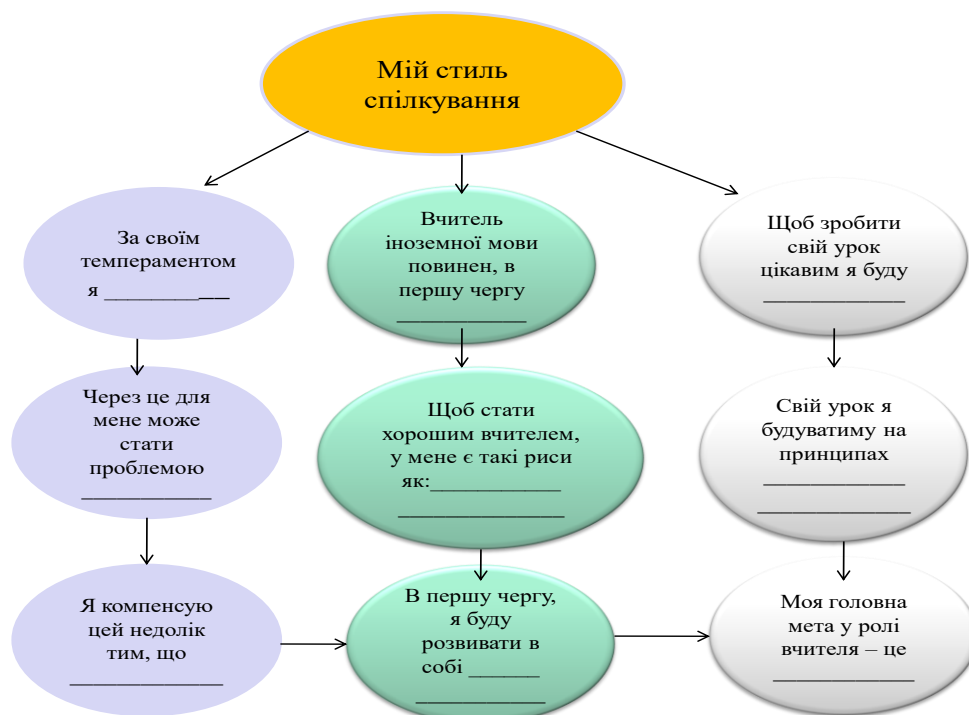

Рис. 3.1.

Ми обговорили зі студентами їхні враження, плани та результати діагностики сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування. У процесі евристичної бесіди майбутні вчителі проявили обізнаність з питань сутності та функцій індивідуального стилю педагогічного спілкування та особливостей його організації на уроці іноземної мови, аналізували результати комп'ютерної діагностики рівня сформованості даного феномену та обговорювали способи вдосконалення власного стилю спілкування під час виробничої практики у школі опираючись на індивідуально-типологічні особливості.

Більшість студентів визначали, який стиль спілкування найбільш відповідає їхньому темпераменту та характеру: діловий, зверхній, комфортний, авторитетний, байдужий, відчужений, формально-толерантний, агресивний; зазначали основні недоліки та переваги свого стилю спілкування; аналізували труднощі в організації спілкування з дітьми; описували найбільш яскраві прояви власної індивідуальності, які б могли компенсувати певні недоліки (зовнішність, яскрава міміка та жестикуляція, творчість та креативність, любов до дітей, тощо).

Наприклад, студент визначав "за своїм темпераментом я флегматик, мій стиль спілкування найчастіше буває байдужим та відчуженим." Потім майбутній вчитель аналізував "через це мені важко бути емоційним, експресивним, яскраво виражати свою індивідуальність". Наступний крок передбачав акцент на позитивних якостях та здібностях студента: "я спокійний, стриманий, не люблю підвищувати голос, думаю діти поважатимуть мене за це. Щоб надати спілкуванню на уроці іноземної мови емоційного забарвлення, різноманітності, я буду використовувати якомога більше наочних та технічних засобів навчання. Моєю особливістю є мої художні здібності і я буду їх проявляти при кожній нагоді". На останок майбутній вчитель формулював висновок: "щоб стати хорошим учителем іноземної мови у мене є любов до дітей, приємна зовнішність, гарна вимова, ерудиція, знання методики викладання. У першу чергу я розвиватиму у собі здатність до самокритики та самооцінки, артистизм, ініціативність. У процесі педагогічної практики моя головна мета - максимально проявити свої позитивні риси та творчі здібності, щоб не здаватися байдужим та формальним, а зацікавити дітей у своєму предметі і налагодити щире, живе спілкування".

У рамках підготовки до даного виду педагогічної практики зі студентами був проведений тренінг з метою розвитку їхніх рефлексивних умінь та здібностей. Основне завдання програми: навчити майбутнього вчителя визначати труднощі педагогічного спілкування, усвідомлювати їх наявність, не приховувати їх, а вирішувати задіявши компенсаторний механізм; сприяти самопізнанню, самоприйняттю майбутнього педагога; підвищити адаптивність у міжособистісному спілкуванні, в робочих ситуаціях; формувати внутрішню мотивацію на розвиток індивідуального стилю педагогічного спілкування.

Мета тренінгу – формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя шляхом підвищення рівня його рефлексивності, активізації особистісного потенціалу та розвиток професійної самосвідомості та позитивної Я-концепції.

Заняття тривали 4 тижні, один раз на тиждень перед початком переддипломної педагогічної практики ОКР бакалавра. Тривалість занять складала чотири академічних годин.

Перед початком тренінгу студенти за допомогою підібраних нами діагностичних засобів мали можливість оцінити власний імідж (дод. М), рівень конфліктності (дод. Н), мовні бар'єри у спілкуванні (дод. П) тощо.

Як засвідчили результати діагностики 34 % студентів цілком задоволені своїм іміджем, хоча відчувають дискомфорт, коли виступають перед великою групою учнів; 23 % хотіли б мати більш впевнений голос, менш скуті рухи; 16 % не знають як правильно поводити себе перед класом: стримано чи емоційно, на якій дистанції триматись, сидіти чи стояти; 7 % майбутніх вчителів хотіли кардинально змінити свій імідж, щоб виглядати більш інтелігентно; 20 % хотіли б бути більш артистичними та експресивними в процесі педагогічного спілкування.

Варто відмітити, що серед майбутніх учителів іноземної мови 69 % студентів з низьким та середнім рівнем конфліктності, що продемонструвало позитивну динаміку у формування здатності управляти своїм емоційним станом та творчим самопочуттям.

Оптимальний рівень сформованості мовних умінь властивий 14 % студентів, тоді як 31 % студентів відчувають певні психологічні та мовні бар'єри у спілкуванні.

Крім традиційних психологічних методик типу самооцінюючої шкал, тестових методик на виявлення рівня конфліктності, наявності мовних бар'єрів у спілкуванні під час тренінгу ми використовували спеціальні техніки і вправи: на розвиток комунікативних та організаційних умінь, аналітичних здібностей, культури мовлення, емпатичного слухання, сприйняття вербальних та невербальних сигналів, формування позитивної Я-концепції.

З метою формування індивідуального стилю педагогічного спілкування у майбутніх учителів іноземної мови під час тренінгу нами були розроблені наступні завдання:

Завдання 1. Розіграти перший урок іноземної мови під час педагогічної практики. Спробувати творчо презентувати себе. Продумати, що одягнути, що

сказати, якою мовою. Програти цю роль спочатку перед дзеркалом, а потім перед учасниками групи.

Студенти вчилися моделювати урок іноземної мови відповідно до обраної теми, прогнозувати труднощі сприйняття іншомовного матеріалу, самостійно підбирали методичне забезпечення, прогнозували поведінку учнів. Особливу увагу було приділено самопрезентації майбутнього вчителя, адже враження від першої зустрічі великою мірою визначає ефективність налагодження спілкування вчителя та учнів в майбутньому. Під час підготовки фрагментів початку уроку ми націлювали студентів на те, щоб вони оптимально реалізували власні здібності та уподобання.

Студент, який мав художні здібності, презентував початок уроку на основі виконаного ним малюнку на дошці "Сонце дружби", промінці якого позначали вимоги, побажання, плани щодо подальшої роботи з дітьми.

Студент, який захоплювався професійною фотозйомкою, підготував фотопрезентацію про себе.

17 % студентів знали, що володіють добрерозвиненими мовленнєвими уміннями, тому підготували розповідь про себе у вигляді монологу. При цьому їхнє мовлення характеризувалось дружелюбною інтонацією, чіткою дикцією, помірним темпом, логічним структуруванням мовлення. Більшість студентів. Постава, хода, жести, пластика, міміка майбутніх педагогів в більшості засвідчували їхню впевненість у собі, доброзичливість, інтелігентність.

5,5 % студентів відзначались своїм меланхолічним темпераментом, їм притаманна знервованість та невпевненість, що простежувалось у надмірно емоційній жестикуляції, нечіткій дикції, швидкому темпу мовлення, занадто тихому голосі тощо. Щоб компенсувати це, вони намагались внести елемент креативу у знайомство з класом і зосередити на цьому увагу учнів. Наприклад, студентка Марія В. презентувала себе оригінальним способом: зайшла до класу, поставила на стіл пісковий годинник і розповідала про себе, доки пересипається пісок. Естафету отримали учні, які за обмежений пісковим годинником час розповідали про себе.

Велику увагу студенти приділили своєму зовнішньому вигляду – уміння доглядати за своїм волоссям, робити зачіску, добирати одяг та взуття, прикраси, аксесуари. Майбутні вчителі проявляли власну індивідуальність та неповторність, водночас виглядали та поводити себе доречно, цілісно,

Студенти, які відзначались гарними організаторськими здібностями, використали ігрові елементи в процесі знайомства з дітьми: ігри "Сніговий ком", "Чарівний капелюх", "Про мене сказали б" тощо.

Таким чином, кожен студент проявив свою індивідуальність та неповторність, водночас прагнув співвіднести особливості свого темпераменту та характеру з поставленим завданням на певному етапі педагогічного спілкування.

В індивідуальному стилі педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови важлива роль належить мовленнєвому аспекту взаємодії. З цією метою нами розроблено комплекс вправ, спрямований на розвиток екстралінгвістичних умінь: темп мовлення, артикуляція, наголос, інтонація, паузація тощо.

Спочатку студенти знайомились із характеристиками мовлення та вчилися визначати ефективність його звучання.

Завдання 2. Прослухайте один і той самий уривок іноземною мовою у двох варіаціях. Поясніть, чим вони відрізняються, який з них легший для сприйняття, і чому.

Перший уривок студенти охарактеризували як монотонний та важкий для сприйняття через занадто швидкий темп, відсутність логічних пауз та наголосу. Крім того, було відмічено, що скрипучий низький тембр голосу викликав негативні емоції під час прослуховування.

Другий уривок студенти охарактеризували як мажорний та емоційний. Темп мовлення, паузи, фразовий та логічний наголос сприяли 100 %-му розумінню іншомовного висловлювання. Милозвучний голос викликав приємні емоції та бажання слухати.

Таким чином, студенти визначали роль мовленнєвих умінь у формуванні індивідуального стилю педагогічного спілкування вчителя іноземної мови.

Наступне завдання було спрямоване на вироблення індивідуального стилю мовлення.

Завдання 3. У три колонки написати англійською мовою якомога більше реплік, які означають похвалу (перша колонка), зауваження щодо дисципліни (друга колонка), найуживаніші слова на уроці англійської мови (третя колонка). Проговорити висловлювання різною інтонацією (з іронією, байдуже, доброзичливо, розлючено, роздратовано, радісно) і проаналізувати як від цього змінюється емоційне навантаження висловлювання.

До першої групи висловлювань студенти віднесли наступні: *It is a good idea!Excellent!Perfect! You're doing great! Keep it up!Well done!I like that! Very good!Good for you! That's right!*

При цьому майбутні вчителі зазначали, що якщо вимовляти ці слова з байдужістю, роздратованістю, на підвищеному тоні, висловлювання втрачають своє позитивне емоційне значення.

До другої групи були віднесені такі репліки: *Stop talking! Stop making a noise! Don't all speak at once! Quiet! What's wrong with you?* При цьому студенти відмічали, що дуже важливо вимовляти зазначені репліки чітко, лаконічно, сильним голосом. Учні відреагують на інтонацію вчителя, навіть не зрозумівши сказаного іноземною мовою.

До третьої групи висловлювань були включені наступні: *by the way, and so on and so forth, as I said before, I mean it, in other words, in short, to sum up.* Промовляючи ці висловлювання, студенти зазначали, що правильно підібрана інтонація, сила голосу, наголос можуть привернути увагу учнів, акцентувати важливі моменти тощо.

Наступний комплекс завдань був спрямований на розвиток мовленнєвих та немовленнєвих умінь, які сприяють прояву індивідуального стилю педагогічного спілкування.

Завдання 4. Гра «Повітряна куля»

Гра дає можливість подивитися, як студенти проявляють свою індивідуальність у кризовій, екстремальній ситуації, які мовні (вербальні) і немовні (невербальні) прийоми і засоби використовують для вирішення проблеми.

Члени команди (5-9 чол.) Повинні уявити собі, що летять на перевантаженій повітряній кулі. Група повинна вибрати, хто буде наступним, хто повинен покинути кошик без парашута.

Кожен учасник гри повинен пояснити англійською мовою, чому цим наступним не може бути він. Чи вважає людина, що без нього не виживе ніхто, або для того, щоб уникнути цієї долі, викликає до себе симпатію? Гра показує, до яких методів, прийомів і технік (особливо коли залишаються лише двоє гравців, а куля все ще перевантажена і для вищого блага хтось повинен пожертвувати собою) вдаються учасники взаємодії, щоб залишитися.

Виконуючи дане завдання навіть спокійні за своїм темпераментом студенти були емоційними у своїх висловлюваннях та жестикуляції, проявляли артистичні здібності. Студенти продемонстрували вміння управляти процесом іншомовного спілкування, надавати йому емоційного забарвлення за допомогою інтенсивності звучання, інтонації, наголосу тощо.

Наступне завдання спрямоване формування у студентів немовленнєвих умінь.

Завдання 5. Робота в парах для обговорення іноземною мовою цікавої для теми (на вибір). Зайняти фіксовану позу (наприклад, сидячи на стільці, руки на колінах) і не міняти її протягом 3-5 хв. розмови, не використовувати ніяких жестів. Потім зняти заборону і продовжити бесіду в нормальному режимі. Обмінятися враженнями. Подумати над питаннями: на чому найбільше фіксується увага: на змісті розмови, чи на утриманні пози; як міміка і жести допомагають висловити думки іноземною мовою.

Виконуючи цю вправу студенти визначали власні особливості невербальної комунікації та їх роль у формуванні індивідуального стилю педагогічного спілкування. Майбутні вчителі відзначали, що невербальна комунікація (жести, міміка, пантоміміка, зовнішній вигляд) допомагають виразити свою

індивідуальність, підсилюють зміст спілкування на уроці, роблять індивідуальний стиль спілкування вчителя яскравішим та виразнішим.

Більшість студентів відзначили, що говорити не використовуючи жести і міміку надзвичайно важко навіть рідною мовою. Використання невербальних засобів в процесі іншомовного спілкування іноді є способом розкриття значення слів для учнів, оскільки таким чином можна уникнути довгих пояснень як рідною мовою, так і мовою, що вивчається. Студенти обговорювали, які жести та міміку вони використовують для полегшення спілкування, наприклад англійською мовою: listen (слухайте) – рука прикладена до вуха; all repeat (всі повторюють) – жест рукою, який охоплює весь клас; get into pairs (працюйте в парах) – з'єднуються дві руки разом; pay attention (зупиніться/зверніть увагу) – піднімає руку або плескає долонями; wrong (невірно) – хитає головою або пальцем; try again (спробуй знову) – жест заохочення повторення дії.

В процесі виконання цього завдання ми ще раз акцентували увагу студентів на важливості кінетично-виражальних рухів учителя на уроці іноземної мови, які полегшують учням розуміння мови, що вивчається, утримують увагу учнів, забезпечують зворотній зв'язок.

Наступна вправа спрямована на розвиток культури мовлення майбутнього вчителя іноземної мови.

Завдання 6. Проаналізуйте, як часто ви використовуєте у своєму мовленні лайки, вульгаризми і слова-паразити? У вашому мовленні слова-паразити переважають, коли ви стоїте біля дошки? У міжособистісному спілкуванні? Чи влаштовує вас такий стиль комунікації? Чи можете ви це змінити, щоб стати успішним? Які слова-паразити Ви вживаєте у процесі іншомовного спілкування? Проаналізуйте причини вживання таких слів. Спробуйте записати своє мовлення на диктофон і порівняйте висловлювання рідною та іноземною мовою.

Виконуючи це завдання студенти визначали негативні прояви мовленнєвого аспекту в індивідуальному стилі спілкування вчителя. Слова-паразити, які вживають студенти у рідній та іноземній мові відрізняються. Слова-паразити типу "коротше", "тіпа", "як би", "як його", "ну" стали поганою звичкою для студентів, які можна

подолати лише шляхом внутрішньої самодисципліни та самоконтролю. В той же час, студенти зазначали, що коли говорять іноземною мовою, також вживають слова-паразити ("ok", "you know", "well", "like", "anyway"), особливо, коли хвилюються, утруднюються підшукати потрібне слово, поспішають висловити думку. Щоб позбутися цієї проблеми вони пропонували говорити повільніше, даючи самому собі час краще обдумати майбутню репліку, збагачувати словниковий запас, продумувати своє мовлення на уроці іноземної мови.

Виконання цього завдання допомогло студентам усвідомити, що шлях до чистоти мови полягає у розумінні своєї індивідуальності, відмові від шаблонних структур мовлення, здатності контролювати власну комунікацію.

Важливим проявом індивідуального стилю педагогічного спілкування є здатність вчителя до імпровізації. Правильна реакція вчителя під час педагогічної ситуації, нестандартність самовираження допомагає зняти нервові напруження, розв'язати конфлікт, досягти бажаних результатів спілкування, і визначає ефективність стилю комунікативної взаємодії. Тому ми розробили комплекс вправ, які спрямовані на розвиток у майбутніх учителів іноземної мови професійної, мовленнєвої, імпровізації.

Завдання 7. Спробуйте розв'язати наступні педагогічні ситуації. Спробуйте себе у ролі вчителя.

Ситуація 1. Організаційний момент уроку іноземної мови є дуже важливим етапом ефективної побудови заняття. Учні шостого класу прийшли на урок англійської після уроку фізкультури у дуже збудженому стані. Вчитель спочатку робить зауваження учням, потім замовкає, намагаючись так привернути увагу учнів, але це не допомагає. Як би ви вчинили на місці вчителя?

Ситуація 2. Інколи вчитель занадто емоційно реагує на порушення дисципліни на уроці. Педагог в черговий раз зробив зауваження учням на останній парті підвищеним тоном, на що отримав відповідь: "Спочатку нерви підлікуйте, а потім приходьте до нас". Як відреагувати вчителю у даній ситуації?

Ситуація 3. Вивчаючи тему "Одяг" на уроці англійської мови учні шостого класу дізнаються, що прізвище їхнього однокласника (Мантель) у перекладі з англійської

означає "кожух", що викликає голосний сміх у класі. Як варто відреагувати вчителю у даній ситуації.

Ситуація 4. На уроці англійської учень 11 класу відмовляється йти до дошки і відповідати на запитання мотивуючи це тим, що він вже обрав майбутню професію, і англійська йому в житті не знадобиться. Спробуйте на місці вчителя переконати школяра у зворотньому.

Ситуація 5. Під час уроку іноземної мови учень 5 класу голосно сміється з вимови своїх однокласників. Вчитель вимагає від учня вибачитись на англійській перед кожен учнем, якого він висміяв. Проте учень відмовляється виконати завдання. Спробуйте знайти вихід із даної ситуації.

Ситуація 6. Молодий вчитель англійської мови прийшов у 10 клас. Попередній вчитель вийшов на пенсію. На уроці вчитель помічає, що всі учні неправильно вживають конструкції з дієсловом у пасивному стані. Педагог починає пояснювати учням їх помилку, на що чує зауваження: "А нас так дев'ять років учили. Чому раптом ми повинні перевчатись?" Якою була б ваша відповідь на місці учителя?

Особливість цього завдання полягала в тому, що студенти не мали часу на роздуми і повинні були реагувати миттєво, що наблизило процес комунікативної взаємодії до ситуації реального педагогічного спілкування. Учасники групи оцінювали один одного за такими критеріями: ефективність педагогічного рішення, як проявилась індивідуальність вчителя, чим визначається переконливість мовлення (доречність, лексичне багатство, інтонація, тон педагогічного звернення, експресивність міміки та жестів тощо).

Не всі студенти демонстрували високорозвинені мовленнєві уміння з метою вплинути на свідомість та почуття учнів. Проте, виконуючи це завдання, майбутні вчителі проявили свої особистісні якості: почуття гумору, терплячість, доброзичливість, винахідливість, чим компенсували недостатню розвиненість комунікативних умінь.

Наприклад, розв'язуючи ситуацію 3 студентка Марина К. застосувала прийоми залучення учнів до цікавої діяльності та позитивного прикладу. Вона розповіла учням про історію походження прізвищ: "Перші єврейські прізвища в Німеччині

давали дуже небагатьом євреям, в основному, мудрецьям, знавцям або дуже багатим і відомим людям. Більшість таких прізвищ були дані за назвою місця проживання. Прізвищем могло стати назва професії, епітет, що описує зовнішність. Таким чином, мірошник міг отримати прізвище "Мюллер" (мірошник), а його син - інше прізвище, наприклад, "Кляйн" (маленький). Прізвище "Мантель" мали дуже багато відомих людей: письменник, художник, музикант". Зацікавивши учнів студентка запропонувала їм відшукати інформацію про історію походження свого прізвища та розповісти та розповісти класу.

Розв'язуючи педагогічну ситуацію студентка проявила свою ерудицію, що допомогло їй привернути увагу учнів до нової інформації. Майбутній вчитель продемонстрував такі якості, як толерантність, педагогічний такт, гуманність. Мовлення студентки відзначалось лексичним багатством, спокійним тоном педагогічного звернення, чіткістю та логічністю, що мало позитивний та переконливий вплив на учнів.

Наступне завдання передбачало прояв студентом усіх характеристик індивідуального стилю педагогічного спілкування.

Завдання 8. Підготуйте публічний виступ іноземною мовою на цікаву тему, який буде записаний на відеокамеру. Перегляньте відеозапис власного виступу та проаналізуйте його.

Учасники оцінювали публічний виступ один одного та самих себе за наступними критеріями: зовнішній вигляд, мовлення (тембр, милозвучність, вимова, грамотність), експресивно-мімічні засоби спілкування (вираз обличчя, контакт очей), мова жестів (доречність, емоційність, поза, пластика тощо), проявлені здібності та якості.

Виконуючи це завдання студенти продемонстрували свою здатність враховувати індивідуальні особливості свого характеру та темпераменту, опиралися на свої позитивні сторони.

Наприклад, студентка Богдана С. захоплювалась хореографією і підготувала доповідь на тему "Modern dancing styles" ("Сучасні танцювальні стилі"). Вибір теми і спосіб презентації виступу відповідав особливостям студентки: запальний

темперамент, енергійність, надмірна емоційність. Студентка має певні проблеми із дикцією та артикуляцією в процесі іншомовного спілкування, часто говорить надто швидко і недостатньо чітко. Щоб полегшити сприйняття та розуміння іншомовного матеріалу, майбутній вчитель демонстрував танцювальні рухи розповідаючи про кожен новий стиль. Студентка залучила учасників групи до повторення цих рухів за нею, чим змогла створити радісну, ненапружену атмосферу, налагодити контакт з усіма учасниками спілкування.

В процесі аналізу даного публічного виступу учасники відмітили, що студентка Богдана С вразила їх своєю сміливістю і щирістю. Ми відмітили творчий підхід студентки до організації виступу.

Переглядаючи відеозапис із своїм виступом, студентка відмітила, що їй варто прагнути бути менш схвильованою та емоційною, працювати над вдосконаленням комунікативних умінь, особливо артикуляцією.

Інший студент Дмитро М., навпаки вирізнявся скутістю та сором'язливістю, тихим голосом та напруженим виразом обличчя. Проте володів розвиненим інтелектом та гарною, чіткою вимовою. Ми запропонували йому обрати цікаву тему для публічного виступу з елементами гумору.

Студент обрав тему "Men and women – stereotypes in modern society" ("Чоловіки і жінки – стереотипи в сучасному суспільстві"). З метою компенсувати недостатність експресії у своєму виступі студент підібрав цікаві ілюстрації з теми з елементами гумору. Таким чином характерним проявом індивідуального стилю педагогічного спілкування студента було грамотне мовлення, чітка дикція, мелодійний тембр, а наочні засоби слугували для підкріплення емоційного аспекту виступу.

Аналізуючи виступ, студенти відмітили привабливий зовнішній вигляд майбутнього вчителя, приємний голос та гарну вимову. Проте зазначали, що студент часто опускав очі, не підтримував контакт з аудиторією, часто міняв позу: ходив туди-сюди, сідав і вставав, чим виказував свою знервованість. Проте цікава тема доповіді та вдало підібрані ілюстрації зацікавили глядачів і справили гарне загальне враження.

Таким чином, під час тренінгу майбутні вчителі іноземної мови вчилися співвідносити індивідуально-типологічні особливості із завданнями та метою педагогічного спілкування, проявляли свої позитивні риси характеру та здібності, аналізували власний стиль педагогічного спілкування та пропонували шляхи його вдосконалення.

На основному етапі формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови передбачено педагогічну практику окр "бакалавр". В організаційний період практики студенти знайомились із колективом класу та вчителями, аналізували прояви індивідуального стилю педагогічного спілкування учителя, звертали увагу на специфіку організації педагогічного спілкування на уроці іноземної мови.

Під час основного періоду практики студенти моделювали та самостійно проводили навчальні заняття та фрагменти виховних заходів.

Завершальний період практики передбачав самооцінку та експертну оцінку індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови.

Під час аналізу уроків іноземної мови, за якими спостерігали студенти, майбутні вчителі зазначали, чи користується педагог на уроці репліками ввічливості, схвальними відгуками мовленнєвими стереотипами; як дотримується вчитель логіки іншомовного спілкування з учнями, уникаючи неоднозначності та непорозуміння; чи ефективно прогнозує можливі труднощі сприйняття іншомовного матеріалу (мовленнєві, лінгвокраїнознавчі); як вдається вчителю на уроці максимально наблизити навчальний процес до ситуації реального іншомовного спілкування; чи намагається вчитель мовленнєвими та немовленнєвими засобами (жести, міміка) домогтися більшого розуміння учнями змісту навчального матеріалу; як вміє регулювати інтенсивність і спрямованість спілкування; чи вдається вчителю уникати конфліктні ситуації на уроці, підтримувати сприятливу робочу атмосферу на уроці.

Під час цього виду практики студенти безпосередньо виробляли свій стиль педагогічного спілкування. Адже вони самостійно проводили уроки іноземної мови,

де вперше випробовували себе у ролі вчителя у реальній ситуації педагогічного спілкування.

Важливим етапом роботи було проведення консультацій, настанов щодо домінантних індивідуальних ознак у студентів, які можуть забезпечити успіх, та показали способи їх реалізації у практичній діяльності. На прикладі відеоситуацій ми демонстрували, які прояви стилю спілкування вчителя є найяскравішими та забезпечують його своєрідність, як можна проявити власний творчий потенціал на уроці, як вчитель керує емоційним станом тощо.

Перед початком практики нами було проведено діагностику самооцінки студентів, де визначено такі аспекти: які уміння педагогічного спілкування розвинені найкраще; які здібності, якості та особистісні риси студента можуть забезпечити ефективне спілкування на уроці; впевненість студента у власних комунікативних можливостях; очікування студентів від педагогічної практики та наявні страхи та переживання перед взаємодією з дітьми; прагнення до гармонії в емоційно-почуттєвій сфері в процесі формування індивідуального стилю педагогічного спілкування.

Результати діагностики показали, що в основі формування індивідуального стилю педагогічного спілкування більшість студентів лежить прагнення до вдосконалення комунікативної техніки, до реалізації особистісного потенціалу, до максимального використання власних індивідуально-типологічних особливостей. 75 % студентів демонстрували направленість на самовдосконалення індивідуального стилю педагогічного спілкування та впевненість у своїх комунікативних можливостях. 50 % майбутніх учителів змогли чітко сформулювати як застосувати наявні знання про стиль педагогічного спілкування у взаємозв'язку з власним особистісним потенціалом.

Наприклад, студент Ігор В. зазначав: "За своїм характером та темпераментом я флегматик, говорю спокійно та без особливих емоцій, часто відчуваюсь скутим та сором'язливим. Мені потрібно працювати над тим, щоб спілкування на уроці іноземної мови було цікавим та жвавим. З цією метою буду використовувати на уроці різні форми та режими роботи, ігрові види діяльності,

підбирати цікаві теми для обговорення, щоб надавати учням ініціативу у спілкуванні. Вірю, що моя ерудиція, чітка дикція та гарна вимова компенсують недостатність експресії в процесі спілкування. Крім того, намагатимусь уникати стереотипів у процесі спілкування з дітьми, намагатимусь бути тактовним, справедливим та справедливим. В процесі пред'явлення нового матеріалу на уроці намагатимусь якомога частіше проявляти свої художні здібності, так як гарно малюю. Думаю, це приверне увагу дітей та викличе у них інтерес".

Таким чином, студенти зазначали які позитивні якості допомагають організувати успішне спілкування з учнями (почуття гумору, терпіння, емпатія, артистичність, доброзичливість), а які, навпаки заважають цьому (скутість, страх, невпевненість, дратівливість, надмірна емоційність).

Ми акцентували увагу студентів на таких особливостях спілкування, як організація комунікативної взаємодії на початку уроку, встановлення взаємодії та емоційного контакту у взаємодії вчитель-учень,

Ми обговорювали різні прийоми самопрезентації вчителя, а саме: публічний виступ, майстер-клас, відеопрезентація, пред'явлення портфоліо.

Увага студентів зверталась на техніку швидкого включення у взаємодію, прояв ініціативи вчителя, динамічність впливу на учнів. Студенти називали такі методи впливу на учнів як комунікативна атака, досягнення співпричетності, введення особистісних аспектів у спілкування тощо.

Ми зазначали, що важливо оперативно переходити від організаційного моменту до особистісного спілкування, формулювати запитання та завдання таким чином, щоб проблема була учням близькою та цікавою. Студенти, в свою чергу говорили про необхідність встановлення доброзичливої та дружельюбної атмосфери на уроці, якої можна досягти вербальними та невербальними засобами комунікації.

Наступним етапом було самостійне проведення студентами серії уроків англійської та німецької мов у 5-9-х класах у школі.

Наприклад студентка Лариса М. проводила комбінований урок у 8-му класі на тему "My family and friends" ("Моя сім'я та друзі").

Особливості характеру та темпераменту студентки відзначались надмірною емоційністю, що проявляється у міміці та жестах, а також у занадто швидкому темпі мовлення. Майбутній вчитель усвідомлював свою схильність до знервованості та надмірного хвилювання перед аудиторією, передбачив, що учням важко буде сприймати швидке та плутане мовлення вчителя. Тому самопрезентація студентки здійснювалась у формі зворушливого відеофільму про її сім'ю, що перегукувалась із темою заняття. Введення особистісного аспекту у процес спілкування з учнями дозволило сконцентрувати увагу учнів на особистості вчителя та з перших хвилин уроку сприяло включенню учнів у процес педагогічного спілкування. Крім того, даний прийом сприяв створенню відповідної емоційної атмосфери на уроці.

Проте знаючи про свою надмірну емоційність та холеричний тип темпераменту та гарні організаторські здібності студентка спланувала урок таким чином, щоб надати учням максимальну ініціативу у спілкуванні.

Наприклад, вона зуміла оперативно перейти від організаційного моменту до особистісного спілкування та надати ініціативу учням за допомогою методів "мозковий штурм" та "мікрофон". З цією метою для кожного учня на парті був підготовлений конверт, а на дошці висів плакат із фразою "The most important things in my life are ...". Коли всі учні записали свій варіант продовження речення, виймали картки із конверта і знайомились із запропонованими ідеями. Цей прийом дав можливість кожному учню щось швидко сказати по черзі, відповідаючи на запитання або висловлюючи свою думку чи позицію. Таким чином відбулось особистісне входження учнів у процес спілкування, адже вони описували власний досвід і обговорювали проблеми, які їм близькі.

Організаторські здібності студентки проявились також під час пред'явлення нової лексики з теми. Майбутній вчитель чітко формулював завдання та розподіляв обов'язки. Наприклад, учні працювали у групах з опорою на робочі картки, лідер групи повинен був навчити всіх учнів своєї групи і за командою по часовій стрілці перейти в іншу групу. Таким чином за 15 хвилин всі групи учнів ознайомились зі всіма словами.

Студентка формулювала завдання таким чином, щоб це стосувалось учнів, з цією метою класу була запропонована гра "Happiness tree" ("Дерево щастя"). Учні вписували у листочки намальованого дерева складові свого щастя: сім'я, здоров'я, дружба, взаєморозуміння з батьками тощо.

Лариса М. наводила цікаві приклади з власного життя, розповідала про свої проблеми з батьками та про сімейні традиції, що забезпечило зв'язок між вчителем та учнями, психологічну співпричетність учнів до проблеми, що обговорювалась.

Варто відмітити, що студентці вдалось сформулювати в учнів потребу у взаємодії з учителем. Велику роль у цьому відіграли гарний зовнішній вигляд майбутнього вчителя, доброзичливість, активність, енергійність, велика кількість позитивно-схвальних реплік. Такі прояви компенсували хвилювання та надмірну емоційність майбутнього вчителя.

Студентка з перших хвилин заволоділа увагою учнів та постійно підтримувала зворотній зв'язок. Дотримання чіткого плану уроку, наявність творчих завдань, зв'язок навчання з життям, дотримання основних принципів дидактики, відповідність обраних методів цілям уроку, їх різноманітність – все це забезпечило ефективне іншомовне спілкування вчителя та учнів.

Більшість студентів успішно справились із поставленим завданням: проявити позитивні доміанти стилю свого спілкування.

Презентуючи себе студенти демонстрували грамотне мовлення, прийом привертання уваги учнів (вражаючі факти, відомі цитати, показ якогось предмету). Деякі студенти творчо підійшли до даного етапу педагогічного спілкування та демонстрували власні таланти.

Як свідчать наші спостереження, студенти експериментальних груп проявили оптимальний рівень сформованості навичок організування, управління і контролю під час уроку іноземної мови, дотримувались принципів діалогічності, креативності, етичності, комунікативності практичної направленості, використовували різноманітні види діяльності. З метою фасилітації процесу іншомовного спілкування майбутні вчителі часто використовували фатичні емотиви типу: "Have a nice/good day/weekend", "How are you?" "How is everything with you?" "How is life treating you?"

"How doing?" "Relax", "Take care", "Take it easy". Студенти звертались до своїх учнів на ім'я, навіть в офіційній обстановці і нерідко в димінутивній форм (July, Ann, Max), надзвичайно часто повторювали "Sorry", "Thankyou!".

Суттєвою відмінністю у проявах індивідуального стилю педагогічного спілкування студенті експериментальних груп, на відміну, від контрольних, був відхід від негативних стереотипів у педагогічному спілкуванні.

Наприклад, коли учень демонстрував відсутність інтересу до уроку іноземної мови, мотивуючи це тим, що англійська йому непотрібна, студент пропонував комунікативну ситуацію, яка близька школяру. У подібних ситуаціях реакція студентів була наступною:

"а ти любиш грати в комп'ютерні ігри? А ти знаєш, що знання англійської значно розширяють твої можливості"

"думаєш, тобі не потрібна англійська?! Ти ж мрієш подорожувати світом. Як ти будеш почувати себе, коли не зможеш висловити елементарні речі в іншій країні?"

"я чую, що ти на перервах постійно слухаєш пісні англійською мовою. Невже тобі не хочеться знати, про що вони. Давай хоч одну твою улюблену пісню разом перекладемо!"

Таким чином студенти демонстрували активно-позитивне ставлення до дитини, намагались переключити її увагу на близьку та цікаву тему.

Студенти також самостійно аналізували уроки іноземної мови, які вони провели у школі. Вони звертали особливу увагу на те, як їх сприйняли діти у класі (тепло, неприязно, з байдужістю); чому виникли труднощі при організації спілкування на іноземній мові (чому діти їх не розуміли); чи вдавалось підтримувати дисципліну на протязі всього уроку.

Як зазначали майбутні вчителі найважче було правильно спланувати час та завдання на уроці, а також підтримувати активність учнів в іншомовному спілкуванні.

Як негативні якості, які перешкоджали ефективному спілкуванню з дітьми студенти зазначали скутість, страх, невпевненість, надмірна емоційність. Серед

найбільш згадуваних позитивних рис, які допомогли організувати спілкування з учнями, були зазначені почуття гумору, терпіння, емпатія, артистичність, доброзичливість.

Варто зазначити, що студенти вели відеоспостереження уроків, що дало можливість більш детально продемонструвати успіхи і недоліки під час аналізу уроків.

Спостерігаючи за собою зі сторони студенти в основному відмічали непотрібні жести, які можуть дратувати аудиторію, і яких варто позбутись. Багато студентів зізнались, що до перегляду відеозапису не помічали за собою, що вони постійно труть лоба, барабаняють пальцями по столу, смикають ручку, говорять з опущеними повіками тощо. Це саме стосувалось і "звуків-паразитів": "е-е-е ...", "mmm-м-м" та ін..

Прояви їхнього стилю спілкування оцінювали як самі студенти, так і експерти (дод. 3).

Самоаналіз студентів індивідуального стилю педагогічного спілкування на уроці іноземної мови характеризувався самокритичністю та об'єктивністю оцінки власних недоліків та переваг в процесі комунікації. Як свідчать результати самоаналізу 86% студентів відчували позитивні емоції та переживання під час та після проведення уроку іноземної мови, і лише 14 % студентів відчували страх, невпевненість в собі та сором'язливість. 59% студентів були задоволені результатами своєї діяльності на уроці і стверджували, що усвідомили особистісну стратегію педагогічної взаємодії. 11% майбутніх вчителів визначили обрану стратегію педагогічного спілкування як невдалу. 30% студентів не впевнені чи їхній стиль спілкування з учнями на уроці був ефективним.

Крім того, за результатами самооцінки майбутніми вчителями ефективності індивідуального стилю педагогічного спілкування на уроці іноземної мови студенти експериментальних груп чітко визначали свої помилки щодо організації спілкування та особистісних проявів, що свідчить про високий рівень розвитку їхніх рефлексивних умінь та здібностей. Серед найтиповіших помилок, які студенти зазначили в процесі самоаналізу проведеного ними уроку іноземної мови були:

недостатня діалогічність спілкування на уроці, велика частка рідної мови, відсутність уміння подолати психологічні бар'єри учнів при спілкуванні з учителем, нездатність залучити всіх учнів до міжособистісного іншомовного спілкування. При цьому, студенти контрольних груп не зазначили жодної подібної помилки.

Як свідчать результати експертної оцінки індивідуальний стиль педагогічного спілкування студентів інституту іноземних мов в обох групах характеризується своєю комунікативною доцільністю. Проте, як зазначили експерти, які оцінювали рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування в обох групах, студенти експериментальної групи мали більш яскраво виражену, творчу індивідуальну мовну манеру, проявляли менше негативних емоційних переживань на уроці, таких як страх, нервовість, нестриманість, дратівливість.

По завершенню педагогічної практики нами було здійснено діагностику рівня сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування студентів 4-го курсу інституту іноземних мов.

Як свідчать результати наведені у таблиці 3.3, рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування студентів експериментальних груп значно вищий за усіма показниками ніж у контрольних групах.

Таблиця 3.3

Групи	Критерії сформованості	Рівні сформованості (кількість респондентів у %)			
		Високий (творчий)	Середній (гнучкий)	Нижче за середній (формальний)	Низький (інертний)
Контрольна	1. Мотиваційний	8	18,6	27,3	46,1
	2. Когнітивний	0,4	5,2	45	49,4
	3. Діяльнісний	2,5	11,9	32	54,6
	4. Емоційно-вольовий	7,7	23,3	42,6	26,4
Середній бал по всім параметрам		4,6	14,7	36,7	44

Експери- ментальна	1. Мотиваційний	10,5	19,5	30,9	39,1
	2. Когнітивний	4,9	12,6	54	28,5
	3. Діяльнісний	6,2	16,6	32	45,2
	4. Емоційно- вольовий	10,4	29	45,8	14,8
Середній бал по всім параметрам		8	19,4	40,7	31,9

При цьому $p \leq 0,05$, що підтверджує достовірність отриманих даних.

Контрольно-регулювального етап експериментальної роботи зі студентами інституту іноземних мов охоплював педагогічну практику ОКР «Спеціаліст». Метою даного етапу є усвідомлення та прийняття студентом індивідуального стилю педагогічного спілкування як професійно значущої якості. Нашим головним завданням було розвивати у студентів уміння рефлексивного аналізу уроків іноземної мови на старшому ступені загальноосвітньої школи. У процесі роботи зі студентами використовувались такі форми та методи навчання: проблемно-пошуковий, консультативно-корегувальний, метод комп'ютерної діагностики, метод експертної оцінки.

В процесі зазначеного виду педагогічної практики студенти проводять уроки іноземної мови на старшому ступені загальноосвітньої школи, розвивають творчу ініціативу, реалізують особистісний творчий потенціал, усвідомлюють необхідність розвитку дослідницьких умінь у конкретній професійній діяльності, – все це повною мірою сприяє формуванню індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя та створює умови для його вдосконалення.

Студенти отримали завдання самостійно спланувати серію уроків та виховний захід у старшій школі з урахуванням індивідуального стилю педагогічного спілкування. Майбутні вчителі отримали наступні завдання:

Завдання 1. Підготуйте серію уроків для учнів старших класів, керуючись наступними принципами: вибір теми, яка цікава та близька учням; нешаблонний початок уроку, попередження можливих труднощів іншомовного спілкування (мовного, лінгвокраїнознавчого характеру); надання максимум ініціативи спілкування учням, використання автентичного прийому у спілкуванні,

Більшість студентів успішно справилась у ролі вчителя на уроці іноземної мови. Учасники експериментальних груп, на відміну від студентів контрольної групи вирізнялись творчим підходом до організації спілкування на уроці.

Студенти використовували методи та засоби, які сприяли нешаблонному початку уроку: міняли учнів місцями для організації бесіди; роздавали журнали, картки, ілюстрації, фотографії, які відповідали тематиці уроку; використовували музичний супровід чи уривки із відеофільмів тощо.

Важливим позитивним зрушенням на даному етапі педагогічної практики стало вдосконалення умінь майбутніх учителів прогнозувати відгук учня на свій стиль спілкування. Наприклад, студенти експериментальних груп звертались до учнів у наступній формі: "якщо не готовий, спробуй вивчити ці слова зараз. У тебе ж така чудова пам'ять", "спробуємо ще раз, у вас дуже добре виходить", "у вас сьогодні стільки енергії і гарний настрій. Давайте заспіваємо пісню англійською мовою!". В той час у подібних педагогічних ситуаціях студенти контрольних груп вживали фрази типу: "не вивчив, значить двійка", "чому ви не можете це зробити, це ж так легко", "а ну заспокойтесь, а то я вас оцінками заспокою".

Студенти контрольних груп зосереджували свою увагу на методичному аспекті уроку, а не на способі та формі подачі матеріалу, в той час як студенти експериментальних груп зосереджувались на комунікативному аспекті уроку, звертаючи особливу увагу на грамотність та культуру мовлення, доцільність експресивних засобів спілкування.

Суттєвою відмінністю було й те, що студенти експериментальних груп використовували тактику акцентування уваги на своїх перевагах, демонстрували власні здібності та таланти, завдяки чому кожен майбутній вчитель був неординарним та своєрідним.

Якщо студент знав, що має проблеми з чіткістю мовлення, з вимовою, він робив акцент на цікавій темі уроку, застосовував прийоми надання ініціативи спілкування учням, активно використовував засоби наочності.

Студенти з гарними організаторськими чи акторськими здібностями активно використовували на уроці навчальні ігри, мозковий штурм, метод проектів, організовували урок-спектакль тощо.

Спокійні за своїм темпераментом студенти робили акцент на свої мовленнєві уміння чи ерудованість, активно використовували прийом автентичного спілкування. Щоб викликати в учнів інтерес до такого спілкування студенти підбирали цікаві та близькі школярам теми для обговорення (“American Beliefs and Values”, “On Marriage”, “House and Home”, “British and American Food”, "Being yourself" “Giving to Charity”, “Teenage Rebellion”, “Presentations and Negotiations”), залучали їх до культури повсякденного спілкування, норм комунікативної поведінки, різних стилів життя в країні, мова якої вивчається. Такі теми для обговорення та творчі завдання до них дозволили не лише залучити учнів до живої дискусії, а й більше дізнатися про них, про їхню систему цінностей, життєві орієнтири, мрії та прагнення, тим самим ввести у процес спілкування особистісні аспекти.

Студенти експериментальних груп намагались уникати шаблонного проведення уроку. Якщо студент мав, наприклад, художні здібності, він малював на дошці, залучав учнів до оформлення плакатів, ілюстрацій до нової теми, чим привертая увагу дітей та надавав спілкуванню позитивне емоційне забарвлення.

Таким чином, педагогічне спілкування на уроках, які проводили студенти експериментальних груп, відзначались емоційною привабливістю, особистісною значущістю, розкутістю, відходом від стереотипів у взаємодії учитель – учень. Студентам вдалося проявити свій особистісний потенціал, організувати взаємодію з учнями відповідно до свого темпераменту та характеру, і в той же час ефективно та цікаво для дітей.

Наступне завдання передбачало формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя у процесі виховної діяльності засобами іноземної мови.

Завдання 2. Організуйте для учнів старших класів позакласну роботу у формі предметного тижня ("Тиждень англійської мови"). Намагайтесь здійснити особистісно орієнтований підхід до навчання і виховання учнів, коли враховуються його потреби, можливості й схильності, намагайтесь розкрити творчі здібності учнів з різним рівнем підготовки.

Проведення предметного тижня, зокрема з англійської мови, дало студентам можливість розкрити власні інтелектуальні, мовленнєві та творчі здібності, проявити себе у різних ситуаціях та ролях, краще пізнати учнів, вмотивувати їх вивчати іноземну мову, долучити до активної співпраці.

Запропоновані студентами розробки до предметного тижня демонстрували те, наскільки майбутній вчитель усвідомив позитивні доміанти свого стилю спілкування та навчився їх проявляти.

Художні, акторські, інтелектуальні, організаторські здібності та особистісні вподобання студентів проявились у таких формах роботи: конкурс тематичних газет; конкурс кросвордів та пазлів "English speaking countries in questions and puzzles"; виховний захід "Autumn Party"; розважально-пізнавальна гра "Travelling to England and the USA"; брейн-ринг "What? Where? When?"; "English around Us"(відеожурнал); тематична вечірка "English cafe" та ін..

Наприклад, студент Андрій К. організував для учнів 10-го класу конкурс КВК "The Club of Cheerful Ladies and Fellows". З метою зацікавити учнів студент запропонував їм альтернативну форму перевірки засвоєного матеріалу а саме гру в КВК замість звичайної контрольної роботи. Майбутній вчитель чітко розподілив обов'язки для сильних та слабких учнів (лінгвісти, режисери, костюмери, автори сценарію, актори, коментатори, пантоміми тощо), щоб кожен мав можливість взяти участь у заході. Також чітко були окреслені критерії оцінювання заходу журі: володіння іноземною мовою, гумор, зовнішній вигляд та акторська майстерність, відповідність темі виступу, технічне та дизайнерське оформлення. Таким чином

індивідуальність студента проявилась вже на етапі налагодження контакту з дітьми та під час організації впливу на них. Експресивним мовленням, жестами, позитивними емоціями майбутній вчитель демонстрував учням власну захопленість даним видом діяльності, став рівноправним учасником заходу, проявив свої професійні та особистісні якості: почуття гумору, організаторські та інтелектуальні здібності, музичний та акторський талант, винахідливість, спостережливість, педагогічна інтуїція.

Яскравим проявом індивідуальності студента була здатність до педагогічної імпровізації, несподіваних педагогічних рішень. Андрій К. вдало поєднував педагогічне керівництво та здатність яскраво та переконливо виражати свої емоції та ставлення до дітей та спільної з ними діяльності. Студент відчував, коли потрібно допомогти учневі, коли надати йому ініціативу, коли варто підвищити голос, коли необхідно розрядити атмосферу жартом чи. Незважаючи на складність підготовки до подібного позакласного заходу, студенту вдалося зробити процес спілкування з дітьми ненав'язливим та привабливим з елементами спільної творчості, здійснювати індивідуальний підхід у виборі системи комунікативних операцій і прийомів, лінгвістичних особливостей спілкування.

Варто відмітити, що студент Андрій К. не вирізнявся високим рівнем володіння методичними вміннями та не був обізнаний із технологіями виховання на належному рівні. Його запальний характер та темперамент, нетерплячість, надмірна емоційність часто заважали йому налагодити ефективне спілкування на уроці іноземної мови. Проте на даному етапі педагогічної практики йому вдалося обрати таку форму роботи з дітьми, де проявилися його найкращі якості: сміливість, оригінальність, нетрадиційність мислення. І саме те, що учні прийняли студента як яскраву, неповторну особистість визначило ефективність педагогічного спілкування в процесі підготовки до позакласного заходу з іноземної мови.

Використання таких творчих завдань допомогло майбутнім учителям створити у школярів позитивну мотивацію до вивчення англійської мови; повторити та закріпити вивчений матеріал; вчити дітей колективній діяльності, співпраці. У свою чергу студенти в процесі організації заходу мали нагоду максимально проявити свій

особистісний та творчий потенціал, організаційні та комунікативні уміння, індивідуально підійти до вибору завдання для кожного учня.

По завершенню педагогічної практики студенти самостійно аналізували свій стиль педагогічного спілкування і порівнювали власне бачення з експертною оцінкою, результати якої були представлені у групі "Педагогічна практика. Проблеми та рішення" у соціальній мережі "Вконтакті".

За допомогою програми-тренажеру була проведена остаточна діагностика сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови за розробленими критеріями, здійснено порівняльний аналіз попередніх та нових результатів.

На даному етапі діагностики студенти аналізували, на скільки вони спромоглися керувати власним робочим самопочуттям, своїми емоціями, чи вдавалось їм не дратуватися від нескінченних помилок учнів в процесі іншомовного спілкування та проявляти терпіння і оптимізм, здатність не виявляти скептицизм і розчарування.

Експерти визначали тон спілкування майбутнього вчителя з учнями (доброзичливий, зацікавлений, дратівливий, заохочувальний, дратівливий тощо); аналізували, як студент виражає свою індивідуальність в процесі налагодження контакту з дітьми; визначали його характерні індивідуальні неповторні жести, міміку, пантоміміку; здатність до педагогічної імпровізації, несподіваних педагогічних рішень; індивідуальний підхід майбутнього вчителя у виборі системи комунікативних операцій і прийомів, лінгвістичних особливостей спілкування; його здатність контролювати і регулювати своє самопочуття, свій емоційний стан.

По завершенню практики студенти разом з викладачами кафедри та експертами обговорювали свої враження, досягнення, помилки та найцікавіші випадки зі шкільного життя.

Під час групової дискусії з приводу формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови ми обговорити зі студентами наступні пункти: труднощі та психологічні бар'єри педагогічного спілкування на уроці іноземної мови, емоційні переживання студентів та їхні прояви

в процесі комунікативної взаємодії з учнями, ситуації успіху та моменти розчарування в процесі педагогічної практики, роль та вплив педагогічної підтримки студентів в процесі практики, переваги та недоліки програми-тренажеру для формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови. Зокрема студенти визначили труднощі та недоліки свого стилю спілкування у наступному порядку: надмірні переживання у процесі комунікативної взаємодії; недостатнє володіння перцептивними, рефлексивними та організаторськими вміннями педагогічного спілкування; несформованість таких професійних якостей як емоційна стійкість та вимогливість.

Ефективність формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови забезпечувалась поетапністю розв'язання поставлених завдань.

З кожним наступним етапом формування індивідуального стилю педагогічного спілкування зростала активність студента. Якщо на ознайомчому етапі студент лише слухав, спостерігав та чітко виконував конкретні завдання репродуктивного характеру, то на основному етапі він продемонстрував високу активність при виконанні завдань творчого та дослідницького характеру. Студенти чітко усвідомлювали зміст завдань, алгоритм дій, шляхи виконання цих дій, методи самоконтролю тощо.

Під час оцінювально-регулювального етапу майбутні вчителі самостійно визначали мету, завдання, зміст самовдосконалення свого стилю спілкування, способи досягнення мети, передбачали можливі труднощі організації педагогічного спілкування, переваги та недоліки свого індивідуального стилю, прогнозували подальші результати.

Про ефективність процесу формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови може свідчити аналіз узагальнених даних, отриманих в експериментальних і контрольних групах студентів п'ятого курсу по завершенню виробничої практики ОКР "спеціаліст" (табл.3.4).

Таблиця 3.4

Групи	Критерії сформованості	Рівні сформованості (кількість респондентів у %)			
		Оптимальний (творчий)	Середній (гнучкий)	Нижче за середній (формальний)	Низький (інертний)
Контрольна	1. Мотиваційний	7,7	19,1	32,6	40,6
	2. Когнітивний	0,6	5,9	47,8	45,7
	3. Діяльнісний	3	11,6	34,5	50,9
	4. Емоційно-вольовий	9,6	29,4	45	16
Середній бал по всім параметрам		5,2	16,5	39,9	38,4

Продовження табл. 3.4

Експериментальна	1. Мотиваційний	16,8	28,8	37,3	17,1
	2. Когнітивний	5,6	14,4	55,9	24,1
	3. Діяльнісний	8,1	18,8	40,6	32,5
	4. Емоційно-вольовий	12,1	30,2	48,1	9,6
Середній бал по всім параметрам		10,7	23	45,5	20,8

Можемо зробити статистично обґрунтований висновок, що рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування студентів 5 курсу в експериментальній групі вищий ніж у контрольній при рівні значимості 0,05.

Як свідчать результати діагностики, динаміка переходу з одного рівня на інший в експериментальній групі значно краща, ніж у контрольній. Якщо в контрольній групі нараховується 21,7 % студентів з високим та середнім рівнем

сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування, то в експериментальній групі таких студентів 33,7 %.

Як виявилось, після проведеного експерименту 41,4% студентів експериментальних груп змінили своє ставлення до формування індивідуального стилю педагогічного спілкування (дод. Л) на позитивне, у контрольних групах ця цифра становить 9,7%.

3.2. Результати експериментальної роботи

Дослідно-експериментальна робота, що проводилась з метою формування індивідуального стилю педагогічного спілкування студентів, що навчаються за напрямом підготовки «Філологія. Мова і література (англійська)», показала певні зміни сформованості досліджуваного феномену. Так, зменшилась кількість студентів з низьким та середнім рівнями сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування. За підсумками формувального експерименту, на низькому рівні було 20,8 %, на рівні нижче середнього 45,5, на середньому 23%, на високому 10,7. Одночасно у контрольних групах ці рівні склали відповідно: на низькому 38,4, на рівні нижче за середній 39,9, на середньому 16,5, на високому 5,2

Ефективність змін у рівнях сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови відбулася завдяки організованій та цілеспрямованій діяльності, що забезпечувалась такими педагогічними умовами:

- забезпечення реалізації особистісного потенціалу майбутнього вчителя іноземної мови в процесі педагогічної практики;
- врахування особливостей педагогічного спілкування в процесі навчання іноземної мови.
- забезпечення психолого-педагогічної підтримки майбутніх учителів іноземної мови в процесі педагогічної практики;
- розвиток у майбутнього вчителя іноземної мови здатності до рефлексії індивідуального стилю педагогічного спілкування.

Ключове значення в отриманні даних результатів мало використання комп'ютерних технологій, зокрема програми – тренажеру "Твори себе сам" в процесі формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови

Сформованість індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови ми досліджували на мотиваційному, когнітивному, діяльнісному та емоційно-вольовому рівнях.

Обробка результатів діагностики рівня сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування здійснювалась за допомогою програм: ОСА for Windows, призначеної для статистичного аналізу результатів соціологічних і маркетингових опитувань; Statistica 6.0., що реалізує функції аналізу даних, управління даними, видобутку даних, візуалізації даних із залученням статистичних методів [28, с. 84]; Excel, що дає можливість створення електронних таблиць, обробки статистичних даних, створення діаграм, визначення вірогідності різниці за t-критерієм Ст'юдента, коефіцієнту кореляції, вірогідності коефіцієнту кореляції тощо.

Про ефективність розглянутої моделі формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови може свідчити аналіз узагальнених даних, отриманих в експериментальних і контрольних групах студентів з другого по п'ятий курс.

В першу чергу нами було визначено сформованість мотивів на розвиток індивідуального стилю педагогічного спілкування перед початком експерименту (дод. С.1, С.2). Показниками мотиваційного критерію були прагнення до вдосконалення комунікативної техніки; кількість позитивних установок на формування індивідуального стилю педагогічного спілкування; бажання реалізації особистісного потенціалу у професійній сфері; прагнення максимального використання власних індивідуально-типологічних особливостей в процесі налагодження взаємодії з учнями; надія на успіх і потреба в досягненні успіху у професійній сфері; ясність Я-концепції, позитивна установка по відношенню до

самого себе; направленість на самовдосконалення індивідуального стилю педагогічного спілкування.

Відповідно до отриманих результатів можна зробити висновок, що найнижчим показником за мотиваційним критерієм в обох групах є направленість на самовдосконалення індивідуального стилю педагогічного спілкування. Це свідчило про необхідність проведення настановної роботи щодо необхідності та важливості формування даного феномену. Найвищим показником за заданим критерієм є надія на успіх і потреба в досягненні успіху у професійній сфері, що свідчило про те, що студенти мали позитивні установки на педагогічне спілкування та не усвідомлювали усіх труднощів професійної комунікації.

Результати діагностики продемонстрували приблизно однаковий рівень сформованості мотивів на розвиток індивідуального стилю педагогічного спілкування у студентів обох груп (дод. С.3).

Згідно результатів діагностики рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування за когнітивним критерієм в експериментальній групі є дещо вищим за такими показниками як: здатність об'єктивно оцінювати ефективність формування свого індивідуального стилю педагогічного спілкування та усвідомлення своїх індивідуально-типологічних особливостей. За іншими показниками, такими як обізнаність студента в сутнісних характеристиках, структурі та функціях індивідуального стилю педагогічного спілкування, розуміння можливостей застосування наявних знань, їх інтерпретація у взаємозв'язку з власним особистісним потенціалом контрольна група дещо поступається експериментальній (дод. С.4, С.5). Як свідчать результати діагностики, загальний рівень сформованості індивідуального стилю спілкування майбутніх вчителів іноземної мови за когнітивним критерієм суттєво не відрізнявся (дод. С.6).

Відповідно до результатів діагностики сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування за діяльнісним критерієм, в обох групах переважав рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування, який визначається як нижче за середній (дод. С.9). Суттєвою відмінністю є те, що студенти контрольної групи значно вище оцінювали свою здатність використовувати арсенал

засобів навчального предмету для організації спілкування з учнями та рівень володіння уміннями педагогічного спілкування. Це свідчить про те, що студенти контрольної групи значно переоцінювали свої уміння педагогічного спілкування (дод. С.7, С.8). Рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування за діяльнісним критерієм у студентів обох груп виявився приблизно однаковий.

Оскільки на формування емоційно-вольового компоненту індивідуального стилю педагогічного спілкування впливають такі фактори як якість, полярність, активність, інтенсивність, тривалість емоцій та почуттів, цілеспрямованість, наполегливість та рішучість особистості, тобто такі індивідуально-типологічні характеристики, які важко виміряти об'єктивно, ми поклались на результати самооцінки студентом рівня сформованості даного феномену за емоційно-вольовим критерієм. Щоб допомогти студенту усвідомити де-які прояви своєї емоційно-вольової сфери ми запропонували такі методи діагностики як: методика оцінки емоційно-вольових якостей, тести на визначення сили волі, стресостійкості, рівня імпульсивності та тест Кеттелла. Результати діагностики за зазначеним критерієм засвідчили, що лише невелика кількість студентів усвідомлюють власні індивідуально-типологічні особливості, здатні керувати емоційними проявами. Лише третя частина майбутніх учителів розуміє, як можна використовувати емоції та експресію для організації ефективного педагогічного спілкування (дод С.10, С.11).

Як свідчать результати діагностики, рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування студентів до початку дослідно-експериментальної роботи за емоційно-вольовим критерієм в обох групах суттєво не відрізнявся (дод С.12).

Як свідчить порівняльний аналіз рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземних мов у контрольній та експериментальній групах є приблизно однаковим.

Ознайомчий етап формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови охоплював пропедевтичну практику студентів впродовж 2-го курсу.

По завершенню даного виду практики, в процесі якої зі студентами експериментальних груп проводилась робота відповідно до розробленої моделі формування індивідуального стилю педагогічного спілкування, було здійснено повторну діагностику рівня сформованості даного феномену.

Відповідно до її результатів ми спостерігаємо незначне підвищення рівня сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування за усіма критеріями в усіх групах. Проте в експериментальних групах динаміка зростання дещо краща, особливо за мотиваційним критерієм: на 0,4 % вище, ніж у контрольній групі (дод. С.13, С.14). Це свідчить про появу у студентів експериментальних груп внутрішньої мотивації формування індивідуального стилю педагогічного спілкування. Як ми бачимо з результатів діагностики, рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування після проходження студентами пропедевтичної практики в експериментальній групі дещо вищий, ніж у контрольній (дод. С.15).

Найменше зростання рівня сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування спостерігається за когнітивним критерієм (дод.С.16, С.17), що пояснюється недостатньою обізнаністю студентів, як з теоретичними аспектами педагогічних дисциплін в цілому, так і, безпосередньо, із сутністю такого феномену як стиль спілкування вчителя. Проте, динаміка формування індивідуального стилю педагогічного спілкування за когнітивним критерієм є кращою в експериментальній групі (дод. С.18)

Щодо сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування за діяльнісним критерієм, динаміка зростання спостерігається за таким показником, як здатність моделювати педагогічне спілкування спираючись на свій індивідуальний стиль (на 0,3 % вище ніж у контрольній групі) (дод. С.19, С.20). Суттєвої різниці сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування заданим критерієм не спостерігається (дод. С.21) .

В експериментальних групах суттєво відрізняється рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування за емоційно-вольовим критерієм (дод. С.24), особливо за такими показниками як: розуміння індивідуальних особливостей своєї емоційної сфери (на 0,3 % вище ніж у контрольній групі), усвідомлення індивідуально-типологічних особливостей (на 0,2 % вище ніж у контрольній групі) (дод. С.22, С.23).

Результати діагностики сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування у майбутніх вчителів іноземної мови по завершенню пропедевтичної свідчать про позитивну динаміку формування даного явища у студентів експериментальних груп.

Основний етап формування індивідуального стилю педагогічного спілкування у майбутніх учителів іноземної мови охопив інструктивно-методичну та позашкільну практику на 3-му курсі, а також виробничу практику ОКР «бакалавр» на 4-му курсі. Відповідно, наприкінці кожного курсу було здійснено діагностику рівня сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування у студентів з метою перевірки ефективності запровадження педагогічних умов формування даного феномену.

Як свідчать результати діагностики, наприкінці 3-го курсу динаміка переходу з одного рівня на інший в експериментальній групі значно краща, ніж у контрольній. Найбільше зростання спостерігається за емоційно-вольовим та когнітивним критерієм (дод. С.30, С.36).

Динаміка зростання сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування за мотиваційним та діяльнісним критерієм не відрізняється кардинально в обох групах (дод. С.27, С.33). Це пояснюється тим, що усі види практик, передбачені ВНЗ на третьому курсі інституту іноземних мов, сприяють формуванню індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови. Проте, націленість запроваджених нами педагогічних умов на розвиток конкретних структурних компонентів індивідуального стилю спілкування вчителя сприяє підвищенню ефективності даного процесу, що простежується у суттєвих відмінностях між рівнем сформованості окремих

показників індивідуального стилю педагогічного спілкування в контрольній та експериментальній групах.

Наприклад, високий рівень усвідомлення індивідуально-типологічних особливостей властивий лише 0,9 % студентів контрольної групи (дод. С.28), в той час, як в експериментальній цей показник наближається до 6,5 % (дод. С.29). Уміння здійснювати рефлексію власної комунікативної діяльності на високому рівні вміють здійснювати 1,8% студентів контрольної групи(дод. С.28) і 8,6% студентів експериментальної групи (дод. С.29). Високий рівень розуміння індивідуальних особливостей своєї емоційної сфери притаманний лише 10.3 % студентів контрольної групи (дод. С.34), в той час, як у експериментальній групі таких студентів 13,5 % (дод. С.35).

Порівняльний аналіз рівня сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови наприкінці 3-го курсу підтверджує кращу динаміку формування даного феномену в експериментальній групі.

Наступний вид педагогічної практики – виробнича практика ОКР "бакалавр" на 4-му курсі, в процесі якої студенти самостійно проводили уроки іноземної мови та виховну роботу класного керівника в середній ланці загальноосвітньої. По завершенню даного виду практики експерти оцінили прояви індивідуального стилю педагогічного спілкування кожного студента експериментальної групи. Майбутні вчителі разом з експертами проаналізували ефективність педагогічного спілкування на уроках іноземної мови та його відповідність індивідуально-типологічним особливостям студентів.

Особливо відчутною є різниця у рівні сформованості даного феномену за когнітивним та діяльнісним критерієм (дод. С.42, С.45). Рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування за емоційно-вольовим критерієм у студентів контрольної групи істотно поступається студентам експериментальної групи за окремими показниками, як наприклад стресостійкість, вираженість сили волі, емоційна стійкість (дод. С.46, С.47, С.48). Найбільша різниця у рівні сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування за мотиваційним

критерієм на користь експериментальної групи простежується за такими показниками, як направленість на самовдосконалення індивідуального стилю педагогічного спілкування, прагнення максимального використання власних індивідуально-типологічних особливостей в процесі налагодження взаємодії з учнями, бажання реалізації особистісного потенціалу у професійній сфері (дод. С.37, С.38).

Ми можемо зробити висновок, що на етапі навчальної практики ОКР «бакалавр» значно підвищилась самооцінка майбутнього вчителя, великою мірою був реалізований особистісний потенціал студента, значно підвищилась здатність до рефлексії та самоаналізу.

Аналіз доводить, що використання моделі формування індивідуального стилю педагогічного спілкування у майбутніх учителів іноземної мов значно вплинуло на якісний показник. Про це свідчать такі дані: в експериментальних групах за один і той же рік навчання на високий (творчий) рівень вийшли 8% студентів, у контрольній – 4,6%. Відповідно, на середній (достатній) рівень – 19,4% і 14,7% (див. табл. 3.4).

Контрольно-регулювальний експериментальної роботи є надзвичайно важливою складовою процесу формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови, оскільки дає можливість простежити та порівняти динаміку та ефективність формування досліджуваного феномену в контрольній та експериментальній групах.

По завершенню пропедевтичної практики ОКР "спеціаліст" найменша різниця між рівнем сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови в обох групах спостерігається за емоційно-вольовим критерієм (дод. С.60). Ми пояснюємо це тим, що показники зазначеного критерію належать до емоційно-вольової сфери особистості і їх важко виміряти об'єктивно. Крім того, такі характеристики особистості як сила волі, стресостійкість, емоційна стійкість, імпульсивні прояви залежать, в першу чергу, від темпераменту та характеру людини і важко піддаються корекції. Наше завдання полягало в тому, щоб допомогти студенту краще зрозуміти особливості своєї емоційно-вольової

сфери та навчити організовувати педагогічне спілкування відповідно до індивідуально-типологічних особливостей.

За деякими показниками сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування студенти контрольних груп у кілька разів поступаються експериментальній. Наприклад, в контрольній групі лише 0,4 % студентів показали високий рівень направленості на самовдосконалення індивідуального стилю педагогічного спілкування (дод. С.49), тоді, як в експериментальній групі таких студентів 17,5 % (дод. С.50). Це доводить ефективність запропонованої моделі формування індивідуального стилю педагогічного спілкування у розвитку внутрішньої мотивації студентів на саморозвиток у комунікативній сфері.

Результати свідчать про те, що відбулися певні зміни на шляху від уявлень до розуміння та усвідомлення досліджуваного феномену у порядку зростання. На 5-му курсі лише 0,1% студентів контрольних груп показали високий рівень обізнаності із сутнісними характеристиками, структурою та функціями індивідуального стилю педагогічного спілкування, 3,8% – середній (дод. С.52). Тоді як в експериментальних групах таких студентів 2,8% та 9,4% відповідно (дод. С.53)

Динаміка зростання сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування за діяльнісним критерієм в експериментальній групі, на противагу контрольній групі, спостерігається за такими важливими показниками, як здатність моделювати педагогічне спілкування спираючись на свій індивідуальний стиль, володіння вміннями педагогічного спілкування, здатність виявити свою індивідуальність у вербальній та невербальній комунікації тощо (дод. С.55, С.56).

Порівняльний аналіз результатів експериментальних та контрольних груп (дод. П.) свідчить про результативність сформульованої нами гіпотези і доцільність моделі формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови в процесі педагогічної практики. Як свідчать результати діагностики динаміка переходу з одного рівня на інший в експериментальній групі значно краща, ніж у контрольній. Якщо в контрольній групі нараховується 21,7 % студентів з високим та середнім рівнем сформованості індивідуального стилю

педагогічного спілкування, то в експериментальній групі таких студентів 33,7 % (рис. 3.2).

Рис. 3.2 Динаміка формування індивідуального стилю спілкування у майбутніх учителів іноземної мови

Порівняльний аналіз даних, отриманих у результаті проведення дослідно-експериментальної роботи підтверджує правильність та продуктивність висунутої гіпотези, педагогічних умов, методики формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови в процесі педагогічної практики. Порівняльний аналіз даних, отриманих у результаті проведення дослідно-експериментальної роботи, підтверджує правильність та продуктивність висунутої гіпотези, педагогічних умов, методики формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови в процесі педагогічної практики.

Висновки до третього розділу.

Дослідно-експериментальна робота з формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови в процесі педагогічної практики проходила впродовж чотирьох років і здійснювалась у три етапи: початковий, основний, оцінно-регулювальний.

Перший етап підготовки (II курс) охоплював пропедевтичну практику окр "Бакалавр" і мав на меті ввести студента у професійне спілкування.

На цьому етапі майбутні вчителі іноземної мови ознайомились із поняттям "індивідуальний стиль педагогічного спілкування", визначали роль індивідуального стилю спілкування у педагогічній діяльності майбутнього вчителя, виробляли початкові уміння педагогічного спілкування.

Основний етап формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови включав пропедевтичну практику ОКР "Бакалавр" (3-й курс), інструктивно-методичну, позашкільну та педагогічну практику ОКР "Бакалавр" (4-й курс).

Метою даного етапу було усвідомлення та вироблення майбутнім учителем іноземної мови індивідуального стилю спілкування як професійної якості.

На даному етапі майбутні учителі іноземної мови вчилися прогнозувати, проектувати та моделювати процес іншомовної комунікативної взаємодії; включались у реальний процес іншомовної комунікації на основі своїх індивідуально-типологічних характеристик; аналізували ефективність проявів індивідуального стилю педагогічного спілкування.

Контрольно-регулювальний етап експериментальної роботи зі студентами інституту іноземних мов охоплював педагогічну практику ОКР «Спеціаліст». Метою даного етапу було формування індивідуального стилю спілкування майбутнього вчителя іноземної мови як складової комунікативної компетентності. Майбутні учителі іноземної мови здійснювали рефлексивний аналіз уроків іноземної мови на старшому ступені загальноосвітньої школи.

Використання методики формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови в процесі педагогічної практики значно вплинуло на якісний показник. Результати формувального експерименту, що проводився на базі Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського впродовж 2011 – 2015 рр. й охоплював 394 студенти, засвідчують результативність сформульованої нами гіпотези і доцільність моделі формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя

іноземної мови в процесі педагогічної практики. Як свідчать результати діагностики, динаміка переходу з одного рівня на інший в експериментальній групі значно краща, ніж у контрольній (мал. 3.9.). Якщо в контрольній групі нараховується 5,2 % студентів з високим та 16,5 % із середнім рівнем сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування, то в експериментальній групі таких студентів 10,7 % та 23 % відповідно.

Вірогідність гіпотези перевіряли методами математичної статистики за критерієм Стюдента. Одержали вірогідність різниці даних $p \leq 0,05$, що підтверджує достовірність результатів дослідження.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

1. На основі аналізу філософської, психолого-педагогічної літератури з'ясовано сутнісні характеристики індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови в процесі педагогічної практики. Витоками досліджуваної характеристики особистості є поняття «стиль», «індивідуальність», «педагогічне спілкування». Більшість науковців зазначає, що стиль спілкування – це типологічна характеристика соціально-психологічної взаємодії, а індивідуальність надає цьому процесу своєрідності, неповторності, оригінальності. Аналіз окремих складників поняття, класифікацій, структури індивідуального стилю педагогічного спілкування дозволив визначити певну систему формування індивідуального стилю педагогічного спілкування у майбутніх учителів: вивчення індивідуально-типологічних особливостей студента; визначення позитивних домінант у проявах індивідуального стилю спілкування й подолання

негативних; оволодіння елементами педагогічного спілкування на основі індивідуально-типологічних особливостей і творчого потенціалу; організація педагогічного спілкування відповідно до індивідуального стилю у практичній діяльності; оцінка ефективності індивідуального стилю педагогічного спілкування та його корекція.

2. Визначено критерії, показники та рівні сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування. Критеріями сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови є такі компоненти – мотиваційний, діяльнісний, когнітивний та емоційно-вольовий. З урахуванням характерних ознак змісту індивідуального стилю педагогічного спілкування розроблено показники до кожного критерію. Рівень готовності за кожним із критеріїв визначали, використовуючи різні методи діагностики. На основі вивчення стану сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування у майбутніх учителів іноземної мови виокремлено чотири рівні сформованості даного феномену: інертний (визначаємо як низький), формальний (визначаємо як нижчий від середнього), гнучкий (визначаємо як середній), творчий (визначаємо як високий).

3. Визначено й обґрунтовано педагогічні умови, за яких формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови в процесі педагогічної практики буде ефективним. До них відносяться: забезпечення реалізації особистісного потенціалу майбутнього вчителя іноземної мови в процесі педагогічної практики; врахування особливостей педагогічного спілкування в процесі вивчення іноземної мови; забезпечення психолого-педагогічної підтримки студентів у процесі педагогічної практики; розвиток у майбутніх учителів іноземної мови здатності до рефлексії індивідуального стилю педагогічного спілкування.

4. Розроблено модель формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови у процесі педагогічної практики. Методологічними засадами формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови в процесі педагогічної практики виступають діяльнісний, діалогічний, особистісно-орієнтований, антропологічний,

комунікативний підходи. Представлена модель є інструментом, за допомогою якого простежується внутрішня структура формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови у процесі педагогічної практики, система факторів, що впливають на нього, ресурсне забезпечення розвитку.

5. Визначено роль педагогічної практики у формуванні індивідуального стилю педагогічного спілкування, що простежується крізь призму її сутності, змісту, завдань і функцій. Саме під час педагогічної практики в процесі включення в систему реальних комунікацій майбутній учитель усвідомлює, яким чином проявити свою індивідуальність і своєрідність; може самостійно оцінити ефективність його стилю у взаємодії з учнями. Майбутні вчителі іноземної мови навчаються задіювати компенсаторний механізм у процесі формування індивідуального стилю педагогічного спілкування. Під час практики виявлено суперечність між наявними і необхідними комунікативними знаннями, уміннями, навичками, особистісними характеристиками, що є чинником стимулювання для самоудосконалення індивідуального стилю спілкування майбутнього фахівця.

Результати дослідно-експериментальної роботи засвідчують, що в експериментальних групах після проведення формувального етапу експерименту високий рівень сформованості індивідуального стилю майбутніх фахівців зріс порівняно з констатувальним етапом на 7,1%, відповідно, середній – на 8,3%, нижчий від середнього – на 9,5%, низький зменшився на 24,9%.

Експериментальна перевірка й упровадження в навчально-виховний процес ВНЗ педагогічних умов формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови в процесі педагогічної практики довели їх ефективність і дієвість.

Перспективними є дослідження підготовки майбутнього вчителя до профілактики проявів псевдостилу в процесі педагогічної практики, формування індивідуального стилю педагогічного спілкування в умовах інформаційного простору, формування освітнього середовища та інші.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдуллина О. А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования / О. А. Абдуллина. – М.: Просвещение, 1990. – 141 с.
2. Абрамян С. Г. Влияние педагогического общения на познавательную сферу личности в юношеском возрасте: Дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / С. Г. Абрамян С. – Москва, 1996. – 197 с.
3. Абульханова-Славская К. А. Деятельность и психология личности / К. А. Абульханова-Славская. – М.: Наука, 1980. – 335 с.
4. Агаева О. В. Обучение диалогической речи на уроках английского языка / О. В. Агаева // Актуальные задачи педагогики: материалы междунар. науч. конф. (г. Чита, декабрь 2011 г.). – Чита: Издательство Молодой ученый, 2011. – С. 92 – 94.
5. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии / Альфред Адлер. – М.. – 1993. – 296 с.
6. Айсмонтас Б. Б. Педагогическая психология: схемы и тексты / Б. Б. Айсмонтас. – Москва. – Из-во: ВЛАДОС-ПРЕСС, 2002. – 208 с.

7. Акімова, О. В. Теоретико-методичні засади формування творчого мислення майбутнього вчителя в умовах університетської освіти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук: 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / Ольга Вікторівна Акімова; ТНПУ ім. В. Гнатюка. – Тернопіль, 2010. – 43 с.
8. Акімова В. С. Методичні вказівки та матеріали до вивчення курсу „Мова професійного спілкування” (для студентів заочної форми навчання). / Укладач: Акімова В. С. – Дніпропетровськ: ПДАБА, 2010. – 45 с.
9. Ананьев Б. Г. Избранные психологические труды: В 2-х т. / Б. Г. Ананьев. – М.: Педагогика, 1980. – Т.1. – 230 с.
10. Антюхова С. І. Творчий потенціал майбутнього вчителя іноземної мови як психологічна проблема [Електронний ресурс] / С. І. Антюхова. – Актуальні проблеми психології. – Т. 12. Психологія творчості, 2015. – С. 28 – 38. – Режим доступу: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v12/i21/5.pdf>
11. Амонашвили Ш. А. Баллада о воспитании. Истинное воспитание Ребёнка – в воспитании самих себя / Ш.А. Амонашвили. – Донецк: Изд-во «Ноулидж», 2008. – 93 с.
12. Аристотель. Поэтика. Риторика / – Спб.: Изд-во "Азбука", 2000. – 350 с.
13. Аршава І. Ф. Емоційна стійкість людини і її діагностика / І. Ф. Аршава. – Д.: Вид-во ДНУ. – 2006. – 336 с.
14. Багрій В. С. Формування професійних умінь майбутніх соціальних педагогів у процесі педагогічної практики: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / В. С. Багрій. – Вінницький держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського, 2010. – 23 с.
15. Байдикова С. Л. Формирование готовности будущего учителя иностранного языка к педагогическому общению: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / С. Л. Байдикова. – Курганский государственный университет. – Курган, 2000. – 181 с.
16. Барашева Д. Є. Психологічні особливості особистісного і професійного становлення майбутнього викладача іноземної мови: Автореф. дис. ... канд. псих. наук: 19.00.07 / Д. Є. Барашева. – Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – Київ, 2008. – 24 с.

17. Бегека Д. А. Підготовка майбутніх магістрів іноземної філології до формування фахової комунікативної компетентності студентів педагогічного університету: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Д. А. Бегека. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2015. – 20 с.
18. Белозерова В. С. Психологические основы повышения личностного потенциала школьника / под ред. Л. С. Колмогоровой, Ю. В. Трофимовой / Материалы международной научно-практической конференции. – Барнаул: АлтГПА, 2009. – 406 с.
19. Берестенко О. Г. Культура професійного спілкування як результат вдосконалення індивідуальних творчих здібностей особистості / О. Г. Берестенко. – Вісник ЛНУ імені Т. Шевченка. – № 3 (262), 2013. – С. 57 – 64.
20. Бех І. Д. Виховання особистості: особистісно орієнтований підхід. / Іван Дмитрович Бех // Книга перша. – Київ, "Либідь". – 2003. – 277 с.
21. Бібік С. М. Компетентнісний підхід: Рефлексивний аналіз застосування / С. М. Бібік // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики. – Під заг. Ред. О. В. Овчарук. – К.І.С., 2004. – С. 47 – 53.
22. Бим И. Л. Концепция обучения второму иностранному языку (немецкому на базе английского): Учебное пособие / И. Л. Бим. – Обнинск: Титул, 2001. – 48 с.
23. Блонский П. П. Избранные педагогические и психологические сочинения. В двух томах / Павел Петрович Блонский. – Том 1. – М.: Педагогика, 1979. – 304 с.
24. Бодалев А.А. Психология общения: Избранные психологические труды / А. А. Бодалёв. – 2-е изд. – М.: Московский психолого-социальный институт, Воронеж: НПО «МОДЭК» (Серия «Психологи Отечества»). – 2002. – 256 с.
25. Бодалев А. А. Теоретические и прикладные проблемы психологии общения в трудах В. С. Мясищева. / А. А. Бодалев, А. Г. Ковалев // Психологические исследования общения. – М.: Наука, 1985. – С. 25 – 38.
26. Бондар В. І. Педагогіка й філософія: взаємодія і взаємобачення / В. І. Бондар // Вища освіта України. – 2002. – № 3. – С. 14 – 18.

27. Бондаревская Е. В. Личностно-ориентированный подход как технология модернизации образования [Электронный ресурс] / Е. В. Бондаревская. – Методист. – №2, 2003. – С. 2 – 6. – Режим доступа: <https://sites.google.com/site/kniznaapolkavmk/bondarevskaa-e-v-licnostno-orientirovannyj-podhod-kak-tehnologia-modernizacii-obrazovania>
28. Боровиков В. П. Нейронные сети. STATISTICA Neural Networks: Методология и технологии современного анализа данных / Под редакцией В. П. Боровикова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Горячая линия – Телеком, 2008. – 288 с.
29. Братченко С. Л. Развитие у студентов направленности на диалогическое общение в условиях групповой формы обучения: Дис. ... канд. психол.наук.: 19.00.01 / С.Л. Братченко. – Л., 1987. – 193 с.
30. Бурлачук Л. Ф. Словарь-Справочник по психодиагностике / Л. Ф. Бурлачук, С. М. Морозов. – СПб.: Из-во «Питер», 2000. – С. 394 – 395.
31. Буртовая С. Б. Коммуникативная компетентность личности и социально-психологические факторы ее развития: на примере студентов – будущих педагогов-психологов [Электронный ресурс]: автореф. дис. ... канд. псих. наук: 19.00.01 / С. Б. Буртовая. – Томск, 2004. Режим доступа: <http://www.lib.ua-gu.net/diss/cont/121066.html>
32. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
33. Вагурина С. Д. Педагогическая диагностика учебно-воспитательного процесса: методические рекомендации для руководителей образовательных учреждений / С. Д. Вагурина, С. М. Савина, С. В. Строкач // Белгород, 2005. – 40 с.
34. Васянович Г. П. Педагогічна етика: навч. посіб. / Г. П. Васянович. – К.: Академвидав. – Серія «Альма-матер», 2011. – 256 с.
35. Варій М. Й. Основи психології і педагогіки: навч. пос. [для студ. вищ. навч. закл.] / М. Й. Варій, В. Л. Ортинський – [2-ге вид.]. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 376 с.

36. Веневцева Є. В. Виховання білінгвальної культури спілкування студентів вищих педагогічних навчальних закладів: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Є. В. Веневцева. – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. – Харків, 2015. – 24 с.
37. Вербицкий А. А. Личностный и компетентностный подходы в образовании. Проблемы интеграции / А. А. Вербицкий. – Изд-во "Логос", 2011. – 336 с.
38. Волкова С.П. Професійно-педагогічна комунікація: навч. посіб. / С. П. Волкова. – К. : Академія, 2006. – 256 с. – (Альма-матер).
39. Гавриленко О. М. Роль педагогічної практики студентів у формуванні готовності до професійної діяльності / О. М. Гавриленко. НАУКОВІ ЗАПИСКИ НДУ ім. М.Гоголя. Психолого-педагогічні науки. – 2011. – № 10. – С. 207 – 210.
40. Галузяк В. М. Мотиваційно-ціннісні детермінанти індивідуального стилю педагогічного спілкування: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07/ В. М. Галузяк. – Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К., 1999. – 58 с.
41. Галузяк В. М. Основні напрями досліджень стилів педагогічного спілкування / В. М. Галузяк // Наукові записки. – Серія: Педагогіка і психологія. – Вінниця, 2005. – Вип. 16. – С. 41 – 48.
42. Галузяк В. М. Стилі педагогічного керівництва та їх ефективність / В. М. Галузяк // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського. – Серія: Педагогіка і психологія. – - Вінниця, 2014. – Вип. 42. – ч. 1. – С.80 – 87.
43. Гальперин П. Я. Лекции по психологии / П. Я. Гальперин. – Учебное пособие для студентов вузов. – 2-е изд. – М. КДУ, 2005. – 400 с.
44. Горбунова В. В. Етичні дилеми в педагогічному спілкуванні // Психолого-педагогічні проблеми розвитку особистості в системі неперервної освіти: науково-методичний збірник / За ред. М. М. Забродського. – Житомир-Київ, ЖОШПО, 2007. – С. 28 – 33.
45. Глазунова Т. В. Пропедевтична практика: програма для студентів ОКР “бакалавр”. Галузь знань: 0203 Гуманітарні науки, напрям підготовки: 6.020303

- «Філологія. Мова та література (англійська)» / авт. Т. В. Глазунова, О. В. Змієвська; Вінницький державний педагогічний університет імені М.Коцюбинського. – Вінниця, 2012. – 40 с.
46. Глазунова Т. В. Пропедевтична практика: програма для студентів ОКР “спеціаліст”. Галузь знань: 0203 Гуманітарні науки, напрям підготовки: 6.020303 «Філологія. Мова та література (англійська)» / авт.Т. В. Глазунова, О. В. Змієвська; Вінницький державний педагогічний університет імені М.Коцюбинського. – Вінниця, 2012. – 36 с.
47. Головань, И. В. Создание креативной образовательной среды / И.В. Головань // Иностранные языки в школе. – 2012. – № 2. – С. 86 – 89.
48. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – Київ, 1997. – 373 с.
49. Голярдик С. А. Педагогічне спілкування як фактор взаємодії викладача і студентів у вищих навчальних закладах / С. А. Голярдик, Л. Л. Дика // Збірник національної академії державної прикордонної служби України. – Серія: педагогічні та психологічні науки, 2014. – № 2 (71). – С. 64 – 73.
50. Горькова Л. А. Психологические аспекты в преподавании иностранного языка / Л. А. Горькова. – М.: ТМИЭиП. – 2001. – №6. – 50 – 55 с. – Режим доступа: <http://frgf.utmn.ru/last/No7/text20.htm>
51. Гринкруг Л. С. Человеческий потенциал вуза: потребности и развитие // Л. С. Гринкруг, Б. Е. Фишма. – Изд-во: Академия естествознания, 2012. – С. 177 – 224.
52. Гуревич Р. С. Освітнє середовище для підготовки майбутніх педагогів засобами ІКТ: [монографія] / Р. С. Гуревич, Г. Б. Гордійчук, Л. Л. Коношевський, О. Л. Коношевський, О. В. Шестопал; за ред. проф. Р. С. Гуревича. – Вінниця: ФОП Рогальська І. О., 2011. – 348 с.
53. Гуревич Р. С. Професійна компетентність майбутнього педагога: як її формувати? / Р. Гуревич, М. Кадемія // Витоки педагогічної майстерності. Серія: Педагогічні науки. – 2012. – Вип. 10. – С. 66 – 70. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vpm_2012_10_18.

54. Гурина С. В. Рефлексія у професійно орієнтованого навчання майбутніх учителів англійської інтонації [Електронний ресурс] / С. В. Гурина. – Психолого-педагогічні науки, 2014. – № 2. – Режим доступу: file:///D:/Downloads/Nzspp_2014_2_31.pdf
55. Гуров С. Ю. Зміст та структура педагогічної практики майбутнього вчителя англійської мови та літератури [Електронний ресурс] / С. Ю. Гуров. – Мелітопольський державний педагогічний університету імені Богдана Хмельницького. – 21.05.2009. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pspo/2009_23_1/Gurov.pdf
56. Дацько Ю. М. Роль педагогічної практики у професійній підготовці майбутнього вчителя іноземної мови [Електронний ресурс] / Ю. М. Дацько. – Львівський національний університет імені Івана Франка. – 09.03.2009. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/vlnu/In_mov/2009_16/articles/Datsko.pdf
57. Дем'яненко С. М. Загальнопедагогічна підготовка вчителя в історії вищої школи України (XIX – перша третина XX ст.): дис. ... д-ра. пед. наук.: 13.00.04. / С. М. Дем'яненко. – К.. – 1998. – 469 с.
58. Дідух Л. І. Формування готовності студентів до професійного спілкування за допомогою соціальних мереж / Л. І. Дідух // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія / Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. – Вінниця, 2012. – Вип. 38. – С. 152–156.
59. Добіжа Н. В. Методична культура вчителя іноземної мови / Н. В. Добіжа // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія: зб. наук. праць. – Випуск 31 / Редкол.: В. І. Шахов (голова) та ін. – Вінниця: ТОВ «Планер», 2010. – С. 317 – 323.
60. Добіжа Н. В. Підвищення ефективності індивідуального стилю педагогічного спілкування / Н. В. Добіжа // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і

- психологія: зб. наук. праць. – Випуск 34 / Редкол.: В. І. Шахов (голова) та ін. – Вінниця: ТОВ «Планер», 2011. – С. 106 – 111.
61. Добіжа Н. В. Роль самовизначення у формуванні індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови в процесі педагогічної практики / Н. В. Добіжа // Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського: зб. наук. праць. – № 5-6 // Редкол.: А. М. Богущ (голова) та ін. – Одеса, 2011. – С. 244 – 254.
62. Добіжа Н. В. Формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови в процесі педагогічної практики / Н. В. Добіжа // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія: зб. наук. праць. – Випуск 38 / Редкол.: В. І. Шахов (голова) та ін. – Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2012. – С. 156 – 161.
63. Добіжа Н. В. Проблема классификации умений педагогического общения будущего учителя иностранного языка / Н. В. Добіжа // Электронный научный журнал «APRIORI. Серия: Гуманитарные науки». – № 3. – 2014. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/problema-klassifikatsii-umeniy-pedagogicheskogo-obscheniya-buduschego-uchitelya-inostrannogo-yazyka>
64. Добіжа Н.В. Забезпечення індивідуальної педагогічної підтримки студента в процесі педагогічної практики // Н. В. Добіжа // // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія: зб. наук. праць. – Випуск 43 / Редкол.: В. І. Шахов (голова) та ін. – Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2015. – С. 209 – 214.
65. Добіжа Н. В. Психологічний тренінг – ефективний метод розвитку рефлексивних умінь у майбутніх учителів / Н. В. Добіжа // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди «Теорія та методика навчання та виховання»: зб. Наук. пр. / За заг. ред. А. В. Троцько. – Харків: ХНАДУ, 2015. – Вип. 38. – С. 43 – 52.
66. Добіжа Н. В. Нові пріоритети освіти України в умовах глобалізації. Нові пріоритети освіти України в умовах глобалізації / Н.В. Добіжа // Місце та роль

- України в глобалізованому світі: економічні, політичні, культурні аспекти. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Вінниця, 2009. – С. 318-321.
67. Добіжа Н.В. Формування загальнолюдських цінностей особистості в процесі вивчення іноземної мови / Н. В. Добіжа // Економічні, правові, інформаційні та гуманітарні проблеми розвитку України в умовах економічної нестабільності. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Вінниця: Крок, 2010. – С. 108 – 109.
68. Добижа Н. В. Принципы эффективного стиля педагогического общения / Н. В. Добижа // Педагогика и жизнь: материалы международной научной конференции под общей ред. Проф. О. И. Кирикова. – Вып. 19. – Москва: Наука: информ; Воронеж: ВГПУ, 2012. – С. 121 – 125.
69. Добіжа Н. В. Вплив професійно значущих якостей особистості на формування індивідуального стилю педагогічного спілкування / Н. В. Добіжа // Актуальні проблеми сучасної науки та наукових досліджень: Матеріали другої регіональної науково-практичної конференції студентів магістратури, аспірантів, здобувачів і докторантів: зб. наук. пр. – Вип. 2. – редкол.: Р. С. Гуревич (голова) та ін. – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. – Вінниця: ТОВ «Планер», 2012. – С. 167 – 171.
70. Добіжа Н. В. Патріотичне виховання на уроках іноземної мови / Н. В. Добіжа // Психолого-педагогічні засади патріотичного виховання: досвід, проблеми, перспективи. – Збірник матеріалів Всеукраїнського науково-практичного семінару: за ред. А. І. Анцибора. – Вінниця: КВНЗ «ВАНО», 2015. – С. 25 – 29.
71. Добіжа Н. В. Використання інформаційно-комунікативних технологій в процесі організації педагогічної практики / Використання інформаційно-комунікативних технологій в процесі організації педагогічної практики / Н. В. Добіжа // Перспективні напрямки світової науки. – Збірник статей учасників 36-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції «Інноваційний потенціал світової науки XXI ст.». – Т.1. – Науки гуманітарного циклу. – Запоріжжя, 2016. – С. 17 – 19.

72. Добіжа Н. В. Методичні рекомендації до використання програми-тренажеру «Твори себе сам» (формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів іноземної мови в процесі педагогічної практики) / Н. В. Добіжа. – Вінниця: – ТОВ фірма «Планер», 2015. – 18 с.
73. Дубовик С. М. Психолого-педагогічні умови формування продуктивного стилю професійного спілкування у майбутніх викладачів [Електронний ресурс] / С. М. Дубовик. – Наукові праці. – Том 86. – Вип. 73. – Режим доступу: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/pedagogika/2008/86-73-19.pdf>
74. Дубовик С. М. Діагностика сформованості продуктивного стилю професійного спілкування у майбутніх викладачів / С. М. Дубовик // Проблеми освіти: Наук. зб. / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. – К., 2009. – Вип. 61. – С. 116 – 123.
75. Ефанова М. И. Самореализационный потенциал и психологическая готовность психолога к осуществлению профессиональной деятельности / под ред. Л. С. Колмогоровой, Ю. В. Трофимовой / Материалы международной научно-практической конференции. – Барнаул: АлтГПА, 2009. – 406 с.
76. Желанова В. В. Формування готовності до педагогічного спілкування в технології контекстного навчання майбутнього вчителя початкових класів / В. В. Желанова // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – Луганськ: Луганський національний університеті мені Тараса Шевченка, 2012. – № 1. – С. 91 – 98.
77. Журавський В. С. Болонський процес: головні принципи входження в Європейський простір вищої освіти / В. С. Журавський, М. З. Згуровський. – К.: ІВЦ. – Вид-во «Політехніка», 2003. – 200 с.
78. Заболотська О. О. Теоретико-методичні засади формування індивідуальності майбутніх учителів-словесників у професійній підготовці: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук: спец. 13.00.04. / О. О. Заболотська. – Одеса, 2007. – 46 с.
79. Заброцький М. М. Діагностика сформованості комунікативної компетентності вчителя [Електронний ресурс] / М. М. Заброцький, В. М. Трохименко // ВІСНИК

- Житомирського державного університету імені Івана Франка. – №6. – 2005. – 234 – 236 с. Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/1966/1/00zmmkku.pdf>
80. Заветный С. А. Філософські аспекти спілкування та його психології: навчально-методичний посіб. / С. А. Заветный, О. С. Пономарьов, С. М. Пазинич, Н. І. Моїсєєва. –Харків: ХНТУСГ ім. Петра Василенка, 2008. – 41 с.
81. Закон України про вищу освіту [Електронний ресурс]. – 2014. – № 37 – 38. – 2004.– Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
82. Зеленская О. В. Стиль педагогического общения и его проявления в процессе самореализации педагогов ДОУ: Дис. ... канд. психол. наук.: 19.00.01/
О. В. Зеленская. – Пермский государственный педагогический университет. – Пермь, 2004. – 200 с.
83. Зиглер Д. Дж. Теория личности / Дэниел Дж. Зиглер, Ларри Хьелл. – Изд-во "Питер". – 3-е изд-е. – 2013. – 607 с.
84. Зимняя И .А. Педагогическая психология / И. А. Зимняя. – М.: – Логос, 2004. – 384 с.
85. Зимняя И. А. Психология обучения иностранным языкам в школе/
И. А. Зимняя. – М.: – Просвещение, 1991. – 222 с.
86. Зязюн І. А. Філософія педагогічної дії: Монографія / І. А. Зязюн. – Черкаси: Вид. ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2008. – 608 с.
87. Зязюн І. А. Педагогічна майстерність: Підручник / Зязюн І. А., Крамущенко Л. В., Кривонос І. Ф. та ін. – Київ, 2008. – 376 с.
88. Іваницька Н. Л. Міжмовне зіставлення номінацій значеннєвих варіантів категорії процесуальності: навч. посіб. зі спецсемінару / Н. Л. Іваницька. –Вінниця, 2010. – 99 с.
89. Іць С. В. Педагогічні умови формування професійної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови засобами медіаосвіти: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / С. В. Іць. – Житомирський державний університет імені Івана Франка. – Житомир, 2014. – 22 с.
90. Казакова С. В. Переддипломна педагогічна практика в школі: Метод. реком / С. В. Казакова. – Хмельницький: Вид-во ХГПІ, 2004. – 38 с.

91. Казакова С. В. Організаційно – методичні засади педагогічної практики майбутніх учителів початкової школи в умовах ступеневої підготовки: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / С. В. Казакова. – К., 2005. – 22 с.
92. Кан-Калик В. А. Учителю о педагогическом общении / В. А. Кан-Калик. – Изд-во: Просвещение, 1987. – 190 с.
93. Каретникова А. А. Веселый английский в начальной и средней школе. Праздники, игры и занимательные задания / А. А. Каретникова. – Ярославль: Академия развития: ил. – (После уроков), 2010. – 288 с.
94. Касаткіна О. В. Деякі аспекти вивчення комунікативної компетентності студентів // Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка. – К., 2005. – Т.7. – Вип.6. – С. 155 – 161.
95. Кацова Л. Г. Формування професійного інтересу у майбутніх учителів у процесі педагогічної практики: дис. ... канд. пед. наук.: 13.00.04 / Л. Г. Кацова. – Херсон, 2004. – 196 с.
96. Кіт Г.Г. Педагогічна практика в системі ступеневої підготовки вчителя початкових класів : навч. посіб. [для студ. пед. закладів освіти] / Г. Г. Кіт. – Вінниця, 2007. – 222 с.
97. Ковальчук З. Я. Психологічний аналіз міжособистісної взаємодії вчителя зі старшокласниками: монографія / З. Я. Ковальчук. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2008. – 160 с.
98. Коваль С. А. Духовність в системі професійного становлення спеціаліста: Дисс. ... д-ра психол. наук: 19.00.13 / С. А. Коваль. – М., 1997. – 464 с.
99. Когут І. В. Формування професійно-педагогічної комунікативної компетентності майбутнього вчителя: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / І. В. Когут. – Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка. – Полтава, 2015. – 22 с.
100. Колгатін О. Г. Базові моделі в комп'ютерно орієнтованій системі педагогічної діагностики / О. Г. Колгатін // Інформаційні технології в освіті: збірник наукових праць. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2012. – Випуск 12. – С. 14 – 20.

101. Кон И. С. Междисциплинарные исследования. Социология. Психология. Сексология. Антропология/ И. С. КоС. – Ростов н/Д: Феникс. – (Серия «Высшее образование»), 2006. – 608 с.
102. Коник О. А. Организация педагогической практики студентов педвуза в процессе профессиональной подготовки будущих учителей: На прим. фак. иностр. яз. [Электронный ресурс]: автореф. дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / О. А. Коник. – Курганский государственный университет, 1997. – С. 27. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/organizatsiya-pedagogicheskoi-praktiki-studentov-pedvuza-v-protssesse-professionalnoi-podgoto>
103. Концепція гуманітарного розвитку України від 14.03.2008 [Електронний ресурс] / керівник групи – Радник Президента України, Голова Національної ради з питань духовності і культури при Президентові України, академік НАН України Жулинський М. Г. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Table/koncsep.htm>
104. Кончович К. Т. Компоненти, критерії та показники готовності майбутніх учителів-філологів до педагогічного спілкування / К. Т. Кончович. – *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe (East European Scientific Journal): PEDAGOGIKA*, 2015. – № 2. – С. 44 – 47.
105. Коростылёва Л. А. Психология самореализации личности: затруднения в профессиональной сфере / Л. А. Коростылёва. – СПб.: Изд-во «Речь», 2005. – С. 222. – С. 109 – 118.
106. Коростылева Л. А. Самореализация личности в профессиональной сфере: генезис затруднений / Л. А. Коростылёва // Психологические проблемы самореализации личности. Вып. 5 / Под ред. Г. С. Никифорова, Л. А. Коростылевой. – СПб.: Изд-во СПб. ун-та, 2001. – С. 3 – 24.
107. *Коротаев А. А.* Исследования индивидуального стиля педагогического общения / *А. А. Коротаев, Г. М. Тамбовцева* // Вопросы психологии.– М., 1990. – №2. – С. 62-69.
108. *Коротаев А. А.* Качественная психологическая характеристика индивидуальных стилей педагогического общения учителей [Текст] / *А. А. Коротаев, Г. М. Тамбовцев*

- // Интегральное исследование индивидуальности: стиль деятельности и общения. – Пермь: Перм. пед. ин-т. – 1992. – С. 79 – 88.
109. Коц М. О. Психолого-педагогічні засоби оптимізації здатностей майбутнього вчителя до педагогічної взаємодії / М. О. Коц // Практична психологія та соціальна робота. – 2008. – № 2. – С. 49 – 61.
110. Кремень В. Г. Нові вимоги до якісної освіти / В.Г. Кремень // Освіта України, 2006. – № 45–46. – С. 6 – 7.
111. Кремень В. Г. Філософія освіти ХХІ століття / В. Г.Кремень // Педагогіка і психологія. – 2003. – № 1 (XXXVIII). – С. 6 –16.
112. Кулеша М. М. Стиль педагогічного спілкування як важливий чинник в організації «суб'єкт-суб'єктних» взаємин / М. М. Кулеша // Матеріали науково-методичної конференції «Реалії, проблеми та перспективи розвитку інженерної освіти» (16–17 грудня 2003 року). – Івано-Франківськ, 2003. – С. 38 – 40.
113. Куницына В. С. Межличностное общение: Учебник для вузов/ В. С. Куницына.– СПб.: Питер, 2001. – 544 с.
114. Куракина К. Основы техники речи в трудах К. С. Станиславского [Электронный ресурс] / К. Куракина. – 2005. – Режим доступа: http://www.orator.biz/library/books/osnovhue_tekhniki_rechi/.
115. Лаврова Т. Б. Творческие интерактивные задания как реализация деятельностного подхода к обучению на уроках иностранного языка [Электронный ресурс] / Т. Б. Лаврова. – Режим доступа: rudocs.exdat.com/docs/index_23018.html?page=12.
116. Левко Е. I Love English: учебник английского языка для 1 кл. / Елена Левко. – Изд-во: Норинт. – Книга 2, 2004. – 64 с.
117. Леонтьев А. А. Педагогическое общение / А. А. Леонтьев // 3-е изд-е. – Москва. – Смысл, 1999. – С. 365.
118. Леонтьев А. С.: деятельность, сознание, личность: Монография / А. С. Леонтьев, Д. А. Леонтьев, Е. Е. Соколова. –М.:Смысл, 2005. – С. 431.

119. Леонтьев Д. А. Личностное в личности: личностная основа самодетерминации / Ученые записки кафедры общей психологии МГУ им. М. В. Ломоносова / под ред. Б. С. Братуся, Д. А. Леонтьева. – М.: Смысл, 2002. – С. 56 – 65.
120. Либин А. В. Стиль человека: психологический анализ / А .В. Либин. – Москва, 1998. – 310 с.
121. Лодатко Є. О. Педагогічні моделі, педагогічне моделювання і педагогічні вимірювання: that is that? / Є. О. Лодатко // Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології // Вища освіта України: Теоретичний та науково-методичний часопис. У 2-х тт. – Вип 3, 2011. – Т. 1. – С. 339 – 344.
122. Локк Дж. Два трактати про правління / Дж. Локк. – Твори в 3 т. М.: Думка, 1988. – Т. 3. – С. 460-461.
123. Лосев А .Ф. Форма. Стиль. Выражение / А.Ф. Лосев. – Москва. – Изд-во "Мысль", 1995. – 940 с.
124. Мазко О. П. Формування культури педагогічної взаємодії майбутнього вчителя іноземних мов у процесі вивчення фахових дисциплін: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / О. П. Мазко. – Житомирський державний університет імені Івана Франка. – Житомир, 2014 – 23 с.
125. Макаренко А. С. Твори: в 5-ти томах / А. С. Макаренко. – Т.5. – К., Рад. шк., 1958. – С. 456 – 501.
126. Макаровская И.В. Коммуникативная компетентность и представления учителя о себе [Электронный ресурс]: автореф. дис. ... канд. псих наук: 19.00.07 / Макаровская И.В. – Санкт-Петербург, 2003. Режим доступа: <http://www.lib.ua-gu.net/diss/cont/122684.html>
127. Макодай І. І. Формування культури педагогічного спілкування у майбутніх учителів / І. І. Макодай // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського. –Серія: Педагогіка і психологія. – Вінниця, 2014. – Вип. 42. – ч. 1. – С. 204 – 208.
128. Максименко С. Д. Загальна психологія: Навчальний посібник [Електронний ресурс] / С. Д. Максименко, В. О. Соловієнко // Київ. – МАУП, 2000. – 256 с. Режим доступу: <http://distance.dnu.dp.ua/ukr/nmmateriali/documents/Zagalna%20psychologiya>

129. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – Москва. – Изд.-во: Знание, 1996. – 308 с.
130. Мартинова Р. Ю. Сучасні підходи та методи навчання іноземних мов [Електронний ресурс] / Р. Ю. Мартинова. – Методика. Досвід. – Вересень. – № 1-2., 2010. – С. 51 – 52. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Veresen/2010_1-2/15.pdf
131. Машкіна Л. А. Особливості системи ступеневої практичної підготовки майбутніх вихователів / Л. А. Машкіна // Неперервна професійна освіта: теорія і практика: Зб. наук.праць: У 2-х т. / За ред. І. А. Зязюна та С. Г. Ничкало. – К., 2001. – Ч. 2. – С. 81 – 90.
132. Мельничук С. Формування рефлексивних умінь в контексті методичної підготовки майбутнього вчителя англійської мови [Електронний ресурс] / С. Мельничук. – Проблеми підготовки сучасного вчителя. – № 10 (Ч. 3), 2014. – С. 72 – 76. – Режим доступу: http://library.udpu.org.ua/library_files/probl_sych_vchutela/2014/10_3/11.pdf
133. Мерлин В. С. Психология индивидуальности / Вольф Соломонович Мерлин. – М.: Изд-во Институт практической психологии. – Воронеж: НПОМОДЭК, 1996. – 448 с.
134. Мерлин В. С. Индивидуальный стиль общения / Вольф Соломонович Мерлин // Психологический журнал, 1982. – Т.3. – № 4. – С. 26 – 36.
135. Мешко Г. М. Формування індивідуального стилю педагогічного спілкування у майбутніх учителів: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Г. М. Мешко. – Тернопіль, 1997. – 203 с.
136. Мешко Г. М. Вступ до педагогічної професії [Електронний ресурс] / Галина Михайлівна Мешко // Режим доступу: http://pidruchniki.ws/17340501/pedagogika/stili_pedagogichnogo_spilkuvannya
137. Мещеряков Б. Г. Большой психологический словарь / Б. Г. Мещеряков, В. П. Зинченко. – М.: Прайм-ЕВРОЗНАК. – 3-е изд, 2002. – 639 с.

138. Монтень М. Опыты [Электронный ресурс] / пер. А. С. Бобовича.– Москва, Л.: Издательство Академии наук СССР, 1954 – 1958. В 2-х тт. – Режим доступа: <http://www.psylib.org.ua/books/monte01/index.htm>
139. Моляко В. О. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень: [монографія] / В. О. Моляко, О. Л. Музика / [за ред. В. О. Моляко, О. Музики]. – Житомир: Рута, 2006. – 320 с.
140. Мурашко І. В. Потенціал особистості як багатовимірний феномен / І. В. Мурашко // Збірник наукових праць. ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ. – Том 2. – Випуск 8. – С. 181 – 186.
141. Мусатов С. О. Гуманістичний потенціал педагогічної комунікації: наук.-метод. посіб. для вчителів / Академія пед. наук України; за ред. С. О. Мусатова. – Київ: Педагогічна думка, 2008. – 96 с.
142. Нестерова І. С. Формирование коммуникативной компетентности у студентов педвуза средством решения ситуативных коммуникативных педагогических задач: автореф. дис. ... канд. псих наук: 19.00.07 / И. С. Нестерова. – Санкт-Петербург, 2007. – Режим доступа: <http://www.dslib.net/psixologia-vozrasta/formirovanie-kommunikativnoj-kompetentnosti-u-studentov-pedvuza-sredstvom-resheniya.html>
143. Ніколаєва С. Ю. Методика навчання іноземних мов у середніх навчальних закладах: підручник / С. Ю. Ніколаєва, О. Б. Бігич, С. О. Бражник, С. В. Гапонова, Г. А. Гринюк, Т. І. Олійник, К. І. Онищенко, О. П. Петрашук. – Ред.: К. І. Онищенко. – К.: Ленвіт, 1999. – 320 с.
144. Ніколаєва С. Ю. Практикум з методики викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах (На матеріалі англійської мови): Посіб. для студ. вищ. закл. освіти / С. Ю. Ніколаєва, Г. С. Бадаянц, О. Б. Бігич, С. О. Бражник, С. В. Гапонова, К. І. Онищенко, Л. А. Сажко, С. К. Скляренко, М. І. Соловей, Е. Г. Хоменко. – ред.: К. І. Онищенко. – К. : Ленвіт, 2001. – 296 с.
145. Ніколаєва С. Ю. Педагогічна практика з методики викладання іноземних мов: Посіб. для студ / С. Ю. Ніколаєва, В. В. Черниш, Г. С. Бадаянц, О. Б. Бігич, Г. Е. Борецька, С. О. Бражник, С. В. Гапонова, Л. П. Голованчук, К. І. Онищенко,

- Л. М. Пасічник. – К.: Ленвіт, 2003. – 250 с.
146. Новік Л. П. Використання ігрових елементів на уроках іноземної мови [Електронний ресурс] / Л. П. Новік. – Програма освітньої діяльності «Підвищення фахової кваліфікації педагогічних працівників» з напрямів «НІМЕЦЬКА МОВА», «ФРАНЦУЗЬКА МОВА». – Житомир. – Режим доступу: http://www.zippo.net.ua/index.php?page_id=301
147. Ноженкина О. С. Роль рефлексии в преодолении профессиональной деформации личности педагога / О. С. Ноженкина. – Смоленск, 2012. – 222 с.
148. Олійник І. П. Використання методу проєктів на уроках англійської мови як один із шляхів формування комунікативної компетентності учня / І. П. Олійник. – Котовськ, 2012. – 21 с.
149. Омельченко Л. О. Індивідуальний стиль педагогічного спілкування як один із чинників ефективної взаємодії викладача зі студентами / Л. О. Омельченко // Вісник Львів. – Серія педагог., 2009. – вип. 25. – С. 223 – 231.
150. Онуфрієва Л. А. Навчання іноземної мови на негуманітарних спеціальностях ВНЗ: особливості застосування комунікативного методу навчання / Л. А. Онуфрієва // Гуманітарні науки в сучасному негуманітарному ВНЗ: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції / За редакцією проф. С. Д.Абрамовича. – Чернівці: ЧТЕІ КНТЕУ, 2008. – С. 48 – 50.
151. Онуфрієва Л. А. Роль навчального співробітництва у навчанні іноземній мові / Л.А. Онуфрієва // Актуальні проблеми психології «Психологічна теорія і технологія навчання»: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С.Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка, М. Л. СмульсоС. – К.: Міленіум, 2006. – Т.VIII. – Випуск 2. – С. 196 – 206.
152. Онуфрієва Л. А. Навчання іноземної мови: шляхи оволодіння самостійним іншомовним висловленням / Л. А. Онуфрієва // Проблеми загальної та педагогічної психології: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д.Максименка. – Т.IX. – Ч.2. – К.: «ГНОЗІС», 2007. – С. 199 – 203.
153. Онуфрієва Л. А. Проблема розвитку особистості засобами іноземної мови /

- Л. А. Онуфрієва // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Філологічні науки. – Випуск 15. Том 2. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2007. – С. 325 – 328.
154. Павленко В. В. Педагогічні засади спілкування творчості В. О. Сухомлинського/ В. В. Павленко // Актуальні проблеми виховання і навчання школярів: збір С. наук. праць молодих дослідС. // за заг. ред. С. М. Мирончук. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2010. – С. 5 – 9.
155. Павлык С. В. Нравственная сфера личности и методы её исследования [Электронный ресурс] / С. В. Павлык. – 2.06.2006. – Режим доступа: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/vkpi/fpp/2006-2/06_Pavlik.pdf
156. Падалка Г. М. Педагогіка мистецтва (теорія і методика викладання мистецьких дисциплін) / Г. М. Падалка. – К.: Освіта України, 2008. – С. 236 – 237.
157. Панфилова А. П. Теория и практика общения: учебник для студ. учреждений сред. проф. образования / А. П. Панфилова. – М.: Издательский центр «Академия», 2007. – 288 с.
158. Панфилова А. П. Психология общения: учебник для студ. учреждений сред. проф. образования / А. П. Панфилова. – М.: Издательский центр «Академия», 2013. – 368 с.
159. Пассов Е. И. Индивидуализация в обучении иностранным языкам / Пассов Е. И., Кузнецова Е. С. (ред.). – Воронеж: НОУ "Интерлингва, 2002. – 40 с.
160. Пассов Е. И. Основы коммуникативной теории и технологии иноязычного образования: методическое пособие для преподавателей русского языка как иностранного / Е. И. Пассов, С. Е. Кузовлева. – М.: Русский язык. Курсы, 2010. – 567 с.
161. Підгурська В. Ю. Педагогічна практика як важлива передумова становлення майбутнього вчителя-класовода [Електронний ресурс] / В. Ю. Підгурська. – Вісник Житомирського державного університету. – Випуск 68. – Педагогічні науки, 2013. – Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/9444/1/1.pdf>
162. Пермінова Л. А. Асистентська практика: зміст, методи і форми організації [Текст] : навч.-метод. посіб. / Л. А. Пермінова. – Київ : КНТ, 2015. – 115 с

163. Плохута Т. М. Технологія комплексного тестового контролю самостійної пізнавально-творчої діяльності студентів. Пізнавально-творча самореалізація особистості в евристичній освіті: [монографія] / Т. М. Плохута [за ред. проф. М.О. Лазарева]. – Суми: Видавництво СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2014. – С. 235 – 254.
164. Полякова Т. Л. Культурологический аспект при обучении иностранному языку / Т. Л. Полякова // Журнал: Вестник Харьковского национального автомобильно-дорожного университета. – Вып. 39, 2007. – С. 27 – 30.
165. Пономарьов О. С. Філософська рефлексія феномену педагогічного спілкування / О. С. Пономарьов // STUDIA SLOBOZHANICA: матер. Міжнар. наук. – метод. конф. "Слобожанський гуманітарій – 2014", 31 жовтня 2014 р. – Харків: ХНТУСГ, 2015. – С. 245 – 251.
166. Пономарьов О. С. Філософія спілкування в контексті педагогічної культури / О. С. Пономарьов // Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка. – 2012. – № 2. – С. 17–25.
167. Постанова Кабінету Міністрів «Про затвердження державного стандарту початкової загальної освіти» від 20.04.2011 № 462 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/462-2011-%D0%BF>
168. Програма з іноземної мови для загальноосвітніх навчальних закладів [електронний ресурс] / Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів. – 2010. – Режим доступу: <http://iteach.com.ua/resources/full-time-tuition/m1/vp6/school/>
169. Пучина О. В. Тренінг: нові методи навчання дорослих / О. В. Пучина // ОСОБИСТІТЬ У ЄДИНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ. – Збірник наукових тез III Міжнародного Форуму, 26-29 квітня 2012. – 50 с.
170. Реан А. А. Социальная педагогическая психология / А. А. Реан, Я. Л. Коломинский. – СПб.: Издательство «Питер», 2000. – 416 с.
171. Рикун А. А. Індивідуальний стиль спілкування як основа фахового становлення майбутнього психолога [Електронний ресурс] / А. А. Рикун. – Наукові

- записки. Серія «Психологія і педагогіка». – Вип. № 24, 2013. – С. 104 –108. – Режим доступу: http://eprints.oa.edu.ua/2484/1/Rykun_NZ_PSY_Vyp_24.pdf
172. Роменец В. А. "Познай самого себя" / В. А. Ромен. – Психология на Украине в XVII-XVIII вв. // Психол. журн. – 1989. – № 6.
173. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / Сергей Леонидович Рубинштейн. (Серия "Мастера психологии"). – СПб: Издательство "Питер", 2000. – 712 с.
174. Руденко И. Л. Стиль общения и его детерминанты: автореф. дисс. ... канд. псих.наук: 19.00.07 / И. Л. Руденко. – М., 1988. – 25 с
175. Рувинский Л. И. Введение в специальность: учеб. пособие для студ. пед. ин-тов / Под ред. Л. И. Рувинского. – М. : Просвещение, 1988. – 208 с.
176. Рыданова И. И. Основы педагогики общения: учебное пособие для студентов / И. И. Рыданова. – МС. : Беларуская навука, 1998. – 319 с.
177. Ряховских С. Д. Взаимосвязь теории и практики как средство развития творческого потенциала будущего учителя: дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / С. Д. Ряховских. – Оренбург, 1998. – 213 с.
178. Савенкова Л. О. Індивідуальний стиль педагогічного спілкування / Л. О. Савенкова // Професійне спілкування майбутніх викладачів як об'єкт психолого-педагогічного управління: монографія. – К.: КНЕУ, 2005. – С. 55 – 68
179. Савенкова Л. О. Продуктивний стиль педагогічного спілкування / Л. О. Савенкова. – Витоки педагогічної майстерності. – КНЕУ імені Вадима Гетьмана, 2014. – Вип. 13. – С. 21 – 28.
180. Свердлова Т. Г. Рефлексивний аналіз процесу викладання японської мови як засіб підвищення його ефективності / Т. Г. Свердлова // Іноземні мови, 2013. – № 1. – С. 56 – 61.
181. Сидоренко Е. В. Тренинг коммуникативной компетентности в деловом взаимодействии / Е. В. Сидоренко. – СПб.: Речь, 2008. – 208 с.
182. Симонов В. П. Педагогическая практика в школе/ В. П. Симонов. – Изд-во: МПСИ, 2000. – 182 с.

183. Синиця І. О. Педагогічний такт і майстерність учителя / Іван Омелянович Синиця. – Видавництво: Радянська школа, 1981. – 319 с.
184. Сисоєва С. О. Теоретичні і методичні основи підготовки вчителя до формування творчої особистості учня: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04 / С. О. Сисоєва. – К., 1997 – 378 с.
185. Сисоєва С. О. Технологізація освітньої діяльності в умовах неперервної професійної освіти. // Неперервна професійна освіта / За ред. І. А. Зязюна. – К.: АПН України, Інститут педагогіки і психології професійної освіти, 2000. – 273 с.
186. Скрипченко О. В. Загальна психологія: Підручник [Електронний ресурс] / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та іС. – К.: Каравела, 2009. – С. 464. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/16820503/psihologiya/stili_spilkuvannya
187. Скуратівська М. О. [Електронний ресурс] / М. О. Скуратівська. – Матеріали дев'ятої Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Наука і життя: сучасні тенденції, інтеграція у світову наукову думку», травень 2013 р. – Режим доступу: <http://intkonf.org/skurativska-mo-suchasni-metodi-ta-tehnologiyi-vikladannya-inozemnih-mov-u-vischiy-shkoli-ukrayini/>
188. Слостенин В. А. и др. Педагогика: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В. А. Слостенин, И. Ф. Исаев, Е. С. Шиянов; Под ред. В. А. Слостенина. – М.: Издательский центр "Академия", 2002. – 576 с.
189. Слостенин В. А. Психолого-педагогический практикум: учебное пособие для студентов высших учебных заведений / Л. С. Подымова, Л. И. Духова, Е. А. Ларина, О. А. Шиян; под редакцией В. А. Слостенина. – 3-е изд., стер. – М.: Издательский центр "Академия", 2007. – 224 с.
190. Соболев С. М. Формування індивідуального стилю професійного спілкування майбутніх перекладачів : автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04. / С. М. Соболев. – Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Т., 2005. – 19 с.
191. Собчик Л. С. Стандартизированный многофакторный метод исследования личности СМЛ / Л.С. Собчик. – СПб, 2000. – 219 с.
192. Собчик Л. С. Мотивационный тест Хекхаузена. Практическое руководство / Л. С. Собчик. – СПб, 2002. – 16 с.

193. Соковин В. М. Фасцинация. Коммуникация. Общение: сб. ст. / под ред. В. М. Соковнина. – Екатеринбург, 2010. – 134 с.
194. Старостина С. В. Формирование умений педагогического общения будущих учителей начальных классов со школьниками (на примере обучения дисциплине «Иностранный язык») [Электронный ресурс]: автореф. дисс. ... канд. пед. наук.: 13.00.01. / С. В. Старостина. – Пензенский государственный педагогический университет имени В.Г. Белинского. – Пенза. – 2011. – 22 с. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/formirovanie-umenii-pedagogicheskogo-obshcheniya-budushchikh-uchitelei-nachalnykh-klassov-so>
195. Столяренко Л. Д. Основы психологии / Л. Д. Столяренко. – Издание 3-е, переработанное и дополненное. – Ростов-на-Дону: «Феникс», 2000. – 672 с.
196. Столяренко О. Використання нетрадиційних методів комунікативного спілкування у навчанні англійської мови / О. Столяренко // Рідна школа. – 2006. – № 5. – С. 47 – 49.
197. Талызина С. Ф. Теория планомерного формирования умственных действий сегодня [Электронный ресурс] / С. Ф. Талызина. – Вопросы психологии. – № 93. – 1992. – С. 92 – 101. Режим доступа: <http://www.voppsy.ru/issues/1993/931/931092.htm>
198. Тарасенко С. В. Формування професійних навичок і творчої самостійності студентів у процесі педагогічної практики / С. В. Тарасенко. – ВІСНИК Житомирського державного університету імені Івана Франка (6), 2000. – С. 180 – 182.
199. Тарасенко Г. С. Її величність гра: теорія і методика організації дитячої ігрової діяльності в контексті наступності дошкільної та початкової освіти: збірник статей / за ред. Г. С. Тарасенко. – Вінниця: ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2009. – 322 с.
200. Теслюк В. М. Структурні компоненти індивідуального стилю професійно-педагогічного спілкування / В. М. Теслюк // Науковий вісник Національного аграрного університету. – К., 2005. – Вип. 88. – С. 245 – 255.
201. Уваров Е. А. Самоорганизация индивидуальности человека: от гипотезы к теории: монография / Е. А. Уваров. – Тамбов: Изд-во Першина, 2005. – 176 с.

202. Уварова Ю. В. Особистісні детермінанти формування стилю педагогічного спілкування у майбутніх учителів [Електронний ресурс]: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 19.00.07. / Ю. В. Уварова. – Київ, 2005. – Режим доступу: <http://disser.com.ua/contents/7700.html>
203. Халабузар О. А. Застосування синергетичного підходу в процесі професійної підготовки лінгвіста [Електронний ресурс] / О. А. Халабузар. – Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. – Вип. № 2. – 2014. – С. 222 – 230. – Режим доступу: [file:///D:/Downloads/nzbdpu_2014_2_40%20\(1\).pdf](file:///D:/Downloads/nzbdpu_2014_2_40%20(1).pdf)
204. Халабузар О. А. Застосування особистісно-діяльнісного підходу в процесі професійної підготовки лінгвіста [Електронний ресурс] / О. А. Халабузар. – Режим доступу: http://www.nbuiv.gov.ua/portal/soc_gum/znpbdpu/Ped/2012_2/Halab.pdf
205. Хамська Н. Б. Пропедевтична практика: програма для студентів ОКР “бакалавр”. Галузь знань: 0203 Гуманітарні науки, напрям підготовки: 6.020303 «Філологія. Мова та література (німецька)» / авт. В. М. Галузьяк, М. М. Гушеватий, Н. Б. Хамська, О. М. Ігнатова, В. В. Каплінський; Вінницький державний педагогічний університет імені М. Коцюбинського. – Вінниця, 2012. – 40 с.
206. Хамська Н. Б. Позашкільна педагогічна практика: програма для студентів ОКР “бакалавр” / Н. Б. Хамська. – Вінницький державний педагогічний університет імені М. Коцюбинського. – Вінниця, 2012. – 18 с.
207. Хамська Н. Б. Навчальна інструктивно-методична практика: програма для студентів ОКР „бакалавр” / Н. Б. Хамська, Л. С. Бровчак; Вінницький державний педагогічний університет імені М. Коцюбинського. – Вінниця, 2012. – 20 с.
208. Хамська Н. Б. Психолого-педагогічна підготовка майбутнього вчителя у процесі пропедевтичної практики / Н. Б. Хамська // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми, 2013. – Вип. 36. – С. 444 – 448.
209. Хамська Н.Б. Педагогічна діяльність вчителя-новатора С. С. Вітковської (70-90 роки ХХ ст.)

210. Хмельковська С. В. Формування творчого потенціалу майбутніх учителів іноземних мов у процесі фахової підготовки / С.В. Хмельковська: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Південноукраїнський держ. педагогічний ун-т ім. К. Д. Ушинського. – м. Одеса, 2005. – 30 с.
211. Хомич Л. О. Система психолого-педагогічної підготовки вчителя початкових класів: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04. / Л. О. Хомич. – К., 1998. – 443 с.
212. Цоколов С. Дискурс радикального конструктивізму Традиции скептицизма в современной философии и теории познания / С. Цоколов. – Издательство: Phren, Мюнхен, 2000. – 333 с.
213. Цуприк С. І. Підготовка студентів вищих педагогічних навчальних закладів до роботи в оздоровчих таборах: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. / С. І. Цуприк. – Вінницький держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського, 2011. – 20 с.
214. Чепка О. В. Професійна підготовка майбутніх учителів початкових класів в умовах навчального комплексу "педагогічний коледж-педагогічний університет": автореферат дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / О. В. Чепка. – Черкаський держ. ун-т ім. Б. Хмельницького. – Черкаси, 2010. – 20 с
215. Шарапановская Е. В. Характеристики профессионально-личностного потенциала педагога-психолога / под ред. Л. С. Колмогоровой, Ю. В. Трофимовой // Материалы международной научно-практической конференции. – Барнаул: АлтГПА, 2009. – 406 с
216. Шкуратова И. П. Стили общения / И. П. Шкуратова, Л. И. Габдулина // Пособие по спецкурсу “Диагностика индивидуальных особенностей общения” для студентов дневного отделения факультета психологии. – Ростов-на-Дону, 2000. – 35 с.
217. Юринець О. О. Педагогічна практика як компонент професійного становлення майбутнього вчителя [Електронний ресурс] / О. О. Юринець. Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького. – Випуск № 145. – Серія "Педагогічні науки". – С. 154 – 156. Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/vchu/N145/N145p154-156.pdf

218. Юрченко В. І. Позитивна «Я-концепція» вчителя як передумова запобігання професійного вигорання [Електронний ресурс] / В. І. Юрченко. – Рідна мова, 2011. – Вип (16). – С. 30 – 35. – Режим доступу: http://elibrary.kubg.edu.ua/337/1/V_Yurchenko_PJKPV_Ridna_Mowa.pdf
219. Якиманская И. С. Технология личностно-ориентированного обучения в современной школе / И. С. Якиманская. – М.: Сентябрь, 2000. – 176 с.
220. Яковліва О. П. Педагогічне спілкування і комунікативна компетентність – фактори успішної організації позашкільної практики / О. П. Яковліва // ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Наукові записки. Серія: Початкове навчання. – 2006. – Вип. 4. – С. 222 – 225.
221. Яфарова Е. В. Краткий курс: Учебное пособие в помощь студентам [Электронный ресурс] / Составитель Е. В. Яфарова: Режим доступа: <http://rudocs.exdat.com/docs/index-387232.html?page=3>
222. Яфарова Е. В. Формирование индивидуального стиля общения будущего учителя: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Е.В. Яфарова. –Саратовский государственный университет имени С.Г.Чернышевского. – Саратов, 2001. – 211 с.
223. Allport G. W. Complete Dictionary of Scientific Biography [Electronic Resource] / Gordon Willard Allport, 2008. – Mode of access: http://www.encyclopedia.com/topic/Gordon_Willard_Allport.aspx
224. Bandura A. Social Cognitive Theory: An Agentic Perspective [Electronic Resource] / Albert Bandura.– Department of Psychology, Stanford University, Stanford. California/ – 26 p. – Mode of access: <http://www.uky.edu/~eushe2/Bandura/Bandura2001ARPr.pdf>
225. Barkley E. F. Student Engagement Techniques: A Handbook for College Faculty [Text] / Elisabeth F. Barkley. – Jossey-Bass Publishers. – San Francisco, 2010. – 391 p.
226. Bennett T. Not Quite a Teacher: Target Practice for Beginning Teachers [Electronic Resource] / Tom Bennett. – Continuum International Publishing Group, 2011. – Mode of access: <http://www.amazon.co.uk/Not-Quite-Teacher-Practice-Beginning/dp/1441120963>
227. Berns M. Concise Encyclopedia of Applied Linguistics / Margie Berns. – Elsevier Ltd. – Oxford, UK, 2010. – 365 p.
228. Bovet G. Leitfaden Schulpraxis: Pädagogik und Psychologie für den Lehrberuf /

- Dr. Gislinde Bovet (Herausgeber), Prof. Volker Huwendiek (Herausgeber). – Cornelsen Schulverlage. – Berlin, 2014. – 234 S.
229. Breaux A. 50x Schülerverhalten verbessern: Lernumgebung verändern – leichter unterrichten / Annette Breaux. – Beltz Verlag, Weinheim und Basel, 2012. – 159 S.
230. Brookfield S. D. Discussion as a Way of Teaching: Tools and Techniques for Democratic Classrooms / Stephen D. Brookfield. – Jossey-Bass Publishers. – San Francisco, 2005. – 287 p.
231. Council of Foreign Language Teachers / Standards For Foreign Language Learning in the 21st Century. – Allen Press. – 3rd Edition, Revised Including Arabic edition, 2006. – 110 p.
232. Cranton P. Understanding and Promoting Transformative Learning: A Guide for Educators of Adults [Text] / Patricia Cranton. – Jossey-Bass Publishers. – San Francisco, 1994. – 245 p.
233. Dalton S. S. Standarts for Pedagogy: Research, Theory and Practice [Electronic Resource] / Stephanie Stoll Dalton & Roland G. Tharp // In Learning for life in the 21st century: Sociocultural perspectives on the future of education. – G. Wells & G. Claxton (Eds.) Oxford: Blackwell/ – 2002 – PP. 181-194. – Mode of access: http://people.ucsc.edu/~gwells/Files/Courses_Folder/documents/DaltonTharp.CREDE.pdf
234. Danielson Ch. Teacher Leadership That Strengthens Professional Practice / Charlotte Danielson. – ASCD. – Alexandria, Virginia, USA. – 2006. – 160 p.
235. Danielson Ch. The Handbook for Enhancing Professional Practice: Using the Framework for Teaching in Your School / Charlotte Danielson. – ASCD. – Alexandria, Virginia, USA. – 2008. – 177 p.
236. Danielson Ch. The Framework for Teaching Evaluation Instrument / Charlotte Danielson // Edition: The newest rubric enhancing the links to the Common Core State Standards, with clarity of language for ease of use and scoring. – Alexandria, Virginia, USA, 2013. – 81 p.
237. Dobizha N. V. The specifics of the event of foreign language teaching classes [Electronic Resource] / N. V. Dobizha // Eastern European scientific journal. – Auris

- Verlag. – Ausgabe 4. – Düsseldorf, 2015. – P. 107-110. Mode of access: http://www.aurisarchiv.de/mediapool/99/990918/data/DOI_10.12851_EESJ201508.pdf
238. Duplex D. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Duplex D., Soline Vaillant S. – В-во: Перун, 2005. – 1728 с.
239. Eichhorn Ch. Classroom-Management: Wie Lehrer, Eltern und Schüler guten Unterricht gestalten [Electronic Resource] / Christoph Eichhorn. – Clett-Cotta Verlag. – Stuttgart. – 2008. – Zugriffsmodus: http://www.amazon.de/Classroom-Management-Lehrer-Sch%C3%BCler-Unterricht-gestalten/dp/3608944982/ref=pd_sim_14_3?ie=UTF8&refRID=1HJ8FGGQP1C3S8YTJB74
240. Frankl V. E. Man's Search for Meaning [Electronic Resource] / Viktor E. Frankl (Author), William J. Winslade (Afterword), Harold S. Kushner (Foreword). – Popular Psychology Counseling. – Mode of access: http://www.amazon.com/Mans-Search-Meaning-Viktor-Frankl/dp/080701429X/ref=asap_bc?ie=UTF8
241. Freeman D. Teacher Learning in Language Teaching / Donald Freeman, Jack C. Richards // Cambridge University Press, 1996. – 388 p.
242. Fries C. H., Charles H. Fries, linguistics and corpus linguistics [Electronic Resource] / Peter H. Fries. – Central Michigan University. – Mode of access: <http://clu.uni.no/icame/ij34/Fries.pdf>
243. Goldstein K. The Organism: a holistic approach to biology derived from pathological data in man / Kurt Goldstein. – Urzone, Inc., 1995. – 422 p.
244. Gregory H. G. Differentiating Instruction With Style: Aligning Teacher and Learner Intelligences for Maximum Achievement / Gayle H. Gregory. – Corwin Press. – California, 2005. – 219 p.
245. Gudjons H. Pädagogisches Grundwissen: Überblick - Kompendium - Studienbuch / Herbert Gudjons. – by Julius Klinkhardt. – Regensburg. – 11. Auflage, 2012. – 399 s.
246. Hall P. Teach, Reflect, Learn: Building Your Capacity For Success In The Classroom Availability / Pete Hall, Alisa Simeral. – ASCD. – Alexandria, Virginia. – USA, 2015. – 177 p.
247. Hass F. Fachdidaktik Englisch. Tradition - Innovation - Praxis / Frank Hass. – Ernst Klett Sprachen GmbH. – Stuttgart, 2006. – 336 S.

248. Heller J. Resilienz: 7 Schlüsselfürmehrinere Stärke[Electronic Resource] / Jutta Heller. – GU, 2013. – 292 S. – Zugriffsmodus: http://www.amazon.de/Resilienz--Schlüssel-mehr-innere-Stärke/dp/3833827351/ref=pd_sim_14_2?ie=UTF8&refRID=1D252JNYCFWJ058TCPND
249. Heimlich E. J. Developing teaching style in adult education / Joe E. Heimlich, Emmalou Norland. – Jossey-Bass, 1999. – 262 p.
250. Helmke A. Unterrichtsqualität und Lehrerprofessionalität. Diagnose, Evaluation und Verbesserung des Unterrichts / Andreas Helmke. – Kallmyer Verlag, 2010. – S. – 224.
251. Horwitz, E. K. The theoretical, practical, and emotional journey to English Teaching / E. K. Horwitz. – In The Proceedings of 2012 International Conference and Workshop on TEFL and Applied Linguistics. – Department of Applied English, Ming Chuan University. – Crane Publishing, 2012. – P. 422 – 430.
252. Jansen F. Lesen und Rechtschreiben lernen nach dem IntraActPlus-Konzept: Vollständig individualisiertes Lernen in Klasse 1 und 2 / Fritz Jansen, Uta Streit, Angelika Fucks // Frühförderung, Kindergarten und Vorschule. Verhindert und therapiert Legasthenie Loseblattsammlung. – Springer Verlag. – Heidelberg, 2012. – 213 S.
253. Jansen F. Positiv lernen / Fritz Jansen, Uta Streit // Gebundene Ausgabe. – Springer Verlag. – Heidelberg, 2006. – 347 S.
254. Keteyian R. V. Do You Know What I Mean?: Discovering Your Personal Communication Style [Electronic Resource] / Robert V. Keteyian. – 2010. – Mode of access: http://www.amazon.com/Know---Discovering-Personal-Communication-Style-ebook/dp/B004OL2NKG/ref=asap_bc?ie=UTF8
255. Lohmann G. Scriptor Praxis: Mit Schülern klarkommen: Professioneller Umgang mit Unterrichtsstörungen und Disziplin Konflikten / Dr. Gert Lohmann. – Cornelsen Verlag. – 9. Auflage, 2012. – 238 S.
256. Marzano R. J. The Art and Science of Teaching: A Comprehensive Framework for Effective Instruction (Professional Development) / Robert J. Marzano. – ASCD. – Alexandria, Virginia. – USA, 2007. – 219 p.
257. Marzano, R. J. Designing a new taxonomy of educational objectives / Robert J. Marzano. – Thousand Oaks, CA: Corwin Press, 2000. – 181 p.

258. Myers D. G. Psychologie / David G. Myers (Autor), Siegfried Hoppe-Graff (Mitarbeiter), Barbara Keller (Mitarbeiter) // Springer Lehrbuch. – Springer Verlag. – Heidelberg, 2014. – 1034 S.
259. Neustadt E. DaF unterrichten: Basiswissen Didaktik Deutsch als Fremd- und Zweitsprache / Eva Neustadt. – Ernst Klett Sprachen CmbH. – Stuttgart, 2013. – 183 S.
260. Nilson L. B. Teaching at Its Best: A Research-Based Resource for College Instructors / Linda B. Nilson. – Jossey-Bass Publishers. – San Francisco, 2010. – 367 p.
261. Nilson L. B. Creating Self-Regulated Learners: Strategies to Strengthen Students' Self-Awareness and Learning Skills Instructors / Linda B. Nilson. – Jossey-Bass Publishers. – San Francisco, 2013. – 145 p.
262. Nolting H. P. Störungen in der Schulklasse: Ein Leitfaden zur Vorbeugung und Konfliktlösung / Hanz-Peter Nolting // Beltz Verlag, Weinheim und Basel, 2012. – 173 S.
263. Pfeffer J. The Knowing-Doing Gap How Smart Companies Turn Knowledge into Action [Electronic Resource] / Jeffrey Pfeffer and Robert I. Sutton. – Harvard Business School Press, 2000. – Zugriffsmodus: http://www.wenell.se/wp-content/uploads/2014/01/thinking_knowing.pdf
264. Quetz J. Neue Sprachen lehren und lernen. Fremdsprachenunterricht in der Weiterbildung [Electronic Resource] / Jürgen Quetz, Gerhard von der Handt (Hrsg.) //
265. W. Bertelsmann Verlag GmbH & Co. KG.– Bielefeld, 2005. – P. 30 – 49. – Zugriffsmodus: <http://www.die-bonn.de/doks/2002-fremdsprachenunterricht-01.pdf>
266. Rainer E. Wicke. Aktiv und Kreativ Lernen: Projektorientierte Spracharbeit im Unterricht: Deutsch als Fremdsprache / Wicke Rainer. – Hueber Verlag, 2004. – 207 S.
267. Reuber, Edgar. Strategien (nicht nur) für Berufsanfänger / Edgar Reuber. – Vestermann Verlag, 2011. – 188 S.
268. Richards J. C. Approaches and Methods in Language Teaching /Jack C. Richards, Theodore S. Rodgers. – 2nd ed. – Cambridge University Press, 2001. – 95 p.
269. Richards J. Longman Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics / Jack C. Richards, Richard W. Schmidt // Routledge, USA, 2013. – 656 p.

270. Roche J. Fremdsprachenerwerb - Fremdsprachendidaktik / Jörg Roche. – Narr Franke Attempto Verlag GmbH. – 3. Auflage, 2013. – 326 S.
271. Rotter J. B. Rotter Incomplete Sentences Blank Second Edition manual / J. B. Rotter, M. I. Lah & J. E. Rafferty / – New York: Psychological Corporation, 1992. – 386 p.
272. Schuster B. Führung im Klassenzimmer: Disziplinschwierigkeiten und sozialen Störungen vorbeugen und effektiv begegnen – ein Leitfaden für Miteinander im Unterricht / Beate Schuster. – Springer Verlag. – Heidelberg, 2013. – 183 S.
273. Shigehiro Oishi. The Psychological Wealth of Nations: Do Happy People Make a Happy Society / Oish Shigehiro // Publisher: Wiley-Blackwell, 2012. – 260 p.
274. Terhart E. Perspektiven der Lehrerbildung in Deutschland. Abschlussbericht der von der Kultusministerkonferenz eingesetzten Kommission / Hrsg. von E.Terhart. Weinheim und Basel // Hannover. – März 2002. – 150 S.
275. Vieluf S. Teaching Practices and Pedagogical Innovation / Svenja Vieluf, David Kaplan, Eckhard Klieme, Sonja Bayer. – OECD, 2012. – 174 p.
276. Weatherford, J. H. Personal Benefits of Foreign Language Study [Electronic Resource] / J. H. Weatherford. – ERIC Digest. – March, 2010. – Mode of access: <https://suite.io/andy-luttrell/3a3h205>
277. Whitaker T. Was gute Lehrer anders machen: 14 Dinge, auf die es wirklich ankommt (Beltz Praxis) / Todd Whitaker. – Beltz Verlag, Weinheim und Basel, 2009. – 125 S.
278. Wunsch A. Mit mehr Selbst zum stabilen ICH!: Resilienz als Basis der Persönlichkeitsbildung / Albert Wunsch. – SpringerSpektrum, 2013. – 336 S.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета на розуміння студентами сутності індивідуального стилю спілкування

1. Що Ви вкладаєте у поняття "індивідуальний стиль педагогічного спілкування"?
2. Які можливості вашого предмету для формування індивідуального стилю педагогічного спілкування?
3. В чому, на Ваш погляд, полягає основний принцип успішного формування індивідуального стилю педагогічного спілкування?
4. Які уміння, на Вашу думку, Вам необхідно розвивати для успішного формування індивідуального стилю педагогічного спілкування?

Додаток Б

Открытая группа

Педагогічна практика. Проблеми та рішення.

Постав над собою сто вчителів - вони виявляться безсилями , якщо ти не зможеш сам змушувати себе і вимагати від себе.

Описание:

Шановні студенти інституту іноземних мов! На даний момент ви перебуваєте на педагогічній практиці. Інститут педагогіки та психології ВДПУ імені Михайла Коцюбинського пропонуємо взяти добровільну участь у нашій групі в рамках цікавого експерименту на базі інституту іноземних мов та інституту педагогіки та психології. Наша головна мета виявити та допомогти Вам подолати основні труднощі, з якими стикається студент в процесі педагогічної практики. Ви матимете змогу ділитись власним досвідом, запитати поради чи кваліфікованої допомоги у керівників практики та адміністраторів групи. Ваша думка є для нас дуже важливою. Дякуємо за довіру та увагу!!!

Местоположение:

Винница

Свежие новости

Управление сообществом

Рекламировать сообщество

Статистика сообщества

Добавить в закладки

Перевести в страницу

Вы состоите в группе ▾

Обсуждения

ред.

Рассказать друзьям

Надежда Добижка

Online

📎 Файл 14285_Збірка ігор.Уроки англійської.doc

21 фев 2014

Мне нравится ♥ 1

Дмитро Ляхович
класні ігри, дякую)))

26 фев 2014 | Ответить

♥ 1

Комментировать..

Надежда Добижка

Online

Видеозаписи

ред.

12 видеозаписей

Педагогическая ситуация
2 просмотра

Фрагмент фильма «Хористы»
1 просмотр

Документы

3 документа

📎 docx Тест на самооцінк..
17 КБ, 21 февраля 2014

Be a part of the
UNIVERSITY OF LIFE.
Sign up for our next event

Имя Сообщение

Email

Тема

Індивідуальний стиль спілкування вчителя: формуємо разом
Загальне – людина
Одиничне – особистість
Спільнота – індивідуальність

○ **1** Визначте рівень сформованості Вашого стилю педагогічного спілкування

2 Оберіть вправи, які допоможуть Вам вдосконалити Ваш стиль педагогічного спілкування

3 Спробуйте себе у ролі вчителя!

4 Скористайтеся нашими розробками для підготовки до уроку!

5 Підбірка ігор для уроків іноземної мови

6 Пам'ятки студенту-практиканту

1 comment

Leave a message

Т Р Е Н А Ж Е Р

Формування індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя іноземної мови
Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського

[овна](#)[Вправи](#)[План-конспект](#)[Пам'ятка](#)[Педагогічні ситуації](#)[Тести](#)[Про автора](#)

Додаток Д

Схема аналізу індивідуального стилю педагогічного спілкування вчителя іноземної мови (пропедевтична практика, 2-й курс)

1. Чи вдається Вчителю з самого початку уроку створити атмосферу іншомовного спілкування, включаючи відразу всіх учнів у розмову спираючись на інтереси учнів, актуальні події пов'язані з їхнім шкільним та позашкільним життям?
2. Чи Ви можете сказати про мовлення вчителя (грамотність, вимова, голос)
3. Чи проявляє вчитель власний творчий потенціал пояснюючи новий матеріал?
4. Чи є щось, на Вашу думку, у прояві індивідуального стилю спілкування вчителя такого, що підвищує ефективність навчально-виховного процесу (емоційність та оригінальність спілкування, культура та переконливість мовлення, професійно-особистісні якості)?
5. Чим Вам найбільше запам'ятався вчитель іноземної мови?

Схема самоаналізу формування індивідуального стилю педагогічного спілкування студента під час організації дозвілля для дітей у літніх оздоровчих таборах (позашкільна практика, 4-й курс).

1. Чи проявились у Вас наступні уміння в процесі позашкільної практики:

- уміння правильно оцінювати свої стосунки з дітьми та колегами;
- уміння зрозуміти партнера по спілкуванню, відчутти його настрій, емоції, відчуття;
- уміння зберігати спокій, витримку, почуття гумору, навіть в критичні ситуації;
- уміння спонукати дітей до співпраці, зацікавлювати їх у спільній діяльності, слідувати тактиці спілкування;
- уміння впливати на позицію партнера, змінювати його точку зору за допомогою власної емоційності, підбору комунікативних засобів та засобів виховного впливу?

2. Чи стикались Ви з труднощами при організації дозвілля дітей. Якщо так, то яка причина їх виникнення, і що Ви можете зробити для їх усунення?

3. Якими якостями, на Вашу думку повинен володіти ідеальний вожатий та вихователь?

4. В процесі спілкування з дітьми чи враховували Ви, що їхнє ставлення до Вас залежить великою мірою не лише від того, що Ви кажете і чого навчаєте, а й від Вашого характеру, темпераменту, манери спілкування, зовнішнього вигляду тощо?

5. Опишіть ситуації, коли ви проявили індивідуальність, творчість нестандартність мислення і як це вплинуло на вихованців.

6. Зазначте проведені виховні заходи (описати як Вам вдалося організувати, згуртувати дітей до заходів, стимулювати їхню активність, які методи впливу на поведінку, почуття дітей Ви використали). Як організація виховного заходу сприяла формуванню Вашого індивідуального стилю педагогічного спілкування?

Самоаналіз уроку студентом-практикантом (педагогічна практика окр бакалавра, 4-й курс).

Дайте відповідь на запитання (там, де це можливо, вкажіть скільки часу зайняло виконання зазначеного завдання).

1. Як Вас сприйняли діти у класі (тепло, неприязно, з байдужістю), чи ви не звернули увагу?
2. Чи вдалось Вам одразу встановити робочу атмосферу та налагодити контакт з класом?
3. Чи розпочали Ви своє спілкування одразу на іноземній мові? Якщо так, то Вам здалося, діти Вас розуміли?
4. Чи відбулося знайомство із класом. Якщо так, то яким чином?
5. Чи перевіряли Ви домашнє завдання. Якщо так, то чи у всіх учнів, чи всі помилки були виправлені?
6. Яким чином Ви пред'являли новий матеріал (пояснення, розповідь, діалог)
7. Які наочні засоби Ви використовували (дошка, картки, підручник, автентичні матеріали...) ?
8. Чи звертались Ви до учнів із запитаннями в процесі пояснення нового матеріалу?
9. Чи перевірили Ви рівень засвоєння нового матеріалу шляхом опитування чи дискусії?
10. Опишіть Ваше місцезнаходження під час пояснення нового матеріалу та опитування: Ви сиділи, стояли, ходили, активно жестикулювали?
11. Які види роботи Ви використали на уроці: робота в парах, в групі, індивідуально, фронтально?
12. Які види мовленнєвої діяльності були присутні на вашому уроці: говоріння, читання, аудіювання?
13. Чи була в учнів можливість застосувати нові слова, терміни у власних висловлюваннях згідно їхніх інтересів, вподобань, уяви.
14. Чи поставили Ви перед учнями завдання описати, в якій життєвій ситуації можна примінити здобуті знання та навички?
15. Чи застосували Ви на уроці такий вид діяльності як гра?

16. Чи встигли Ви виконати всі заплановані завдання на уроці? Якщо так, то скільки вільного часу у Вас лишилось?
17. Якою, на Вашу думку, була активність учнів на уроці?
18. Як Вам здалось, Ваш стиль проведення уроку зацікавив учнів?
19. Чи доводилось Вам підвищувати голос на уроці? Якщо так, то як часто?
20. Чи вдалось Вам підтримувати дисципліну на протязі всього уроку?
21. Які, на Вашу думку, Ваші позитивні якості допомогли організувати спілкування з учнями (почуття гумору, терпіння, емпатія, артистичність, доброзичливість та іС.)?
22. Які негативні Ваші якості перешкоджають ефективному спілкуванню з дітьми (скутість, страх, невпевненість, дратівливість, надмірна емоційність та іС.)?
23. Які відчуття виникли у Вас після проведення уроку (задоволення, сорому, невпевненості в собі, бажання вдосконалюватись, розчарування тощо)?
24. Чи вважаєте Ви, що знайшли ефективний стиль свого спілкування з учнями?

Експертна оцінка сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування.

Оцініть стиль спілкування студента-практиканта з учнями на уроці за зазначеними показниками.

№	Показники	Варіанти відповідей			
		Так	Іноді	Ні	Не можу сказати
1.	Студент виражає свою індивідуальність в процесі налагодження контакту з дітьми.				
2.	Студент виражає індивідуально-психологічні особливості під час організації впливу на дітей.				
3.	Для студента характерні індивідуальні неповторні жести, міміка, пантоміміка.				
4.	Індивідуально-типологічні особливості студента проявляються в його емоціях, позах, інтонаціях.				
5.	Студент здійснює індивідуальний підхід при вирішенні педагогічних конфліктів.				
6.	Студент проявляє власну індивідуальність у виборі засобів управління спілкуванням.				
7.	Індивідуальність студента проявляється у творчій організації спілкування на уроці.				
8.	Індивідуальність вчителя проявляється у педагогічній імпровізації, несподіваних педагогічних рішеннях.				
9.	Студент здійснює індивідуальний підхід у виборі системи комунікативних операцій і прийомів, лінгвістичних особливостей спілкування.				
10.	Студенту вдається контролювати і регулювати своє самопочуття, свій емоційний стан.				

Підрахунок балів. Відповідь *так* – 2 бали; відповідь *іноді* – 1 бал; відповідь *не знаю* – 0,5 балів; відповідь *ні* – 0 балів;

Результати: 20-16 балів: Оптимальний рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування.

15-11 балів: середній рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування.

10-6 балів: рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування нижче середнього.

5-0 балів: низький рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування.

Додаток К

Опитувальник Реана. Мотивація успіху і страх невдачі.

Інструкція. Відповідаючи на питання, необхідно вибрати відповідь «так» чи «ні». Якщо Вам важко визначитися з відповіддю, то згадайте, що «так» означає як явне «так», так і «скоріше так, ніж ні». Те ж відноситься і до відповіді «ні»: вона означає явне «ні» і «скоріше ні, ніж так».

Відповідати на питання треба швидко, не замислюючись надовго. Відповідь, яка перша приходить в голову, як правило, є й найбільш точною.

ТЕКСТ ОПИТУВАЛЬНИКА

1. Включаючись в роботу, як правило, оптимістично сподіваюся на успіх.
2. У діяльності активний.
3. Схильний до прояву ініціативності.
4. При виконанні відповідальних завдань намагаюся по можливості знайти причини відмови від них.
5. Часто вибираю крайнощі: або занижено легкі завдання, або нереалістично високі за трудністю.
6. При зустрічі з перешкодами, як правило, не відступаю, а шукаю способи їх подолання.
7. При чергуванні успіхів і невдач схильний до переоцінки своїх успіхів.
8. Продуктивність діяльності в основному залежить від моєї власної цілеспрямованості, а не від зовнішнього контролю.
9. При виконанні досить важких завдань, в умовах обмеження часу, результативність діяльності погіршується.
10. Схильний проявляти наполегливість в досягненні мети.
11. Схильний планувати своє майбутнє на досить віддалену перспективу.
12. Якщо ризикую, то, швидше з розумом, а не відчайдушно.
13. Не дуже наполегливий у досягненні мети, особливо якщо відсутній зовнішній контроль.
14. Волію ставити перед собою середні за важкістю або злегка завищені, але досяжні цілі, ніж нереально високі.
15. У випадку невдачі при виконанні будь-якого завдання, його привабливість, як правило, знижується.
16. При чергуванні успіхів і невдач схильний до переоцінки своїх невдач.
17. Волію планувати своє майбутнє лише на найближчий час.
18. При роботі в умовах обмеження часу результативність діяльності поліпшується, навіть якщо завдання досить важке.
19. У випадку невдачі при виконанні чого-небудь, від поставленої мети, як правило, не відмовляюся.

20. Якщо завдання вибрав собі сам, то в разі невдачі його привабливість ще більше зростає.

КЛЮЧ ДО ОПИТУВАЛЬНИК

Відповідь "ТАК": 1,2,3,6,8, 10, 11, 12. 14, 16, 18, 19,20.

Відповідь "НІ": 4, 5. 7,9, 13, 15, 17.

ОБРОБКА РЕЗУЛЬТАТІВ І КРИТЕРІЇ ОЦІНКИ

За кожен збіг відповіді з ключем випробуваному дається 1 бал. Підраховується загальна кількість набраних балів.

Якщо кількість набраних балів від 1 до 7, то діагностується мотивація на невдачу (боязнь невдачі).

Якщо кількість набраних балів від 14 до 20, то діагностується мотивація на успіх (надія на успіх).

Якщо кількість набраних балів від 8 до 13, то слід вважати, що мотиваційний полюс яскраво не виражений. При цьому можна мати на увазі, що якщо кількість балів 8,9, є певна тенденція метизації на невдачу, а якщо кількість балів 12,13, є певна тенденція мотивації на успіх.

Мотивація на успіх відноситься до позитивної мотивації. При такій мотивації людина, починаючи справу, сподівається на досягнення чогось конструктивного, позитивного. В основі активності людини лежить надія на успіх і потреба в досягненні успіху. Такі люди звичайно впевнені в собі, у своїх силах, відповідальні, ініціативні та активні. Їх відрізняє наполегливість у досягненні мети, цілеспрямованість.

Мотивації на невдачу відноситься до негативної мотивації. При даному типі мотивації активність людини пов'язана з потребою уникнути зриву, осудження, покарання, невдачі. Взагалі в основі цієї мотивації лежить ідея уникнення і ідея негативних очікувань. Починаючи справу, людина вже заздалегідь боїться можливої невдачі, думає про шляхи уникнення цієї гіпотетичної невдачі, а не про способи досягнення успіху.

Люди, мотивовані на невдачу, звичайно відрізняються підвищеною тривожністю, низькою впевненістю у своїх силах. Намагаються уникати відповідальних завдань, а при необхідності вирішення надміру відповідальні завдань можуть впадати в стан близький до панічного. По крайній мірі, ситуативна тривожність у них у цих випадках стає надзвичайно високою. Все це, разом з тим, може поєднуватися з досить відповідальним ставленням до справи.

Додаток Л

Анкета для виявлення ставлення майбутнього вчителя до формування індивідуального стилю педагогічного спілкування

Запитання анкети	Кількість відповідей (в%)		
	так	іноді (не зовсім)	ні
1. На практичних заняттях з педагогічної майстерності та методики викладання, коли Ви виступаєте в ролі вчителя, чи продумуєте ви, яким буде Ваш стиль спілкування на даному конкретному етапі уроку?			
2. Чи задумувались Ви як ваші індивідуально-типологічні особливості впливають на стиль вашого спілкування з учнями?			
3. Чи часто Ваш поганий настрій відображається на спілкуванні з людьми?			
4. Чи часто ви аналізуєте свою діяльність на уроці?			
5. Чи вважаєте Ви отриману Вами в університеті педагогічну, психологічну та методичну підготовку достатньою для здійснення успішного педагогічного спілкування ?			

Додаток М

Вправа на самооцінку іміджу.

Спробуйте оцінити себе критично. Зверніть увагу на ті аспекти іміджу, які вас задовільняють, а які ні.

Складові іміджу	Не задовільняє мене	На середньому	Вище середнього	Ідеально
Звучання вашого голосу				
Ораторське мистецтво				
Навички презентації				
Уміння триматися перед аудиторією, не хвилюватися				
Уміння налагодити візуальний контакт				
Емоційні жести, мімка				
Рукостискання				
Осанка				
Догляд за собою				
Одяг та індивідуальний стиль				
Манери				

Додаток Н

Тест Т. М. Дзюби на оцінку рівня конфліктності особистості.

Інструкція. При відповіді на питання тесту з трьох запропонованих варіантів відповіді оберіть один, який найбільшою мірою співпадає, на вашу думку, з вашими індивідуальними особливостями, і запишіть його. Наприклад: 1 - а, 2 - б; 3 - і т.д.

1. Чи характерно для вас прагнення до домінування, тобто до того, щоб підпорядкувати своїй волі інших:

- а) ні;
- б) коли як;
- в) так.

2. Чи є у вашому колективі люди, які вас побоюються, а можливо, і ненавидять:

- а) так;
- б) відповісти важко;
- в) немає.

3. Хто ви більшою мірою:

- а) пацифіст;
- б) принциповий;
- в) підприємливий.

4. Як часто вам доводиться виступати з критичними судженнями:

- а) часто;
- б) періодично;
- в) рідко.

5. Що для вас було б найбільш характерно, якби ви очолили новий для вас колектив:

- а) розробив би програму роботи колективу на рік вперед і переконав би колектив у її доцільності;
- б) вивчив би, хто є хто, і встановив би контакт з лідерами;
- в) частіше б радився з людьми.

6. У разі невдач який стан для вас найбільш характерний:

- а) песимізм;
- б) поганий настрій;
- в) образа на самого себе.

7. Чи характерно для вас прагнення відстоювати і дотримуватися традиції вашого колективу:

- а) так;
- б) швидше за все, так;
- в) немає.

8. Чи відносите ви себе до тих людей, яким легше сказати гірку правду в очі, ніж промовчати :

- а) так;
- б) швидше за все, так;
- в) ні.

9. З трьох особистісних якостей, з якими ви боретеся, найчастіше намагаєтеся позбутись:

- а) дратівливість;
- б) образливість;
- в) нетерпимість критики інших.

10. Хто ви більшою мірою :

- а) незалежний ;
- б) лідер;
- в) генератор ідей.

11. Якою людиною вважають вас ваші друзі:

- а) екстравагантним;
- б) оптимістом;
- в) наполегливим.

12. Проти чого вам найчастіше доводиться боротися:

- а) з несправедливістю;
- б) з бюрократизмом;
- в) з егоїзмом.

13 Що для вас найбільш характерно:

- а) недооцінюю свої здібності;
- б) оцінюю свої здібності досить об'єктивно;
- в) переоцінюю свої здібності.

14. Що вас приводить до зіткнення і конфлікту з людьми найчастіше:

- а) зайва ініціатив ;
- б) зайва критичність;
- в) зайва прямолінійність.

Відповідно до ключа підраховується сума балів і визначається рівень конфліктності

Запитання	Оцінювальні бали	Рівні розвитку конфліктності	Сумарна кількість балів
1	а) 1, б)2, в)3	1 – дуже низький	14 – 17
2	а) 3, б) 2, в) 1	2 – низький	18 – 20
3	а) 1, б)3, в) 2	3 – набагато нижче середнього	21 – 23
4	а) 3, б) 2, в) 1	4 – трохи нижче середнього	24 – 26
5	а) 3, б) 2, в) 1	5 – середній	27 – 29
6	а) 2, б) 3, в) 1	6 – трохи вище середнього	30 – 32
7	а) 3, б) 2, в) 1	7 – вище середнього	33 – 35
8	а) 3, б) 2, в) 1	8 – Оптимальний	36 – 38
9	а) 2, б) 1, в) 3	9 – дуже Оптимальний	39 – 42
10	а) 3, б) 1, в) 2		
11	а) 2, б) 1, в) 3		
12	а) 3, б) 2, в) 1		
13	а) 2, б) 1, в) 3		
14	а) 1, б)2, в) 3		

Додаток П

Тест В. Макліні «Мовні бар'єри при спілкуванні»

Для того щоб оцінити, наскільки актуальні для вас мовні бар'єри спілкування, наскільки ви вмієте «подати інформацію», дайте відповідь на запитання, складені американським психологом В.Макліні.

Інструкція. Відповідайте «так» чи «ні».

1. Коли ви самі кажете, чи стежите ви уважно за тим, щоб слухачі правильно вас зрозуміли?
2. Чи підбираєте ви слова, відповідні рівню підготовки слухачів ?
3. Чи обмірковуєте ви вказівки, перш ніж їх висловити ?
4. Чи віддаєте ви розпорядження в досить короткій формі ?
5. Якщо підлеглий не задає питань після того, як ви висловили нову думку, чи вважаєте ви, що він її зрозумів ?
6. Чи ясно ви висловлюєтеся ?
7. Ув'язуєте ви свої думки, перш ніж їх висловити, щоб не говорити незв'язно?
8. Чи заохочуєте ви питання?
9. Чи припускаєте ви, що знаєте думки оточуючих, або задаєте питання, щоб з'ясувати їх ?
10. Чи розрізняєте ви факти і думки ?
11. Чи підсилюєте ви конфронтацію, суперечачи аргументам співрозмовника?
12. Чи намагаєтесь ви досягти мети, щоб ваші партнери в усьому з вами погоджувалися ?
13. Чи використовуєте ви професійний жаргон, незрозумілий слухачеві ?
14. Чи говорите ви ясно, точно, ввічливо ?
15. Чи стежите ви за тим яке враження справляють ваші слова на слухача, чи уважний він ?
16. Чи робите ви навмисні паузи у своїй промові для того, щоб зібратися з думками, звернути увагу на слухачів ?

Обробка результатів.

Якщо ви не замислюючись відповіли «так» на всі питання (№ 5 , 9 і 13), то можна вважати, що вам притаманне вміння ясно і стисло викладати свої думки.

Додаток Р

Схема самоаналізу індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вчителя на старшому ступені загальноосвітньої школи.

1. Чи користувались Ви на уроці репліками ввічливості, схвальними відгуками мовленнєвими стереотипами?
2. Чи вдалося Вам дотримуватись логіки іншомовного спілкування з учнями, уникаючи неоднозначності та непорозуміння?
3. Яким чином Ви прогнозували можливі труднощі сприйняття іншомовного матеріалу (мовленнєві, лінгвокраїнознавчі)?
4. Що Ви робили для того, щоб максимально наблизити навчальний процес до ситуації реального іншомовного спілкування на уроці?
5. Чи намагались Ви мовленнєвими та немовленнєвими засобами (жести, міміка) домогтися більшого розуміння учнями змісту навчального матеріалу?
6. Чи вдалося Вам регулювати інтенсивність і спрямованість спілкування? Чи завжди він розуміли, що слід робити: говорити чи мовчати, дивитися учню, в очі або відвести погляд, кивати головою на знак схвалення або залишатися зовні нейтральним, сидіти або стояти, підійти до учня або залишатися на місці?
7. Чи вдалося Вам з самого початку уроку створити атмосферу іншомовного спілкування, включаючи відразу всіх учнів у розмову спираючись на інтереси учнів, актуальні події пов'язані з їхнім шкільним та позашкільним життям? Якщо так, то яким чином?
8. Чи використовували Ви наочні засоби навчання, картки з опорами тощо?
9. Як Ви вважаєте, чи вдало Ви обрали темп мовлення, ступінь гучності і експресивності, дистантність і т.д.?
10. Чи вдалося Вам уникнути конфліктних ситуацій на уроці, підтримувати сприятливу робочу атмосферу на уроці?
11. Як Вам вдалося керувати власним робочим самопочуттям, своїми емоціями?
12. Опишіть свої відчуття по завершенню уроку.
13. Чи проводили Ви виховні заходи для школярів? Якщо так, опишіть, як Вам вдалося організувати, згуртувати дітей, стимулювати їхню активність, які методи

впливу на поведінку, почуття дітей Ви використали, як організація виховного заходу сприяла формуванню Вашого індивідуального стилю спілкування.

14. Чи вважаєте Ви, що у повній мірі проявили свою індивідуальність, творчість, нестандартність мислення в процесі педагогічної практики?

15. Поставте уміння педагогічного спілкування у наступному порядку: від тих, які проявились якнайкраще в процесі педагогічної практики до найменш розвинених:

- проєктувальні уміння (уміння планувати, моделювати, передбачати можливі шляхи розвитку комунікативної ситуації і прогнозувати варіанти їх вирішення);
- організаційні уміння (уміння організувати власне педагогічне спілкування відповідно до своїх індивідуально-типологічних особливостей, організувати свою увагу, мислення, раціонально розподілити час, налаштувати себе на ефективну комунікативну взаємодію);
- мовні та немовні уміння (уміння говорити чітко, зв'язно, послідовно та експресивно з використанням міміки та жестів);
- перцептивні вміння (уміння налагоджувати психологічний контакт з дітьми та створювати сприятливий психологічний клімат, бути доброзичливим та чуйним, інтерпретувати вчинки і почуття дитини, розуміти причини поведінки);
- емоційно-психологічні уміння (уміння використати позитивні емоції і стани в процесі організації педагогічного спілкування; регулювати свій психологічний стан);
- рефлексивно-оцінювальні вміння (оцінювати результативність та ефективність спілкування за різними критеріями).

Додаток С

Таблиці допоміжних цифрових даних.

С.1

Рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування студентів 2-го курсу інституту іноземних мов за мотиваційним критерієм до початку експерименту (контрольна група).

Критерії оцінювання	Рівні сформованості			
	Високий (творчий)	Середній (гнучкий)	Нижче за середній (формаль- ний)	Низький (інертний)
1. Прагнення до вдосконалення комунікативної техніки	1,1	10,8	31,5	56,6
2. Велика кількість позитивних установок на формування індивідуального стилю педагогічного спілкування	3,3	21,8	28,6	46,3
3. Бажання реалізації особистісного потенціалу у професійній сфері	6,6	19,7	26,5	47,2
4. Прагнення максимального використання власних індивідуально-типологічних особливостей в процесі налагодження взаємодії з учнями	0,8	14,4	20,7	64,1
5. Надія на успіх і потреба в досягненні успіху у професійній сфері	36,2	33,9	23,6	6,3
6. Ясність Я-концепції, позитивна установка по відношенню до самого себе	2,5	10,2	46,5	40,8
7. Направленість на самовдосконалення індивідуального стилю педагогічного спілкування	0,1	1,5	14,9	83,5

С.2

Рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування студентів 2-го курсу інституту іноземних мов за мотиваційним критерієм до початку експерименту (експериментальна група).

Критерії оцінювання	Рівні сформованості			
	Високий (творчий)	Середній (гнучкий)	Нижче за середній (формаль- ний)	Низький (інертний)
1. Прагнення до вдосконалення комунікативної техніки	1,3	10,9	30,9	45,2
2. Велика кількість позитивних установок на формування індивідуального стилю педагогічного спілкування	3,5	21,5	27,8	47,2
3. Бажання реалізації особистісного потенціалу у професійній сфері	6,9	20,4	28,4	44,3
4. Прагнення максимального використання власних індивідуально-типологічних особливостей в процесі налагодження взаємодії з учнями	0,8	14,8	21,5	62,9
5. Надія на успіх і потреба в досягненні успіху у професійній сфері	36,9	34,3	26,5	2,3
6. Ясність Я-концепції, позитивна установка по відношенню до самого себе	2,5	10,8	46,7	40
7. Направленість на самовдосконалення індивідуального стилю педагогічного спілкування	0,4	1,9	17,4	80,3

С.3

Рівень сформованості індивідуального стилю спілкування майбутніх вчителів іноземної мови за мотиваційним критерієм до початку експерименту (студенти 2-го курсу експериментальних і контрольних груп).

Група	Рівні сформованості (в %)			
	Високий (творчий)	Середній (гнучкий)	Нижче за середній (формальний)	Інертний (низький)
Контрольна	7,2	16	27,5	49,3
Експери- ментальна	7,3	16,1	27,4	49,2

С.4

Рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування студентів 2-го курсу інституту іноземних мов за когнітивним до початку експерименту (контрольна група).

Критерії оцінювання	Рівні сформованості			
	Високий (творчий)	Середній (гнучкий)	Нижче за середній (формаль- ний)	Інертний (низький)
1. Обізнаність студента в сутнісних характеристиках, структурі та функціях індивідуального стилю педагогічного спілкування	0,1	3,6	39,8	56,5
2. Усвідомлення індивідуально-типологічних особливостей	0,3	8,2	49,8	41,7
3. Розуміння можливостей застосування наявних знань, їх інтерпретація у взаємозв'язку з власним особистісним потенціалом	0	1,8	34,5	63,7
4. Уміння здійснювати рефлексію власної комунікативної діяльності	1,5	10,4	20,5	67,6
5. Здатність об'єктивно оцінювати ефективність формування свого індивідуального стилю педагогічного спілкування	0	0,8	78,5	20,7

С.5.

Рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування студентів 2-го курсу інституту іноземних мов за когнітивним критерієм до початку експерименту (експериментальна група).

Критерії оцінювання	Рівні сформованості			
	Високий (творчий)	Середній (гнучкий)	Нижче за середній (формальний)	Низький (інертний)
1. Обізнаність студента в сутнісних характеристиках, структурі та функціях індивідуального стилю педагогічного спілкування	0,1	3,8	40	56,1
2. Усвідомлення індивідуально-типологічних особливостей	0,2	8,8	51,2	39,8
3. Розуміння можливостей застосування наявних знань, їх інтерпретація у взаємозв'язку з власним особистісним потенціалом	0	1,7	34,7	63,6
4. Уміння здійснювати рефлексію власної комунікативної діяльності	1,5	10,5	20,3	67,7
5. Здатність об'єктивно оцінювати ефективність формування свого індивідуального стилю педагогічного спілкування	0	0,8	78,5	20,7

С.6

Рівень сформованості індивідуального стилю спілкування майбутніх вчителів іноземної мови за когнітивним критерієм до початку експерименту (студенти 2-го курсу експериментальних і контрольних груп).

Група	Рівні сформованості (в %)			
	Високий (творчий)	Середній (гнучкий)	Нижче за середній (формальний)	Низький (інертний)
Контрольна	0,4	8,2	44,7	46,7
Експериментальна	0,4	5,2	45	49,4

С.7

Рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування студентів інституту іноземних мов 2-го курсу за діяльнісним до початку експерименту (контрольна група).

Критерії оцінювання	Рівні сформованості			
	Високий (творчий)	Середній (гнучкий)	Нижче за середній (формаль- ний)	Низький (інертний)
1. Здатність моделювати педагогічне спілкування опираючись на свій індивідуальний стиль	1	5,2	30,4	63,4
2. Володіння вміннями педагогічного спілкування	0,6	10,5	31,6	57,3
3. Здатність виявити свою індивідуальність у вербальній та невербальній комунікації	0,9	15,3	28,7	55,1
4. Здатність використовувати арсенал засобів навчального предмету для організації спілкування з учнями	2,2	13,4	28,4	52,4
5. Використання творчого потенціалу в процесі організації педагогічного спілкування	7,4	8,5	35,5	48,6

С.8

Рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування студентів 2-го курсу інституту іноземних мов за діяльнісним критерієм до початку експерименту (експериментальна група).

Критерії оцінювання	Рівні сформованості			
	Високий (творчий)	Середній (гнучкий)	Нижче за середній (формальний)	Низький (інертний)
1.Здатність моделювати педагогічне спілкування спираючись на свій індивідуальний стиль	1,2	5,3	30,3	63,3
2.Володіння вміннями педагогічного спілкування	0,6	10,6	31,5	57,3
3. Здатність виявити свою індивідуальність у вербальній та невербальній комунікації	0,8	15,4	28,5	55,3
4. Здатність використовувати арсенал засобів навчального предмету для організації спілкування з учнями	2,2	13,5	28,4	52,3
5.Використання творчого потенціалу в процесі організації педагогічного спілкування	7,4	8,5	35,7	48,4

С.9

Рівень сформованості індивідуального стилю спілкування майбутніх вчителів іноземної мови за діяльнісним критерієм до початку експерименту (студенти 2-го курсу експериментальних і контрольних груп).

Група	Рівні сформованості (в %)			
	Високий (творчий)	Середній (гнучкий)	Нижче за середній (формальний)	Інертний (низький)
Контрольна	2,4	15,5	33	49,1
Експеримен- тальна	2,4	15,4	33,1	49,1

С.10

Рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування студентів 2-го курсу інституту іноземних мов за емоційно-вольовим критерієм до початку експерименту (контрольна група).

Критерії оцінювання	Рівні сформованості			
	Високий (творчий)	Середній (гнучкий)	Нижче за середній (формальний)	Низький (інертний)
1. Розуміння індивідуальних особливостей своєї емоційної сфери	9,3	32,4	25,2	33,1
2. Наявність урівноваженого психічного стану і творчого самопочуття	7,2	35,1	28,5	29,2
3. Доцільне використання позитивних і негативних емоцій і експресивних засобів спілкування	1,8	20,5	56,8	20,9
4. Уміння використовувати емоції як засіб прояву своєї особистісної своєрідності	5,6	27,5	34,4	32,5
5. Емоційн стійкість	1,8	16,2	40,5	41,5
6. Здатність керувати імпульсивними проявами	6,2	10,4	45,5	37,9
7. Вираженість сили волі	10,2	21,3	30,4	38,1
8. Стресостійкість	2,1	12,6	46,8	38,5

С.11

Рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування студентів інституту іноземних мов 2-го курсу за емоційно-вольовим критерієм до початку експерименту (експериментальна група).

Критерії оцінювання	Рівні сформованості			
	Високий (творчий)	Середній (гнучкий)	Нижче за середній (формальний)	Низький (інертний)
1. Розуміння індивідуальних особливостей своєї емоційної сфери	9,4	32,3	26,1	32,2
2. Наявність урівноваженого психічного стану і творчого самопочуття	7,3	35,1	28,5	29,1
3. Доцільне використання позитивних і негативних емоцій і експресивних засобів спілкування	1,8	20,6	56,8	20,8
4. Уміння використовувати емоції як засіб прояву своєї особистісної своєрідності	5,6	27,5	34,4	32,5
5. Емоційна стійкість	1,7	16,5	40,3	41,5
6. Здатність керувати імпульсивними проявами	6,2	10,4	45,5	37,9
7. Вираженість сили волі	10,4	21,1	30,1	38,4
8. Стресостійкість	2,1	12,6	46,8	38,5

С.12

Рівень сформованості індивідуального стилю спілкування майбутніх вчителів іноземної мови за емоційно-вольовим критерієм (студенти 2-го курсу експериментальних і контрольних груп).

Група	Рівні сформованості (в %)			
	Високий (творчий)	Нижче за середній (гнучкий)	Нижче за середній (формальний)	Інертний (низький)
Контрольна	5,5	22	38,5	34
Експериментальна	5,6	22	38,6	33,8

С.13

Рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування студентів 2-го курсу інституту іноземних мов за мотиваційним критерієм (контрольна група).

Критерії оцінювання	Рівні сформованості			
	Високий (творчий)	Нижче за середній (гнучкий)	Нижче середнього (формальний)	Низький (інертний)
1. Прагнення до вдосконалення комунікативної техніки	2,8	14,2	34,8	48,2
2. Велика кількість позитивних установок на формування індивідуального стилю педагогічного спілкування	6,9	27,4	32,8	32,9
3. Бажання реалізації особистісного потенціалу у професійній сфері	7,9	22,4	29,5	40,2
4. Прагнення максимального використання власних індивідуально-типологічних особливостей в процесі налагодження взаємодії з учнями	1,8	17,9	27	53,3
5. Надія на успіх і потреба в досягненні успіху у професійній сфері	31,8	33,9	31,5	2,8
6. Ясність Я-концепції, позитивна установка по відношенню до самого себе	4,6	12,5	51,5	31,4
7. Направленість на самовдосконалення індивідуального стилю педагогічного спілкування	0,4	1,6	14,8	83,2

Додаток С.14

Рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування студентів 2-го курсу інституту іноземних мов за мотиваційним критерієм (експериментальна група).

Критерії оцінювання	Рівні сформованості			
	Високий (творчий)	Нижче за середній (гнучкий)	Нижче за середній (формаль- ний)	Низький (інертний)
1. Прагнення до вдосконалення комунікативної техніки	2,9	14,9	35,2	47
2. Велика кількість позитивних установок на формування індивідуального стилю педагогічного спілкування	7,1	27,8	33,5	31,6
3. Бажання реалізації особистісного потенціалу у професійній сфері	8,2	23,2	29,9	38,7
4. Прагнення максимального використання власних індивідуально-типологічних особливостей в процесі налагодження взаємодії з учнями	2	18,1	27,8	52,1
5. Надія на успіх і потреба в досягненні успіху у професійній сфері	32,8	34,5	31,5	1,2
6. Ясність Я-концепції, позитивна установка по відношенню до самого себе	4,9	13,5	52,5	29,1
7. Направленість на самовдосконалення індивідуального стилю педагогічногоспілкування	0,5	1,8	15	82,7

Додаток С.15

Рівень сформованості індивідуального стилю спілкування майбутніх вчителів іноземної мови за мотиваційним критерієм (студенти 2-го курсу експериментальних і контрольних груп).

Група	Рівні сформованості (в %)			
	Високий (творчий)	Нижче за середній (гнучкий)	Нижче за середній (формальний)	Низький (інертний)
Контрольна	8	18,6	27,3	46,1
Експери- ментальна	8,4	19,2	32,2	40,2

Додаток С.16

Рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування студентів інституту іноземних мов 2-го курсу за когнітивним (контрольна група).

Критерії оцінювання	Рівні сформованості			
	Високий (творчий)	Нижче за середній (гнучкий)	Нижче за середній (формаль- ний)	Низький (інертний)
1. Обізнаність студента в сутнісних характеристиках, структурі та функціях індивідуального стилю педагогічного спілкування	0,1	3,6	39,8	56,5
2. Усвідомлення індивідуально-типологічних особливостей	0,3	8,2	49,8	41,7
3. Розуміння можливостей застосування наявних знань, їх інтерпретація у взаємозв'язку з власним особистісним потенціалом	0	1,8	34,5	63,7
4. Уміння здійснювати рефлексію власної комунікативної діяльності	1,5	10,4	20,5	67,6
5. Здатність об'єктивно оцінювати ефективність формування свого індивідуального стилю педагогічного спілкування	0	0,8	78,5	20,7

С.17

Рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування студентів 2-го курсу інституту іноземних мов за когнітивним критерієм (експериментальна група).

Критерії оцінювання	Рівні сформованості			
	Високий (творчий)	Нижче за середній (гнучкий)	Нижче за середній (формаль- ний)	Низький (інертний)
1. Обізнаність студента в сутнісних характеристиках, структурі та функціях індивідуального стилю педагогічного спілкування	0,1	3,8	40	56,1
2. Усвідомлення індивідуально-типологічних особливостей	0,3	8,9	52,4	38,4
3. Розуміння можливостей застосування наявних знань, їх інтерпретація у взаємозв'язку з власним особистісним потенціалом	0,1	1,8	34,7	63,4
4. Уміння здійснювати рефлексію власної комунікативної діяльності	1,5	10,5	20,3	67,7
5. Здатність об'єктивно оцінювати ефективність формування свого індивідуального стилю педагогічного	0,1	0,9	78,4	20,6

спілкування				
-------------	--	--	--	--

Додаток С.18

Рівень сформованості індивідуального стилю спілкування майбутніх вчителів іноземної мови за когнітивним критерієм (студенти 2-го курсу експериментальних і контрольних груп).

Група	Рівні сформованості (в %)			
	Високий (творчий)	Нижче за середній (гнучкий)	Нижче за середній (формальний)	Низький (інертний)
Контрольна	0,4	4,9	44,7	50
Експери- ментальна	0,5	5,2	45,2	49,1

Рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування студентів інституту іноземних мов 2-го курсу за діяльнісним (контрольна група).

Критерії оцінювання	Рівні сформованості			
	Високий (творчий)	Нижче за середній (гнучкий)	Нижче за середній (формальний)	Інертний (низький)
1. Здатність моделювати педагогічне спілкування спираючись на свій індивідуальний стиль	1	5,3	32,3	61,4
2. Володіння вміннями педагогічного спілкування	0,6	10,5	31,6	55,3
3. Здатність виявити свою індивідуальність у вербальній та невербальній комунікації	0,9	15,8	31,2	54,1
4. Здатність використовувати арсенал засобів навчального предмету для організації спілкування з учнями	2,2	13,4	28,4	52,4
5. Використання творчого потенціалу в процесі організації педагогічного спілкування	7,5	8,8	35,2	48,5

С.20

Рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування студентів 2-го курсу інституту іноземних мов за діяльнісним критерієм (експериментальна група).

Критерії оцінювання	Рівні сформованості			
	Високий (творчий)	Нижче за середній (гнучкий)	Нижче за середній (нормаль- ний)	Інертний (низький)
1.Здатність моделювати педагогічне спілкування спираючись на свій індивідуальний стиль	1,3	5,8	32,3	60,6
2.Володіння вміннями педагогічного спілкування	0,6	10,8	31,9	56,7
3. Здатність виявити свою індивідуальність у вербальній та невербальній комунікації	0,9	15,9	29,6	53,6
4. Здатність використовувати арсенал засобів навчального предмету для організації спілкування з учнями	2,2	13,7	28,8	55,3
5.Використання творчого потенціалу в процесі організації педагогічного спілкування	7,4	8,5	35,9	48,2

С.21

Рівень сформованості індивідуального стилю спілкування майбутніх вчителів іноземної мови за діяльнісним критерієм (студенти 2-го курсу експериментальних і контрольних груп).

Група	Рівні сформованості (в %)			
	Високий (творчий)	Нижче за середній (гнучкий)	Нижче за середній (формальний)	Низький (інертний)
Контрольна	2,4	10,7	31,7	55,2
Експериментальна	2,5	10,9	31,7	54,9

С.22

Рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування студентів 2-го курсу інституту іноземних мов за емоційно-вольовим критерієм (контрольна група).

Критерії оцінювання	Рівні сформованості			
	Високий (творчий)	Нижче за середній (гнучкий)	Нижче за середній (формаль- ний)	Інертний (низький)
1. Розуміння індивідуальних особливостей своєї емоційної сфери	9,3	32,6	26	32,1
2. Наявність урівноваженого психічного стану і творчого самопочуття	7,2	35,1	28,5	29,2
3. Доцільне використання позитивних і негативних емоцій і експресивних засобів спілкування	1,8	20,5	56,8	20,9
4. Уміння використовувати емоції як засіб прояву своєї особистісної своєрідності	5,6	27,5	34,4	32,5
5. Емоційна стійкість	1,8	16,2	40,5	41,5
6. Здатність керувати імпульсивними проявами	6,2	10,4	45,5	37,9
7. Вираженість сили волі	10,2	21,3	30,4	38,1
8. Стресостійкість	2,2	12,8	46,6	38,4

С.23

Рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування студентів 2-го курсу інституту іноземних мов за емоційно-вольовим критерієм (експериментальна група).

Критерії оцінювання	Рівні сформованості			
	Високий (творчий)	Нижче за середній (гнучкий)	Нижче за середній (формаль- ний)	Низький (інертний)
1. Розуміння індивідуальних особливостей своєї емоційної сфери	9,6	33,1	26,1	31,2
2. Наявність урівноваженого психічного стану і творчого самопочуття	7,3	35,1	28,5	29,1
3. Доцільне використання позитивних і негативних емоцій і експресивних засобів спілкування	1,9	20,7	57,8	19,6
4. Уміння використовувати емоції як засіб прояву своєї особистісної своєрідності	5,6	29,8	34,4	30,2
5. Емоційна стійкість	1,7	16,5	40,3	41,5
6. Здатність керувати імпульсивними проявами	6,2	10,4	45,5	37,9
7. Вираженість сили волі	10,4	21,1	30,1	38,4
8. Стресостійкість	2,1	12,6	46,8	38,5

С.24

Рівень сформованості індивідуального стилю спілкування майбутніх вчителів іноземної мови за емоційно-вольовим критерієм (студенти 2-го курсу експериментальних і контрольних груп).

Група	Рівні сформованості (в %)			
	Високий (творчий)	Нижче за середній (гнучкий)	Нижче за середній (формальний)	Низький (інертний)
Контрольна	5,5	22	38,6	33,9
Експери- ментальна	5,6	22,4	38,9	33,1

С.25

Рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування студентів 3-го курсу інституту іноземних мов за мотиваційним критерієм (контрольна група).

Критерії оцінювання	Рівні сформованості			
	Високий(творчий)	Нижче за середній(гнучкий)	Нижче середнього (формальний)	Низький (інертний)
1. Прагнення до вдосконалення комунікативної техніки	1,7	10,1	35,6	52,6
2. Велика кількість позитивних установок на формування індивідуального стилю педагогічного спілкування	3,8	22,2	31,8	42,2
3. Бажання реалізації особистісного потенціалу у професійній сфері	5,5	20,4	30,2	43,9
4. Прагнення максимального використання власних індивідуально-типологічних особливостей в процесі налагодження взаємодії з учнями	1,8	15,6	26,2	56,4
5. Надія на успіх і потреба в досягненні успіху у професійній сфері	30,3	33,8	25,5	10,4
6. Ясність Я-концепції, позитивна установка по відношенню до самого себе	4,6	11,8	50,2	33,4
7. Направленість на самовдосконалення індивідуального стилю педагогічного спілкування	0,3	1,5	14,5	70,2

Рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування студентів 3-го курсу іноземних мов за мотиваційним критерієм (експериментальна група).

Критерії оцінювання	Рівні сформованості			
	Високий(творчий)	Нижче за середній(гнучкий)	Нижче за середній (формальний)	Низький (інертний)
1. Прагнення до вдосконалення комунікативної техніки	2,5	13, 3	32,8	51,4
2. Велика кількість позитивних установок на формування індивідуального стилю педагогічного спілкування	8	24, 3	26,2	41,5
3. Бажання реалізації особистісного потенціалу у професійній сфері	7, 4	19,7	29,6	43,3
4. Прагнення максимального використання власних індивідуально-типологічних особливостей в процесі налагодження взаємодії з учнями	1, 5	16, 8	25, 2	56,5
5. Надія на успіх і потреба в досягненні успіху у професійній сфері	35, 1	37	26, 2	1,7
6. Ясність Я-концепції, позитивна установка по відношенню до самого себе	3, 7	11, 6	52, 2	32,5
7. Направленість на самовдосконалення індивідуального стилю педагогічного спілкування	0, 4	1, 4	16	82,2

С.27

Рівень сформованості індивідуального стилю спілкування майбутніх вчителів іноземної мови за мотиваційним критерієм (студенти 3-го курсу експериментальних і контрольних груп).

Група	Рівні сформованості (в %)			
	Високий (творчий)	Нижче за середній (гнучкий)	Нижче за середній (формальний)	Інертний (низький)
Контрольна	6,8	16,5	30,6	46,1
Експери- ментальна	10,3	17,8	29,8	42,1

Рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування студентів 3-го курсу інституту іноземних мов за когнітивним критерієм (контрольна група).

Критерії оцінювання	Рівні сформованості			
	Високий(тво рчий)	Нижче за середній (гнучкий)	Нижче за середній(формальний)	Низький (інертний)
1. Обізнаність студента в сутнісних характеристиках, структурі та функціях індивідуального стилю педагогічного спілкування	0,2	4,6	38,6	56,6
2. Усвідомлення індивідуально-типологічних особливостей	0,9	9,5	50,8	38,8
3. Розуміння можливостей застосування наявних знань, їх інтерпретація у взаємозв'язку з власним особистісним потенціалом	1,1	2,5	36,5	59,9
4. Уміння здійснювати рефлексію власної комунікативної діяльності	1,8	11,6	22,5	64,1
5. Здатність об'єктивно оцінювати ефективність формування свого індивідуального стилю педагогічного спілкування	0	0,9	79	20,1

С. 29

Рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування студентів 3-го курсу інституту іноземних мов за когнітивним критерієм (експериментальна група).

Критерії оцінювання	Рівні сформованості			
	Високий(творчий)	Нижче за середній(гнучкий)	Нижче за середній(формальний)	Низький (інертний)
1. Обізнаність студента в сутнісних характеристиках, структурі та функціях індивідуального стилю педагогічного спілкування	2,2	7,1	56,2	34,5
2. Усвідомлення індивідуально-типологічних особливостей	6,5	15,8	52,1	25,6
3. Розуміння можливостей застосування наявних знань, їх інтерпретація у взаємозв'язку з власним особистісним потенціалом	2,9	8,2	50,7	38,2
4. Уміння здійснювати рефлексію власної комунікативної діяльності	8,6	15,2	56,3	19,9
5. Здатність об'єктивно оцінювати ефективність формування свого індивідуального стилю педагогічного спілкування	3,5	14,5	48,4	33,6

С. 30

Рівень сформованості індивідуального стилю спілкування майбутніх вчителів іноземної мови за когнітивним критерієм (студенти 3-го курсу експериментальних і контрольних груп).

Група	Рівні сформованості (в %)			
	Високий (творчий)	Нижче за середній (гнучкий)	Нижче за середній (формальний)	Низький (інертний)
Контрольна	0,8	5,8	45,5	47,9
Експери- ментальна	4,7	12,2	52,8	30,3

С.31

Рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування студентів 3-го курсу інституту іноземних мов за діяльнісним критерієм (контрольна група).

Критерії оцінювання	Рівні сформованості			
	Високий(творчий)	Нижче за середній(гну чкий)	Нижче за середній(формаль-ний)	Інертний (низький)
1. Здатність моделювати педагогічне спілкування спираючись на свій індивідуальний стиль	1,3	6,6	31	61,1
2. Володіння вміннями педагогічного спілкування	0,6	13,6	30,5	55,3
3. Здатність виявити свою індивідуальність у вербальній та невербальній комунікації	0,9	15,5	28,7	54,9
4. Здатність використовувати арсенал засобів навчального предмету для організації спілкування з учнями	2,4	15,3	31,4	50,9
5. Використання творчого потенціалу в процесі організації педагогічного спілкування	7,5	8,9	38,8	44,8

С.32

Рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування студентів 3-го курсу інституту іноземних мов за діяльнісним критерієм (експериментальна група).

Критерії оцінювання	Рівні сформованості			
	Високий(творчий)	Нижче за середній(гнучкий)	Нижче за середній(формальний)	Низький (інертний)
1.Здатність моделювати педагогічне спілкування спираючись на свій індивідуальний стиль	1,4	9,8	36,5	52,3
2. Володіння вміннями педагогічного спілкування	2,6	13,8	35,5	48,1
3. Здатність виявити свою індивідуальність у вербальній та невербальній комунікації	2,2	16,2	29	52,6
4. Здатність використовувати арсенал засобів навчального предмету для організації спілкування з учнями	9,3	31,5	28,7	30,5
5. Використання творчого потенціалу в процесі організації педагогічного спілкування	10,6	5,8	35,5	48,1

С.33

Рівень сформованості індивідуального стилю спілкування майбутніх вчителів іноземної мови за діяльнісним критерієм (студенти 3-го курсу експериментальних і контрольних груп).

Група	Рівні сформованості (в %)			
	Високий (творчий)	Нижче за середній (гнучкий)	Нижче за середній (формальний)	Інертний (низький)
Контрольна	2,5	12	32,1	53,4
Експери- ментальна	5,2	15,4	33	46,4

Рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування студентів 3-го курсу інституту іноземних мов за емоційно-вольовим критерієм (контрольна група).

Критерії оцінювання	Рівні сформованості			
	Високий(тво рчий)	Нижче за середній(гн учкий)	Нижче за середній(формаль-ний)	Низький (інертний)
1. Розуміння індивідуальних особливостей своєї емоційної сфери	10,3	33,2	27,2	30,3
2. Наявність урівноваженого психічного стану і творчого самопочуття	17,2	31,8	37,5	23,5
3. Доцільне використання позитивних і негативних емоцій і експресивних засобів спілкування	4,3	29,8	57	8,9
4. Уміння використовувати емоції як засіб прояву своєї особистісної своєрідності	7,2	36,1	38,4	18,3
5. Емоційна стійкість	1,4	18,9	45,5	34,2
6. Здатність керувати імпульсивними проявами	5,3	15,8	48,2	30,7
7. Вираженість сили волі	10,2	22,7	39,6	27,5
8. Стресостійкість	2,3	13,8	51,7	32,2

Рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування студентів 3-го курсу інституту іноземних мов за емоційно-вольовим критерієм (експериментальна група).

Критерії оцінювання	Рівні сформованості			
	Високий(творчий)	Нижче за середній(гнучкий)	Нижче за середній(формальний)	Низький (інертний)
1. Розуміння індивідуальних особливостей своєї емоційної сфери	13,5	35,8	26,2	24,5
2.Наявність урівноваженого психічного стану і творчого самопочуття	9,6	43,2	32,5	14,7
3.Доцільне використання позитивних і негативних емоцій і експресивних засобів спілкування	3,5	28,4	58,5	9,6
4.Уміння використовувати емоції як засіб прояву своєї особистісної своєрідності	7,8	36,5	39,2	16,5
5. Емоційна стійкість	3,8	21,5	46,8	27,9
6. Здатність керувати імпульсивними проявами	8,8	15,6	52	23,6
7. Вираженість сили волі	17	21,8	36,9	24,3
8. Стресостійкість	5,5	15,7	53,5	25,3

Оцінка рівня сформованості індивідуального стилю спілкування майбутніх вчителів іноземної мови за емоційно-вольовим критерієм (студенти експериментальних і контрольних груп).

Група	Рівні сформованості (в %)			
	Високий (творчий)	Нижче за середній (гнучкий)	Нижче за середній (формальний)	Низький (інертний)
Контрольна	2,9	17,3	43,1	36,7
Експери- ментальна	8,7	27,3	43,2	20,8

Рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування студентів 4-го курсу інституту іноземних мов за мотиваційним критерієм (контрольна група).

Критерії оцінювання	Рівні сформованості			
	Високий (творчий)	Нижче за середній (гнучкий)	Нижче середнього (формальний)	Елементар- ний (низький)
1. Прагнення до вдосконалення комунікативної техніки	2,8	14,2	34,8	48,2
2. Велика кількість позитивних установок на формування індивідуального стилю педагогічного спілкування	6,9	27,4	32,8	32,9
3. Бажання реалізації особистісного потенціалу у професійній сфері	7,9	22,4	29,5	40,2
4. Прагнення максимального використання власних індивідуально-типологічних особливостей в процесі налагодження взаємодії з учнями	1,8	17,9	27	53,3
5. Надія на успіх і потреба в досягненні успіху у професійній сфері	31,8	33,9	31,5	2,8
6. Ясність Я-концепції, позитивна установка по відношенню до самого себе	4,6	12,5	51,5	31,4
7. Направленість на самовдосконалення індивідуального стилю педагогічного спілкування	0,4	1,6	14,8	83,2

Рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування студентів 4-го курсу інституту іноземних мов за мотиваційним критерієм (експериментальна група).

Критерії оцінювання	Рівні сформованості			
	Високий (творчий)	Нижче за середній (гнучкий)	Нижче середнього (формальний)	Елементарний (низький)
1. Прагнення до вдосконалення комунікативної техніки	4,9	15,9	33,2	46
2. Велика кількість позитивних установок на формування індивідуального стилю педагогічного спілкування	8,1	27,8	32,5	31,6
3. Бажання реалізації особистісного потенціалу у професійній сфері	9,2	23,2	28,9	38,7
4. Прагнення максимального використання власних індивідуально-типологічних особливостей в процесі налагодження взаємодії з учнями	5	18,1	27,8	49,1
5. Надія на успіх і потреба в досягненні успіху у професійній сфері	36,8	34,5	27,5	1,2
6. Ясність Я-концепції, позитивна установка по відношенню до самого себе	5,9	13,5	52,5	28,1
7. Направленість на самовдосконалення індивідуального стилю педагогічного спілкування	3,5	3,8	14	78,7

Рівень сформованості індивідуального стилю спілкування майбутніх вчителів іноземної мови за мотиваційним критерієм (студенти 4-го курсу експериментальних і контрольних груп).

	Рівні сформованості (в %)			
	Високий (творчий)	Нижче за середній (гнучкий)	Нижче за середній (формальний)	Низький (інертний)
Контрольна	8	18,6	27,3	46,1
Експери- ментальна	10,5	19,5	30,9	39,1

Рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування студентів 4-го курсу інституту іноземних мов за когнітивним критерієм (контрольна група).

Критерії оцінювання	Рівні сформованості			
	Високий (творчий)	Нижче за середній (гнучкий)	Нижче за середній (формаль- ний)	Елементар- ний (низький)
1. Обізнаність студента в сутнісних характеристиках, структурі та функціях індивідуального стилю педагогічного спілкування	0,1	3,8	40	56,1
2. Усвідомлення індивідуально-типологічних особливостей	0,3	9	51,3	39,6
3. Розуміння можливостей застосування наявних знань, їх інтерпретація у взаємозв'язку з власним особистісним потенціалом	0	1,9	34,7	63,4
4. Уміння здійснювати рефлексію власної комунікативної діяльності	1,5	10,5	20,3	67,7
5. Здатність об'єктивно оцінювати ефективність формування свого індивідуального стилю педагогічного спілкування	0	0,8	78,5	20,7

Рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування студентів 4-го курсу інституту іноземних мов за когнітивним критерієм (експериментальна група).

Критерії оцінювання	Рівні сформованості			
	Високий (творчий)	Нижче за середній (гнучкий)	Нижче за середній (формаль- ний)	Елементар- ний (низький)
1. Обізнаність студента в сутнісних характеристиках, структурі та функціях індивідуального стилю педагогічного спілкування	2,5	7,8	58,5	31,2
2. Усвідомлення індивідуально-типологічних особливостей	6,8	16	52,9	24,3
3. Розуміння можливостей застосування наявних знань, їх інтерпретація у взаємозв'язку з власним особистісним потенціалом	3	8,5	52,5	36
4. Уміння здійснювати рефлексію власної комунікативної діяльності	8,8	15,8	57,5	17,9
5. Здатність об'єктивно оцінювати ефективність формування свого індивідуального стилю педагогічного спілкування	3,6	14,7	48,8	32,9

С.42

Рівень сформованості індивідуального стилю спілкування майбутніх вчителів іноземної мови за когнітивним критерієм (студенти 4-го курсу експериментальних і контрольних груп).

Група	Рівні сформованості (в %)			
	Високий (творчий)	Нижче за середній (гнучкий)	Нижче за середній (формальний)	Низький (інертний)
Контрольна	0,4	5,2	45	49,4
Експери- ментальна	4,9	12,6	54	28,5

С.43

Рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування студентів 4-го курсу інституту іноземних мов за діяльнісним критерієм (контрольна група).

Критерії оцінювання	Рівні сформованості			
	Високий (творчий)	Нижче за середній (гнучкий)	Нижче за середній (формаль- ний)	Низький (інертний)
1. Здатність моделювати педагогічне спілкування спираючись на свій індивідуальний стиль	1,1	5,4	33,3	60,2
2. Володіння вміннями педагогічного спілкування	0,6	10,5	31,6	57,3
3. Здатність виявити свою індивідуальність у вербальній та невербальній комунікації	0,9	16,5	29,5	53,1
4. Здатність використовувати арсенал засобів навчального предмету для організації спілкування з учнями	2,2	13,4	28,4	52,4
5. Використання творчого потенціалу в процесі організації педагогічного спілкування	7,5	8,7	37,4	46,2

С.44

Рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування студентів 4-го курсу інституту іноземних мов за діяльнісним критерієм (експериментальна група).

Критерії оцінювання	Рівні сформованості			
	Високий (творчий)	Нижче за середній (гнучкий)	Нижче за середній (нормаль- ний)	Низький (інертний)
1.Здатність моделювати педагогічне спілкування спираючись на свій індивідуальний стиль	2,4	11,8	35,5	50,3
2. Володіння вміннями педагогічного спілкування	3,6	15,8	34,5	46,1
3. Здатність виявити свою індивідуальність у вербальній та невербальній комунікації	3,2	16,2	28	52,6
4. Здатність використовувати арсенал засобів навчального предмету для організації спілкування з учнями	11,3	33,5	26,7	28,5
5. Використання творчого потенціалу в процесі організації педагогічного спілкування	10,6	5,8	35,5	48,1

к С.45

Рівень сформованості індивідуального стилю спілкування майбутніх вчителів іноземної мови за діяльнісним критерієм (студенти 4-го курсу експериментальних і контрольних груп).

Група	Рівні сформованості (в %)			
	Високий (творчий)	Нижче за середній (гнучкий)	Нижче за середній (формальний)	Низький (інертний)
Контрольна	2,5	10,9	32	54,6
Експери- ментальна	6,2	16,6	32	45,2

Рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування студентів 4-го курсу інституту іноземних мов за емоційно-вольовим критерієм (контрольна група).

Критерії оцінювання	Рівні сформованості			
	Високий (творчий)	Нижче за середній (гнучкий)	Нижче за середній (формаль- ний)	Низький (інертний)
1. Розуміння індивідуальних особливостей своєї емоційної сфери	12,4	37,4	27,1	23,1
2. Наявність урівноваженого психічного стану і творчого самопочуття	10,3	41,9	35,5	12,3
3. Доцільне використання позитивних і негативних емоцій і експресивних засобів спілкування	4,3	29,9	56,9	8,9
4. Уміння використовувати емоції як засіб прояву своєї особистісної своєрідності	7,2	36,1	38,4	18,3
5. Емоційна стійкість	2,4	18,9	45,6	35,1
6. Здатність керувати імпульсивними проявами	8,4	16,7	48,2	26,7
7. Вираженість сили волі	14,2	24,8	35,6	25,4
8. Стресостійкість	2,4	14,4	53,5	29,7

Рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування студентів 4-го курсу інституту іноземних мов за емоційно-вольовим критерієм (експериментальна група).

Критерії оцінювання	Рівні сформованості			
	Високий (творчий)	Нижче за середній (гнучкий)	Нижче за середній (формаль- ний)	Низький (інертний)
1. Розуміння індивідуальних особливостей своєї емоційної сфери	15,7	37,6	29,2	17,5
2. Наявність урівноваженого психічного стану і творчого самопочуття	10,7	44,4	33,2	11,7
3. Доцільне використання позитивних і негативних емоцій і експресивних засобів спілкування	3,6	29,8	60,4	6,2
4. Уміння використовувати емоції як засіб прояву своєї особистісної своєрідності	8	37,3	40,5	14,2
5. Емоційна стійкість	5,1	24,5	50,2	20,2
6. Здатність керувати імпульсивними проявами	10	17,2	56,2	16,6
7. Вираженість сили волі	19,8	24,8	38,6	16,8
8. Стресостійкість	10,4	16,5	58,2	14,9

Рівень сформованості індивідуального стилю спілкування майбутніх вчителів іноземної мови за емоційно-вольовим критерієм (студенти 4-го курсу експериментальних і контрольних груп).

Група	Рівні сформованості (в %)			
	Високий (творчий)	Нижче за середній (гнучкий)	Нижче за середній (формальний)	Низький (інертний)
Контрольна	7,7	23,3	42,6	26,4
Експериментальна	10,4	29	45,8	14,8

Рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування студентів 5-го курсу інституту іноземних мов за мотиваційним критерієм (контрольна група).

Критерії оцінювання	Рівні сформованості			
	Високий (творчий)	Нижче за середній (гнучкий)	Нижче за середній(формальний)	Елементарний (низький)
1. Прагнення до вдосконалення комунікативної техніки	2,9	14,7	36,8	45,6
2. Велика кількість позитивних установок на формування індивідуального стилю педагогічного спілкування	6, 2	27, 5	34,5	31,8
3. Бажання реалізації особистісного потенціалу у професійній сфері	7, 9	22,8	31,6	37,7
4. Прагнення максимального використання власних індивідуально-типологічних особливостей в процесі налагодження взаємодії з учнями	1, 9	18,7	27,8	51,6
5. Надія на успіх і потреба в досягненні успіху у професійній сфері	30,6	35, 8	30,2	3,4
6. Ясність Я-концепції, позитивна установка по відношенню до самого себе	4, 1	12, 3	52, 5	31,1
7. Направленість на самовдосконалення індивідуального стилю педагогічного спілкування	0, 4	1, 7	15,1	82,8

Рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування студентів 5-го курсу інституту іноземних мов за мотиваційним критерієм (експериментальна група).

Критерії оцінювання	Рівні сформованості			
	Високий(творчий)	Нижче за середній (гнучкий)	Нижче за середній(формальний)	Низький (інертний)
1. Прагнення до вдосконалення комунікативної техніки	9,9	23,8	45,3	21
2. Велика кількість позитивних установок на формування індивідуального стилю педагогічного спілкування	17,6	37,5	39,9	5
3. Бажання реалізації особистісного потенціалу у професійній сфері	15,6	32,6	39,4	12,4
4. Прагнення максимального використання власних індивідуально-типологічних особливостей в процесі налагодження взаємодії з учнями	10,5	27,4	34,6	27,5
5. Надія на успіх і потреба в досягненні успіху у професійній сфері	37,1	38,1	24,4	0,4
6. Ясність Я-концепції, позитивна установка по відношенню до самого себе	9,5	17,6	52,7	20,2
7. Направленість на самовдосконалення індивідуального стилю педагогічного спілкування	17,5	24,4	24,8	32,9

Оцінка рівня сформованості індивідуального стилю спілкування майбутніх вчителів іноземної мови за мотиваційним критерієм (студенти 5-го курсу експериментальних і контрольних груп).

Група	Рівні сформованості (в %)			
	Високий (творчий)	Нижче за середній(гнуч кий)	Нижче за середній (формальний)	Низький (інертний)
Контрольна	7,7	19,1	32,6	40,6
Експери- ментальна	16,8	28,8	37,3	17,1

Рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування студентів 5-го курсу інституту іноземних мов за когнітивним критерієм (контрольна група).

Критерії оцінювання	Рівні сформованості			
	Високий (творчий)	Нижче за середній (гнучкий)	Нижче за середній(фо рмаль-ний)	Низький (інертний)
1. Обізнаність студента в сутнісних характеристиках, структурі та функціях індивідуального стилю педагогічного спілкування	0,1	3,8	40	56,1
2. Усвідомлення індивідуально-типологічних особливостей	0,5	10,2	52,4	36,9
3. Розуміння можливостей застосування наявних знань, їх інтерпретація у взаємозв'язку з власним особистісним потенціалом	0,3	2,7	37,9	59,1
4. Уміння здійснювати рефлексію власної комунікативної діяльності	1,6	11,2	23,8	63,4
5. Здатність об'єктивно оцінювати ефективність формування свого індивідуального стилю педагогічного спілкування	0,3	1,4	84,7	13,6

Рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування студентів 5-го курсу інституту іноземних мов за когнітивним (експериментальна група).

Критерії оцінювання	Рівні сформованості			
	Високий (творчий)	Нижче за середній (гнучкий)	Нижче за середній(ф ормаль- ний)	Низький (інертний)
1. Обізнаність студента в сутнісних характеристиках, структурі та функціях індивідуального стилю педагогічного спілкування	2,8	9,4	63,6	24,2
2. Усвідомлення індивідуально-типологічних особливостей	7,1	17,5	54,1	21,3
3. Розуміння можливостей застосування наявних знань, їх інтерпретація у взаємозв'язку з власним особистісним потенціалом	4,7	11,5	51,5	32,3
4. Уміння здійснювати рефлексію власної комунікативної діяльності	9,8	16,8	58,1	15,3
5. Здатність об'єктивно оцінювати ефективність формування свого індивідуального стилю педагогічного спілкування	3,7	16,7	52,4	27,2

Оцінка рівня сформованості індивідуального стилю спілкування майбутніх вчителів іноземної мови за когнітивним критерієм за (студенти 5-го курсу експериментальних і контрольних груп до початку експериментальної роботи).

Група	Рівні сформованості (в %)			
	Високий (творчий)	Нижче за середній(гнучки й)	Нижче за середній (формальний)	Низький (інертний)
Контрольна	0,6	5,9	47,8	45,7
Експери- ментальна	5,6	14,4	55,9	24,1

Рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування студентів 5-го курсу інституту іноземних мов за діяльнісним (контрольна група).

Критерії оцінювання	Рівні сформованості			
	Високий(творчий)	Нижче за середній (гнучкий)	Нижче за середній(формальний)	Низький (інертний)
1. Здатність моделювати педагогічне спілкування спираючись на свій індивідуальний стиль	1	6,2	30,9	61,9
2. Володіння вміннями педагогічного спілкування	1,1	8,5	35,6	54,8
3. Здатність виявити свою індивідуальність у вербальній та невербальній комунікації	2,2	16,5	32,3	49
4. Здатність використовувати арсенал засобів навчального предмету для організації спілкування з учнями	1,2	13,6	30,2	55
5. Використання творчого потенціалу в процесі організації педагогічного спілкування	9,6	13,1	43,7	33,6

Рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування студентів 5-го курсу інституту іноземних мов за діяльнісним критерієм оцінки (експериментальна група).

Критерії оцінювання	Рівні сформованості			
	Високий(творчий)	Нижче за середній (гнучкий)	Нижче за середній(нормаль-ний)	Низький (інертний)
1. Здатність моделювати педагогічне спілкування спираючись на свій індивідуальний стиль	4,8	11,9	39,4	43,9
2. Володіння вміннями педагогічного спілкування	4,7	16,5	40,2	38,6
3. Здатність виявити свою індивідуальність у вербальній та невербальній комунікації	6,8	24,1	35,5	33,6
4. Здатність використовувати арсенал засобів навчального предмету для організації спілкування з учнями	9,9	25,8	39,3	25
5. Використання творчого потенціалу в процесі організації педагогічного спілкування	14,2	15,8	48,4	21,6

Рівень сформованості індивідуального стилю спілкування майбутніх вчителів іноземної мови за діяльнісним критерієм (студенти 5-го курсу експериментальних і контрольних груп).

Група	Рівні сформованості (в %)			
	Високий (творчий)	Нижче за середній(гн учкий)	Нижче за середній (формальний)	Низький (інертний)
Контрольна	3	11,6	34,5	50,9
Експери- ментальна	8,1	18,8	40,6	32,5

Рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування студентів 5-го курсу інституту іноземних мов за емоційно-вольовим критерієм (контрольна група).

Критерії оцінювання	Рівні сформованості			
	Високий(тв орчий)	Нижче за середній (гнучкий)	Нижче за середній(но рмаль-ний)	Низький (інертний)
1. Розуміння індивідуальних особливостей своєї емоційної сфери	12,5	38,2	35,2	14,1
2. Наявність урівноваженого психічного стану і творчого самопочуття	8,8	42,6	39,5	9,1
3. Доцільне використання позитивних і негативних емоцій і експресивних засобів спілкування	4,3	30,6	58,9	6,2
4. Уміння використовувати емоції як засіб прояву своєї особистісної своєрідності	7,6	37,5	40,4	14,5
5. Емоційна стійкість	2,2	20,5	47,8	29,5
6. Здатність керувати імпульсивними проявами	4,5	21,8	44,2	29,5
7. Вираженість сили волі	14,9	27,4	38,6	19,1
8. Стресостійкість	2,5	16	55,2	26,3

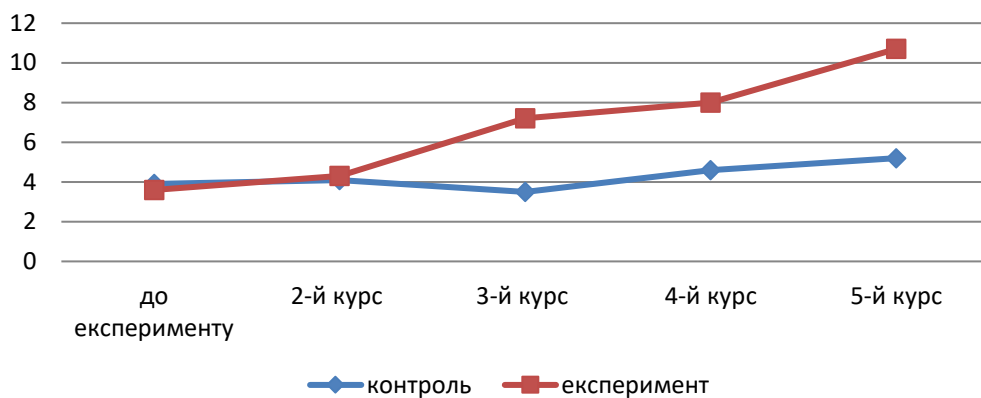
Рівень сформованості індивідуального стилю педагогічного спілкування студентів 5-го курсу інституту іноземних мов за емоційно-вольовим критерієм (експериментальна група).

Критерії оцінювання	Рівні сформованості			
	Високий(творчий)	Нижче за середній (гнучкий)	Нижче за середній(формальний)	Низький (інертний)
1. Розуміння індивідуальних особливостей своєї емоційної сфери	17,7	38,8	32,5	11
2. Наявність урівноваженого психічного стану і творчого самопочуття	12,9	45,4	35,3	6,4
3. Доцільне використання позитивних і негативних емоцій і експресивних засобів спілкування	4,1	31,7	61,5	2,7
4. Уміння використовувати емоції як засіб прояву своєї особистісної своєрідності	8,8	38,1	41,5	11,6
5. Емоційна стійкість	7,1	25,8	53,8	13,3
6. Здатність керувати імпульсивними проявами	12,1	18,4	58,9	10,6
7. Вираженість сили волі	21,5	26,2	41,6	10,7
8. Стресостійкість	12,7	17,5	59,3	10,5

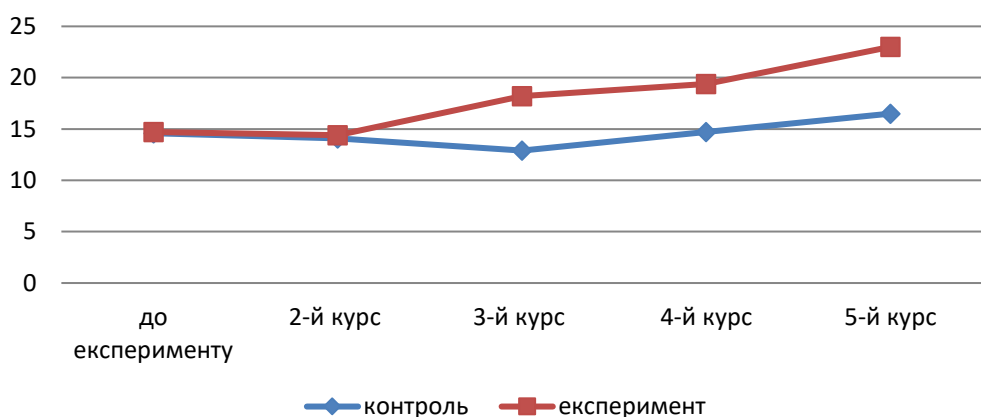
Оцінка рівня сформованості індивідуального стилю спілкування майбутніх вчителів іноземної мови за емоційно-вольовим критерієм (студенти 5-го курсу експериментальних і контрольних груп).

Група	Рівні сформованості(в %)			
	Високий (творчий)	Нижче за середній(гнуч кий)	Нижче за середній (формальний)	Низький (інертний)
Контрольна	9,6	29,4	45	16
Експери- ментальна	12,1	30,2	48,1	9,6

Динаміка загальна по високому рівню

Динаміка загальна по середньому рівню

Динаміка загальна по рівню нижче середнього

